

ISSN (Print) 2522–4883
ISSN (Online) 2617-975X

EHRLICH'S JOURNAL

Ерліхівський журнал

Scientific journal

2025

Volume 14

FACULTY OF LAW

YURIY FEDKOVYCH
CHERNIVTSI NATIONAL UNIVERSITY

journals.chnu.chernivtsi.ua

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

Редколегія випуску:

доктор юрид. наук, проф. **Віталій Вдовічен** (головний редактор) (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна),
доктор юрид. наук, проф. **Наталія Гураленко** (відповідальний секретар) (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна),
доктор юрид. наук, проф. **Микола Боднарук** (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна),
кандидат юрид. наук, доц. **Оксана Бунчук** (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна),
кандидат юрид. наук, доц. **Лідія Вдовічена** (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна),
доктор юрид. наук, проф. **Руслана Гаврилюк** (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна),
доктор юрид. наук, проф. **Віталій Гордієв** (Національна академія внутрішніх справ, Україна),
доктор юрид. наук, доц. **Галина Жаровська** (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна),
доктор юрид. наук, проф. **Світлана Карвацька** (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна),
кандидат юрид. наук, доц. **Оксана Кіріяк** (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна),
кандидат юрид. наук, доц. **Оксана Меленко** (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна),
почесний професор **Ян-Урбан Санда** (Інститут доктора Яна-Урбана Сандала, Норвегія),
доктор юрид. наук, проф. **Оксана Щербанюк** (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна),
кандидат юрид. наук, доц. **Олена Ющик** (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна).

Editorial Board:

Prof. LLD **Vitaliy Vdovichen** (Editor-in-Chief) (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Prof. LLD **Nataliia Huralenko** (Executive Secretary) (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Prof. LLD **Mykola Bodnaruk** (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Associate Prof. PhD in Law **Oksana Bunchuk** (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Associate Prof. PhD in Law **Lydia Vdovichena** (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Prof. LLD **Ruslana Havrylyuk** (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Prof. LLD **Vitaliy Gordiev** (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Associate Prof. LLD **Halyna Zharovska** (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Prof. LLD **Svitlana Karvatska** (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Associate Prof. PhD in Law **Oksana Kiriya** (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Associate Prof. PhD in Law **Oksana Melenko** (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Prof. h. c. mult. Doctor h. c. mult. Fil. Dr. **Jan-Urban Sandal** (J.-U. Sandal Institute, Norway),
Prof. LLD **Oksana Shcherbanyuk** (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Associate Prof. PhD in Law **Olena Uschuk** (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine).

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:

Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1439 від 25.04.2024.

Ідентифікатор медіа: R30-04711.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
(вул. Коцюбинського Михайла, буд. 2, м. Чернівці, 58002, rector@chnu.edu.ua, (0372) 52-70-29).

Фахова реєстрація (категорія «Б»): Наказ МОН України № 1543 від 20 грудня 2023 року (додаток 4).
Спеціальність: D8 – Право.

Періодичність: 4 рази на рік.

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, французька, італійська, литовська.

Рекомендовано до друку Вченою радою юридичного факультету
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(№ 4 від 28 жовтня 2025 року)

Адреса редколегії «Ерліхівського журналу»: Україна, 58012, м. Чернівці, вул. Коцюбинського, 2, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, кафедра людських прав, тел. +38 (0372) 58-47-54

Postal address of the Editorial Board of Ehrlich's Journal: 58012, Ukraine, Chernivtsi, Kotsiubynskiy str. 2, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, The Department of Human Rights, +38 (0372) 58-47-54

© Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2025
© Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, 2025

Підписано до друку 03.11.2025 р. Формат 60×84/8. Папір офсетний.

Умовн. друк. арк. 10,23. Зам. № 1125/901

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08. E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

ЗМІСТ

Політичні права і свободи людини і громадяни та їх закріплення в Конституції України Володимир Букач	5
Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України: нові межі міжнародного правосуддя Сергій Бурма	11
Практика Європейського суду з прав людини у справах щодо дисциплінарної відповідальності суддів Катерина Гермак	21
Гарантії суддівської незалежності та безсторонності: міжнародні стандарти та перспективи для України Валентина Єгорова, Анна Славко	26
Ідея прав людини в додаткових протоколах 1977 року Володимир Лисик	35
Права людини як цінність на сучасному етапі: історико-філософський аналіз Марина Панфьорова	42
Становлення та розвиток інституту омбудсмана в Україні Наталія Пузирна	49
Принципи взаємної довіри кримінального судочинства в Європейському Союзі: справа Араньосі та Калдарару Микола Снігур	55
Критерії Ескелінена у практиці Європейського суду з прав людини Оксана Щербанюк, Лаура Бзова	60
Оферта та акцепт як стадії укладення кредитного договору Денис Іщук	66
Юрисдикційні та альтернативні форми захисту авторських прав Валерій Корчовий	72
Laws and customs of war: qualifications Mariana Toma	78

ДО УВАГИ АВТОРІВ

Вимоги до публікацій	85
Політика рецензування	87

CONTENTS

Political rights and freedoms of individuals and citizens and their consolidation in the Constitution of Ukraine Volodymyr Bukach	5
The special tribunal for the crime of aggression against Ukraine: new frontiers of international justice Sergii Burma	11
Case law of the European Court of Human Rights in cases of disciplinary liability of judges Katerina Hermak	21
Guarantees of judicial independence and impartiality: international standards and prospects for Ukraine Valentyna Yehorova, Anna Slavko	26
The idea of human rights in the 1977 additional protocols Volodymyr Lysyk	35
Human rights as a value in the contemporary period: historical and philosophical analysis Maryna Panforova	42
Formation and development of the ombudsman institute in Ukraine Nataliia Puzyrna	49
Principles of mutual trust in criminal judicial procedure in the European Union: the case of Araños and Caldará Mykola Snigur	55
The criteria of Eskelinen in the case law of the European Court of Human Rights Oksana Shcherbanyuk, Laura Bzova	60
Offer and acceptance as stages in the conclusion of a credit agreement Denys Ishchuk	66
Jurisdictional and alternative forms of copyright protection Valerii Korchovi	72
Laws and customs of war: qualifications Mariana Toma	78

FOR AUTHORS

Requirements for Manuscripts	85
The Review Policy	87

ПОЛІТИЧНІ ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИ ТА ЇХ ЗАКРІПЛЕННЯ В КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

УДК 342.7:342.57

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-14.01>

ВОЛОДИМИР БУКАЧ

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного, міжнародного
права та публічно-правових дисциплін*

Київського університету інтелектуальної власності та права, Україна

ORCID: 0000-0001-9836-9524

Анотація. У науковій статті досліджуються конституційні політичні права та свободи людини і громадянина як ключовий елемент правового статусу особи в демократичній державі. Аналізується сутність політичних прав і свобод як засобів участі особи в публічному житті та як механізмів реалізації народовладдя. Підкреслюється, що ці права є не лише юридичними гарантіями участі громадян у формуванні та здійсненні державної влади, а й основою демократичного контролю над нею, що сприяє підзвітності, прозорості й утвердженню верховенства права. Зазначається, що політичні права і свободи становлять невід'ємну частину системи конституційних прав людини першого покоління, історично сформованих у процесі боротьби за свободу та рівність. Особливу увагу приділено філософському підґрунтя інституту політичних прав, зокрема концепції свободи як природного стану особи.

У статті розглядаються різні наукові підходи до тлумачення поняття суб'єктивного права, зокрема критика обмеженого уявлення про нього лише як про елемент конкретних правовідносин. Обґрунтовано позицію, що суб'єктивне право може існувати й реалізовуватися поза межами індивідуальних правовідносин, а політичні права виступають саме як такі реальні можливості особи, які не зводяться лише до формальних юридичних актів. Аналізується коло основних політичних прав, закріплених Конституцією України, зокрема: право на участь в управлінні державними справами, обирати та бути обраними, право на об'єднання, на звернення, на участь у референдумах, мирних зібраннях тощо. Наголошено, що окремі з цих прав реалізуються як індивідуально, так і колективно, що зумовлено їхньою природою та суспільним призначенням.

Здійснено критичний аналіз твердження про виключну приналежність політичних прав лише громадянам. У статті аргументується, що низка конституційних політичних прав (наприклад, право на звернення) належить не лише громадянам, а й усім особам, які перебувають під юрисдикцією України, що узгоджується з принципом універсальності прав людини. Зроблено висновок, що політичні права та свободи людини і громадянина відіграють не лише функціональну, а й ціннісну роль, будучи засобом легітимації державної влади, каналом зворотного зв'язку між суспільством і державою та необхідною умовою повноцінної реалізації інших прав і свобод. У цьому контексті вони постають не лише як формально закріплені юридичні норми, а як реальні соціально-правові інструменти, що забезпечують змістовне наповнення демократичної форми правління.

Ключові слова: конституційні права і свободи, політичні права, правовий статус особи, суб'єктивні права, демократична держава, народовладдя, участь громадян у владі, громадянське суспільство, політичні партії, публічна влада.

POLITICAL RIGHTS AND FREEDOMS OF INDIVIDUALS AND CITIZENS AND THEIR CONSOLIDATION IN THE CONSTITUTION OF UKRAINE

UDC 342.7:342.57

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-14.01>

VOLODYMYR BUKACH

*Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Constitutional, International Law and Public Law
Disciplines*

Kyiv University of Intellectual Property and Law, Ukraine

ORCID: 0000-0001-9836-9524

Abstract. The scientific article explores constitutional political rights and freedoms of the individual and citizen as a key element of the legal status of the person in a democratic state. It analyzes the essence of political rights and freedoms as means of participation of the individual in public life and as mechanisms for the implementation of popular sovereignty. It is emphasized that these rights are not only legal guarantees of citizens' participation in the formation and exercise of state power but also form the basis of democratic control over it, contributing to accountability, transparency, and the establishment of the rule of law. It is noted that political rights and freedoms constitute an integral part of the system of first-generation constitutional human rights, historically formed in the process of struggle for freedom and equality. Particular attention is paid to the philosophical foundations of the institution of political rights, specifically the concept of freedom as the natural state of the person.

The article considers various scholarly approaches to the interpretation of the concept of subjective rights, including criticism of the limited view of them solely as elements of specific legal relations. The position is substantiated that subjective rights can exist and be exercised beyond individual legal relationships, and that political rights represent such real possibilities of the person that are not reduced merely to formal legal acts. The range of fundamental political rights enshrined in the Constitution of Ukraine is analyzed, including: the right to participate in state governance, the right to elect and be elected, the right to association, the right to petition, the right to participate in referendums, peaceful assemblies, and others. It is stressed that some of these rights are exercised both individually and collectively, which is conditioned by their nature and social purpose.

A critical analysis is carried out regarding the assertion that political rights belong exclusively to citizens. The article argues that a number of constitutional political rights (for example, the right to petition) belong not only to citizens but to all persons under the jurisdiction of Ukraine, which is consistent with the principle of universality of human rights. The conclusion is made that political rights and freedoms of the individual and citizen play not only a functional but also a value-based role, serving as a means of legitimizing state power, a feedback channel between society and the state, and a necessary condition for the full realization of other rights and freedoms. In this context, they appear not only as formally enshrined legal norms but also as real socio-legal instruments that provide substantive content to the democratic form of governance.

Key words: constitutional rights and freedoms, political rights, legal status of the individual, subjective rights, democratic state, popular sovereignty, citizen participation in governance, civil society, political parties, public authority.

Постановка проблеми. Конституційні політичні права та свободи людини і громадянина є ключовим елементом правового статусу особи. Незважаючи на їх нормативне закріплення в Конституції України, на практиці залишаються актуальними питання щодо повноти реалізації цих прав, забезпечення їх ефективного захисту, а також осмислення їхньої сутності не лише як юридичних гарантій, а як реальних інструментів участі особи в публічному житті. Проблема полягає в обмеженому тлумаченні політичних прав виключно як атрибутів громадянства, тоді як принцип універсальності прав людини потребує ширшого підходу, що враховує суб'єктивні права всіх осіб, які перебувають під юрисдикцією держави.

Актуальність теми зумовлена необхідністю переосмислення політичних прав не лише як формально закріплених норм, а і як соціально-правових механізмів, що легітимують державну владу, забезпечують зворотний зв'язок між громадянами й органами влади і гарантують участь у демократичному процесі. У центрі уваги постає також філософське осмислення свободи як природного стану особи, що слугує підґрунтям для інституційного розвитку політичних прав у демократичній державі. Таким чином, дослідження спрямоване на поглиблення розуміння політичних прав не лише в юридичному, а й у суспільному та ціннісному вимірах.

Питання захисту прав і свобод та забезпечення їх реалізації завжди серед науковців викликає увагу до зазначених проблем. Серед багатьох прав і свобод особливе місце посідають політичні права і свободи. Дослідженнями зазначених прав останнім часом займається все більше науковців. Так, цікавими є дослідження: Д. Лук'янова «Держава і політичні партії (проблеми співвідношення та взаємодії)» [2], наукові праці І. Музики «Конституційно-правовий статус політичних партій в Україні» [3], Т. Слинко, О. Кушніренко «Конституційно-правовий статус об'єднань громадян в Україні» [4], М. Примуша «Політико-правове регулювання діяльності політичних партій» [5] тощо. У наукових працях, на які здійснено посилання, переважно досліджуються сутнісні характеристики політичних прав і свобод людини та громадянина, зокрема розкриваються їх понятійна основа та змістове наповнення.

Метою цієї статті є характеристика конституційних прав і свобод людини в Україні, а також процес їх реалізації.

Виклад основних результатів дослідження. Інститут прав і свобод людини та громадянина посідає провідне місце в структурі конституційного права. Політичні права і свободи виступають засобами реалізації особистої участі в управлінні суспільними процесами, що є необхідною умовою функціонування демократичної та правової держави. Вони становлять концептуальну основу правового статусу особи, сприяючи утвердженню громадянського суспільства, підвищенню відкритості та підзвітності органів влади, а також реалізації принципу верховенства права. У демократичному суспільстві саме права і свободи людини та механізми їх гарантування визначають зміст і вектор державної політики. При цьому держава несе відповідальність перед особою за результати своєї діяльності, а забезпечення та захист прав і свобод людини розглядаються як її першочерговий конституційний обов'язок (ст. 3 Конституції України) [1].

Конституційні політичні права і свободи людини та громадянина становлять фундаментальну складову правового статусу особи та відіграють ключову роль у забезпеченні ефективного функціонування демократичного ладу. Їхній зміст полягає у закріпленні юридичних механізмів, що гарантують можливість участі особи у формуванні, здійсненні та контролі державної влади, забезпечують реалізацію політичної волі народу та втілення принципу народовладдя як базової конституційної засади.

У демократичному суспільстві політичні права і свободи, закріплюючи суверенну волю народу й індивідуальну свободу кожної особи, відіграють ключову роль у гарантуванні захисту від потенційного зловживання владними повноваженнями. Ідейно-філософською основою зазначеного інституту виступає концепція свободи як природного стану людини та фундаментальної цінності, що зумовлює її правосуб'єктність і гідність.

Політичні права і свободи виступають окремим різновидом конституційних суб'єктивних прав, формуючи вагомий складову системи прав і свобод людини та громадянина. Їх зміст відображає не лише потенційну, а й реальну можливість особи брати участь у політичному житті суспільства, що прямо закріплена на рівні Конституції України. На цьому аспекті слід особливо наголосити, оскільки в юридичній доктрині досі поширеним є підхід, відповідно до якого суб'єктивне право розглядається лише як елемент конкретного правовідношення, що виникає за умови настання відповідного юридичного факту. Така інтерпретація неодноразово піддавалася обґрунтованій критиці в науковій літературі. Цілком слушною видається позиція, згідно з якою спосіб набуття, форма реалізації або правовий механізм забезпечення того чи іншого права не мають визначального значення для кваліфікації його як суб'єктивного права.

Загалом слід погодитися з позицією, висловленою А. Колодієм у науковій монографії, згідно з якою суб'єктивне право не варто ототожнювати з правовідносинами. Автор обґрунтовано підкреслює, що низка загальних прав, зокрема таких, які належать громадянам та іншим суб'єктам, можуть існувати та реалізовуватись і поза межами конкретних правовідносин. До таких прав, зокрема, належать право на життя, на індивідуальний зовнішній вигляд, на харчування, на продовження роду тощо. Крім того, правовідносини охоплюють не лише суб'єктивні права, а й юридичні обов'язки. Хоча права й обов'язки взаємопов'язані, вони мають самостійне правове значення і не можуть зводитися одне до одного.

Варто зазначити, що змістом правових відносин треба вважати саму діяльність (поведінку, взаємодію) їх учасників, а права й обов'язки останніх, зафіксовані в законодавстві, – формою правовідносин [6, с. 101–102].

Політичні права і свободи доцільно розглядати як гарантовану Конституцією України та забезпечену публічною владою можливість громадян індивідуально або колективно брати участь у суспільно-політичному житті держави через об'єднання в політичні партії та громадські організації. Це також стосується реалізації державної і політичної влади громадянами, що сприяє їх зближенню з державою.

Політичні права громадян становлять необхідну передумову для функціонування інших видів прав, оскільки вони є органічною основою демократичної системи й водночас виконують роль механізму контролю за владою. Влада повинна орієнтуватися на ці цінності, обмежувати власні повноваження відповідно до них, а також визнавати та гарантувати їх захист.

Більшість науковців дотримуються позиції, що конституційні політичні права і свободи належать виключно громадянам. Водночас, на нашу думку, така теза є хибною і потребує критичного перегляду. Зокрема, слід звернути увагу на положення статті 40 Конституції України, яка встановлює право на звернення, що адресоване не лише громадянам. Відповідна норма конституції проголошує: «Усі мають

право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, які зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк». Таким чином, право на звернення поширюється на всіх осіб без винятку, що свідчить про ширший зміст політичних прав і свобод, ніж це іноді розглядається в науковій доктрині.

Конституційні політичні права і свободи можуть реалізовуватися громадянами як індивідуально, так і колективно через об'єднання у відповідні громадські структури. Прикладом політичного права, що реалізується виключно колективно, є право на проведення зборів, мітингів, а також об'єднання в політичні партії та громадські організації, здійснення яких одноособово неможливе.

На відміну від особистих прав і свобод, політичні права спрямовані не на забезпечення індивідуальної автономії, а на реалізацію особистості як активного суб'єкта політичної діяльності. Значення цієї категорії прав полягає у створенні передумов для зміцнення взаємодії між громадянином, суспільством і державою. Політична свобода виступає складовою особистої свободи, адже людина як раціональна істота, носій політичної свідомості та волі, має право виступати як самостійний і вільний учасник політичного процесу.

Конституційні політичні права і свободи безпосередньо пов'язані з участю в суспільно-політичному житті та формуванням органів державної влади та місцевого самоврядування.

Сучасна наукова думка конституціоналістів здебільшого включає до системи конституційних політичних прав і свобод такі основні елементи: право брати участь в управлінні державними та суспільними справами; право вносити пропозиції до державних і громадських органів щодо вдосконалення їх діяльності та критикувати недоліки в роботі; право на об'єднання у громадські організації; свободу слова і преси; а також свободу проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій.

Визначення системи політичних прав і свобод пов'язане з тим, що більшість сучасних міжнародно-правових актів універсального та регіонального рівня, визначаючи обсяг невід'ємних прав і свобод людини, включають такі політичні права, як свобода об'єднання в політичні партії та громадські організації, свобода мирних зборів і асоціацій, право на участь в управлінні державою та право на звернення. Ці права та свободи закріплені в Загальній декларації прав людини 1948 року, а також у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 року. Разом із громадянськими, економічними, соціальними та культурними правами вони становлять обов'язкову складову конституцій демократичних держав.

У юридичній літературі інколи висловлюється думка про відсутність чіткої межі між громадянськими та політичними правами. Основна різниця полягає у тому, що громадянськими правами можуть користуватися всі особи, які перебувають на території держави, – громадяни, особи без громадянства та іноземці, тоді як політичні права належать лише громадянам цієї держави. Ця позиція знаходить підтвердження в низці положень Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 року. Зокрема, у статті 25 цього документа сказано про те, що кожен громадянин повинен мати можливість брати участь у веденні державних справ, голосувати та бути обраним [7, с. 9–19]. Подібний підхід також знаходить своє відображення в положеннях національного законодавства, що регулює права і свободи громадян та інших осіб на території держави. Іноземці не можуть бути членами політичних партій України. Це закріплено в Законі України «Про політичні партії в Україні». Зокрема, стаття 6 цього Закону чітко вказує, що членами політичної партії можуть бути лише громадяни України, які мають право голосу на виборах [8].

На основі викладеного можна дійти висновку, що система політичних прав і свобод громадян формується двома взаємопов'язаними підсистемами. Перша підсистема охоплює права, які надають громадянам можливості – як стадії розвитку суб'єктивного права та його остаточні етапи реалізації – брати участь в організації та функціонуванні держави та її органів через різні форми представницької і безпосередньої демократії. Друга підсистема суб'єктивних політичних прав і свобод охоплює невід'ємні права громадян, спрямовані на забезпечення їхньої активної участі в суспільному житті. До цієї категорії належать, зокрема, свобода об'єднань і свобода проведення зборів.

Одним із ключових інструментів безпосередньої участі громадян у вирішенні політичних питань є референдум. Право на референдум охоплює не лише можливість брати участь у всенародному або місцевому голосуванні, але й право ініціювати винесення будь-якого питання на голосування. Крім

того, це право передбачає вимогу врахування результатів загальнонародного або місцевого обговорення для прийняття остаточного рішення з відповідного питання в разі, якщо воно не приймається безпосередньо через референдум.

Питання організації та проведення референдумів детально регламентуються передусім у розділі III Конституції України, а також у Законі України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» [9].

Важко уявити сучасну державу – як із давніми демократичними традиціями, так і таку, що нещодавно розпочала процес демократичних реформ, – у якій громадяни не брали б участі в державному управлінні у тій чи іншій формі. Ця позиція має давнє коріння, як і практика політичної участі громадян, що супроводжує розвиток демократичних суспільств. Така участь є однією з основних форм реалізації принципу закріплення й забезпечення політичних прав і свобод, є гарантом демократичності у взаємовідносинах суб'єктів політичної системи, особливо держави, та інших організацій людей, окремих громадян [6, с. 51].

Вищезазначене свідчить, що участь громадян в управлінні державними справами, на нашу думку, слід розглядати не лише як суб'єктивну можливість, що входить до системи політичних прав і свобод, а і як фундаментальний принцип взаємовідносин між демократичною державою та її громадянами. Цей принцип реалізується насамперед через здійснення політичних прав і свобод, зокрема через категорію «права на участь».

Так, у системі правового статусу людини і громадянина конституційні політичні права та свободи посідають одне з провідних місць, держава не зобов'язана вживати якихось позитивних дій для їх забезпечення, а повинна утриматися від зазіхань на права і свободи, які входять до цієї групи, тобто вони розглядаються як свобода людини від держави, право людини на невторгання держави [10, с. 96].

Політичні права і свободи є ключовим чинником формування правової та демократичної держави. У цьому процесі особливе значення мають політичні права і свободи громадян, а також такі форми політичної активності, як мітинги, демонстрації, вуличні походи та свобода слова, які виступають важливими інструментами впливу на органи влади. Водночас, відповідно до Конституції України та Закону України «Про правовий режим воєнного стану», можуть вводитися обмеження прав, передбачених статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Основного Закону, зокрема щодо недоторканності житла, свободи пересування, права на страйк, свободи вираження поглядів (з урахуванням обмежень, пов'язаних із поширенням інформації військового характеру), а також права на мирні зібрання.

Отже, конституційний інститут суб'єктивних політичних прав і свобод громадян є складним і багатограним явищем правової дійсності, сутність якого визначається характером і природою взаємовідносин між особою та державою.

До системи конституційних політичних прав і свобод громадян належать: право на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації (стаття 36 Конституції України); право брати участь в управлінні державними справами, зокрема у всеукраїнських та місцевих референдумах, а також право обиратися та бути обраним до органів державної влади та місцевого самоврядування (стаття 38 Конституції України); право на мирні збори, мітинги, вуличні походи та демонстрації (стаття 39 Конституції України); право на звернення до органів державної влади, місцевого самоврядування та відповідних посадових і службових осіб (стаття 40 Конституції України).

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254k/96-vr> (дата звернення: 16.05.2025).
2. Лук'янов Д. В. Держава і політичні партії (проблеми співвідношення та взаємодії) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2002. 20 с.
3. Музика І. В. Конституційно-правовий статус політичних партій в Україні. НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 1998. 32 с.
4. Слин'юк Т. М., Кушніренко О. Г. Конституційно-правовий статус об'єднань громадян в Україні : навч. посібник. Харків : Арсис. ЛТД, 1998. 176 с.
5. Примуш М. В. Політико-правове регулювання діяльності політичних партій. Донецьк, 2001. 338 с.
6. Колодій А. М. Принципи права України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
7. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права : прийнятий резолюцією 2200А (21) ГА від 16.12.1966. *Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій*. Амстердам – Київ, 1996. 342 с.

8. Про політичні партії в Україні : Закон України від 05.04.2001 № 2365-III: станом на 19.12.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text> (дата звернення: 19 червня 2025).
9. Про всеукраїнський референдум : Закон України від 26.01.2021 № 1135-IX: станом на 18.06.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135-20#Text> (дата звернення: 19.06.2025).
10. Кравченко В. В. Конституційне право України : навчальний посібник. Київ : Атіка, 2000. 320 с.

REFERENCES

1. Constitution of Ukraine: Law dated 28.06.1996 No. 254k/96-VR. Database "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254k/96-вр> (accessed: May 16, 2025).
2. Lukyanov, D.V. (2002). The State and Political Parties (Problems of Correlation and Interaction). *Author's abstract of PhD thesis in Law*. Yaroslav the Wise National Law Academy of Ukraine. Kharkiv, 20 p.
3. Muzyka, I.V. (1998). Constitutional and Legal Status of Political Parties in Ukraine. National Academy of Sciences of Ukraine, V.M. Koretsky Institute of State and Law. Kyiv. 32 p.
4. Slynko, T.M., Kushnirenko, O.H. (1998). Constitutional and Legal Status of Citizens' Associations in Ukraine: Textbook. Kharkiv: Arsia LTD, 176 p.
5. Prymush, M.V. (2001). Political and Legal Regulation of Political Parties' Activities. Donetsk. 338 p.
6. Kolodiy, A.M. (1998). Principles of Law of Ukraine: Monograph. Kyiv: Yurinkom Inter. 208 p.
7. International Covenant on Civil and Political Rights: Adopted by UN General Assembly Resolution 2200A (XXI) of 16.12.1966. *Human Rights and Professional Standards for Lawyers in the Documents of International Organizations*. Amsterdam – Kyiv, 1996. 342 p.
8. On Political Parties in Ukraine: Law of Ukraine dated April 5, 2001, No. 2365-III, effective as of December 19, 2024. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text> (accessed June 19, 2025).
9. On the All-Ukrainian Referendum: Law of Ukraine dated 26.01.2021 No. 1135-IX (as of 18.06.2025). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135-20#Text> (accessed: June 19, 2025).
10. Kravchenko, V.V. (2000). Constitutional Law of Ukraine: Textbook. Kyiv: Atika. 320 p.

Дата надходження статті: 19.07.2025

Дата прийняття статті: 15.09.2025

Опубліковано: 28.11.2025

СПЕЦІАЛЬНИЙ ТРИБУНАЛ ЩОДО ЗЛОЧИНУ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ: НОВІ МЕЖІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВОСУДДЯ

УДК 341.6:341.67

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-14.02>

СЕРГІЙ БУРМА

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного,
міжнародного права та публічно-правових дисциплін*

Київського університету інтелектуальної власності та права, Україна

ORCID: 0000-0002-8682-542X

Анотація. У статті здійснено комплексне дослідження юридичних, інституційних і політико-правових засад функціонування Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України, створеного 25 червня 2025 року на підставі Угоди між Україною та Радою Європи. Розкрито причини неможливості реалізації повноцінної юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо злочину агресії в умовах сучасної міжнародного правопорядку, зокрема з огляду на обмеження статті 15 *bis* Римського статуту, архітектуру органів міжнародного правосуддя та політичне блокування в межах існуючих інституційних механізмів. Доведено, що створення окремого *ad hoc* механізму є вимушеним, але обґрунтованим кроком у напрямі забезпечення невідворотності індивідуальної кримінальної відповідальності за порушення імперативних норм *jus cogens* міжнародного права.

На основі аналізу положень Статуту Трибуналу, відповідних резолюцій Генеральної Асамблеї ООН, практики *ad hoc* трибуналів, а також наукової доктрини з питань злочину агресії, імунітетів та перехідного правосуддя окреслено специфіку юрисдикції, організаційну структуру та нормативну базу Трибуналу. Особливу увагу приділено питанню імунітетів вищих посадових осіб, їхньому співвідношенню з принципом суверенної рівності держав і нормами *jus cogens*, а також проблемам юрисдикційного конфлікту між національними та міжнародними механізмами.

У статті аргументовано, що Трибунал зберігає правову спадкоємність із традиціями міжнародного кримінального правосуддя, доповнює юрисдикцію Міжнародного кримінального суду та має потенціал стати моделлю для аналогічних механізмів у майбутньому. Розглянуто також процесуальні особливості функціонування Трибуналу, зокрема інститути заочного провадження та окремих думок суддів. Висловлено окремі застереження щодо легітиміційних ризиків формату *ad hoc*, зокрема обмеженої участі держав і залежності від добровільного фінансування.

Зроблено висновок, що Трибунал, попри зазначені виклики, формує нову концептуальну межу між політичною доцільністю та верховенством права в умовах трансформації міжнародного правопорядку.

Ключові слова: міжнародне правосуддя, перехідне правосуддя, міжнародні судові органи, трибунали *ad hoc*, Міжнародний кримінальний суд, Римський статут, Кампальські поправки, злочин агресії, Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України, імунітет *ratione personae*, імунітет *ratione materiae*, окремі думки суддів, Рада Європи.

THE SPECIAL TRIBUNAL FOR THE CRIME OF AGGRESSION AGAINST UKRAINE: NEW FRONTIERS OF INTERNATIONAL JUSTICE

UDC 341.6:341.67

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-14.02>

SERGII BURMA

*Candidate of Legal Sciences, Associate Professor at the Department of Constitutional,
International Law and Public Law Disciplines*

Kyiv University of Intellectual Property and Law, Ukraine

ORCID: 0000-0002-8682-542X

Abstract. The article presents a comprehensive study of the legal, institutional, and politico-legal foundations of the functioning of the Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine, established on 25 June 2025 pursuant to the Agreement between Ukraine and the Council of Europe. The paper examines the reasons for the impossibility of exercising full jurisdiction by the International Criminal Court over the crime of aggression under the current international legal order, particularly in view of the limitations of Article 15 *bis* of the Rome Statute, the architecture of international justice institutions, and political obstruction within existing institutional mechanisms. It is argued that the establishment of a separate *ad hoc* mechanism is a necessary yet justified step toward ensuring the inevitability of individual criminal responsibility for violations of *jus cogens* norms of international law.

Based on an analysis of the Tribunal's Statute, relevant UN General Assembly resolutions, the jurisprudence of *ad hoc* tribunals, and scholarly doctrine on the crime of aggression, immunities, and transitional justice, the study outlines the Tribunal's jurisdictional scope, organizational structure, and normative framework. Particular attention is devoted to the issue of immunities of high-ranking state officials, their relation to the principle of sovereign equality of states and to *jus cogens* norms, as well as to conflicts of jurisdiction between national and international legal mechanisms.

The article argues that the Tribunal preserves legal continuity with the traditions of international criminal justice, complements the jurisdiction of the ICC, and has the potential to serve as a model for similar mechanisms in the future. The paper also explores the procedural features of the Tribunal, including the institutions of in absentia proceedings and judges' separate and dissenting opinions. Certain concerns are raised regarding the legitimacy risks associated with the *ad hoc* format, in particular the limited participation of states and the dependence on voluntary funding.

It is concluded that, despite these challenges, the Tribunal delineates a new conceptual boundary between political expediency and the rule of law in the context of a transforming international legal order.

Key words: international justice, transitional justice, international judicial bodies, *ad hoc* tribunals, International Criminal Court, Rome Statute, Amendments to the Rome Statute, crime of aggression, Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine, immunity *ratione personae*, immunity *ratione materiae*, judges' separate and dissenting opinions, Council of Europe.

Злочин агресії як одне з найсерйозніших міжнародних кримінальних правопорушень перебуває на перетині політичного реалізму (нім. *Realpolitik*), міжнародного правопорядку та системи глобальної безпеки. Попри те що правове визначення цього злочину було закріплено у статті 8 *bis* Римського статуту Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) під час першої Оглядової конференції держав-учасниць у Кампалі 2010 року (так звані Кампальські поправки) [1], механізми ефективного притягнення до відповідальності за акт агресії залишаються переважно декларативними.

Розв'язання збройного конфлікту міжнародного характеру Російською Федерацією проти України, що розпочався в лютому 2014 року з окупації Криму та розгортання бойових дій на українському Донбасі, а з лютого 2022 року набув форми повномасштабного вторгнення – найбільшого у Європі з часів Другої світової війни, зумовило гостру потребу у створенні окремого міжнародного механізму притягнення до індивідуальної кримінальної відповідальності за розв'язування агресивної війни та інші злочини проти миру. Як слушно зазначають С. Саяпін, У. Борхардт, Г. Каоурас, А. Малановскі й У. Нієблінг [1, р. vi; 2, р. 68], попри численні збройні конфлікти, що мали місце після 1945 року, питання кримінальної відповідальності вищого військово-політичного керівництва держав-агресорів залишається здебільшого нереалізованим.

Починаючи з 2018 року, юрисдикція МКС щодо злочину агресії може бути реалізована лише за умови, що як держава-агресор, так і держава, яка зазнала вторгнення або нападу, є сторонами Римського статуту МКС та ратифікували Кампальські поправки. Нині ці поправки ратифіковано лише 49 із 125 держав-учасниць. Серед них, зокрема, відсутні Франція та Велика Британія – постійні члени Ради Безпеки ООН. Для України Кампальські поправки набули чинності 25 жовтня 2025 року [3].

Станом на 2025 рік МКС не ініціював жодного провадження за вчинення злочину агресії. Водночас Суд видав низку ордерів на арешт вищих посадових осіб Російської Федерації, які підозрюються у вчиненні воєнних злочинів і злочинів проти людяності – зокрема, незаконної депортації та примусового переміщення дітей, а також умисних ударів по цивільній інфраструктурі. Однак жодна із цих справ не охоплює складу злочину агресії.

У липні 2025 року в Нью-Йорку відбулася перша в історії спеціальна сесія Асамблеї держав – учасниць МКС, присвячена питанню злочину агресії, основною метою якої було обговорення поправок

до Римського статуту щодо гармонізації юрисдикції Суду, які надали б йому право переслідувати злочин агресії навіть у разі, якщо держава-агресор не є учасницею Статуту.

Поправки до статті 15 *bis* були запропоновані групою держав, зокрема Німеччиною, Коста-Рикою, Словенією, Сьєрра-Леоне та Вануату. Їх підтримала коаліція держав «Групи друзів МКС» та правозахисних організацій. Утім, під дипломатичним і процедурним тиском Великої Британії, Франції, Канади, Японії та Нової Зеландії розгляд змін було відтерміновано до 2029 року. Як аргумент зазначалося, що перед цим Кампальські поправки 2010 року мають бути ратифіковані щонайменше двома третинами держав-учасниць. У підсумку, попри широку підтримку з боку окремих держав ЄС та України, консенсусу щодо перегляду статей 15 *bis* і 15 *ter* досягнуто не було, що вкотре підкреслює: навіть за наявності політичної волі з боку значної частини міжнародної спільноти інституційна архітектура МКС залишається інертною до змін, а отже, потреба у створенні спеціалізованих *ad hoc* механізмів не втрачає своєї актуальності.

Отже, реальна можливість притягнути посадовців РФ до відповідальності за злочин агресії залишається заблокованою, оскільки передати відповідну справу до МКС може лише Рада Безпеки ООН, де Росія має право вето. Ситуацію ускладнює також відсутність ратифікації Кампальських поправок із боку ключових західних держав – постійних членів Ради Безпеки ООН. Додатковий тиск на МКС чинять США та Велика Британія у зв'язку зі справами щодо збройного конфлікту між Ізраїлем і палестинськими бойовиками на чолі з ХАМАСом, що вже спричинило відставки прокурорів і створило загрозу санкцій для суддів МКС.

Міжнародне правосуддя, фактично функціонуючи в умовах пошуку балансу між справедливістю, міжнародним правом та етичними орієнтирами, перебуває у тісному перетині з політичними інтересами держав. Це підтверджується як обмеженням юрисдикції МКС, так і практикою *ad hoc* трибуналів. Як слушно зазначає Р. В. Титарчук, «у світі, де вірні союзники можуть стати ворогами, а інтереси постійно змінюються, принципи *Realpolitik* забезпечують основу для раціонального і прагматичного політичного мислення, спрямованого на виживання і розвиток держав» [4, с. 46].

У зв'язку з вищезгаданими юрисдикційними обмеженнями МКС щодо розслідування дій вищого військово-політичного керівництва РФ за злочин агресії проти України 25 червня 2025 року було створено Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України (фр. *Tribunal spécial pour le crime d'agression contre l'Ukraine*) (далі – Трибунал). Цей *ad hoc* механізм покликаний заповнити правову прогалину (лат. *lacuna iuris*), що виникла внаслідок дисонансу між політичними намірами держав забезпечити ефективне кримінальне переслідування за злочин агресії та інституційною спроможністю забезпечити відповідний механізм у межах існуючої архітектури міжнародного правосуддя.

У цьому контексті аспекти довіри та легітимності, обсягу юрисдикції, співвідношення з іншими міжнародними судовими механізмами, а також внутрішньої процесуальної моделі Трибуналу постають як ключові для теоретичного і практичного осмислення нових меж міжнародного правосуддя та правової відповіді на злочин агресії.

Проблематика злочину агресії в міжнародному праві загалом отримала значну увагу в працях як зарубіжних (зокрема, Д. Аканде, С. Баррига, Е. Бенвеністі, Г. Богуш, А. Зіммерманн, Р. Кларк, К. Кресс, Ш. Мерфі, С. Саяпін, А. Цанакопулос), так і вітчизняних учених (як-от О. В. Базов, М. В. Буроменський, В. Г. Буткевич, О. Т. Волошук, М. М. Гнатовський, О. В. Задорожній, О. М. Купчишин, М. В. Мазур, О. В. Марусяк, С. М. Мохончук, М. А. Падалка, О. Р. Поєдинок, М. І. Смирнов, Л. Д. Тимченко та ін.). Вагомий внесок зроблено також у межах експертних звітів ЄС, ООН і Ради Європи.

У вітчизняній міжнародно-правовій доктрині досліджувалися юридичні наслідки збройної агресії, проблеми функціонування МКС та перспективи створення *ad hoc* Трибуналу. Водночас його реальне заснування порушує низку нових питань, що потребують комплексного теоретико-правового осмислення. Серед них – правова природа юрисдикційної моделі Трибуналу, її узгодженість з існуючими механізмами (МКС, Міжнародним судом ООН, національними судовими інституціями), а також потенціал *ad hoc* Трибуналу стати легітимним прецедентом для аналогічних ситуацій у майбутньому. Саме ці малодосліджені аспекти становлять предмет і наукове ядро цієї статті.

Метою цієї статті є всебічний аналіз юридичних, інституційних і політико-правових засад функціонування Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України, а також визначення його ролі та значення в сучасній архітектурі міжнародного правосуддя.

У дослідженні застосовано системний підхід до аналізу архітектури міжнародного правосуддя в умовах російсько-українського конфлікту. Порівняльний метод використано для оцінки досвіду *ad hoc* трибуналів (Міжнародних трибуналів щодо колишньої Югославії, Руанди, Нюрнберзького і Токійського трибуналів, Спеціального суду щодо Сьєрра-Леоне, Надзвичайних палат у судах Камбоджі) у світлі новоствореного Трибуналу. Доктринальний підхід дав можливість проаналізувати наукові позиції провідних дослідників міжнародного кримінального та гуманітарного права щодо кваліфікації злочину агресії, меж дії імунітетів, а також легітимності *ad hoc* трибуналів у системі міжнародного правосуддя. Метод аналізу судової практики забезпечив оцінку релевантних рішень МКС, Міжнародного суду ООН та національних юрисдикцій у справах про злочини проти миру та безпеки людства. Новизна методології полягає в поєднанні політико-правового аналізу з оцінкою легітимності Трибуналу, що є особливо актуальним у контексті динамічної та перехідної природи сучасної міжнародно-правової реальності.

Передумови та підстави створення Трибуналу. Формальне створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України 25 червня 2025 року стало відповіддю міжнародного співтовариства на юридичну нездатність МКС повною мірою здійснювати юрисдикцію щодо злочину агресії в умовах міжнародного збройного конфлікту.

Згідно з п. 1–2 ст. 8 *bis* Римського статуту, злочин агресії означає планування, підготовку, ініціювання або вчинення особою, яка спроможна фактично здійснювати контроль за політичними чи військовими діями держави або керувати ними, акту агресії, який за своїм характером, тяжкістю та масштабами є грубим порушенням Статуту ООН. «Акт агресії» означає застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави чи в будь-який інший спосіб, несумісний зі Статутом ООН та кваліфікується відповідно до Резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 року [5; 9].

Відповідно до положень статті 15 *bis* Римського статуту (зокрема, пунктів 4–7), МКС здійснює юрисдикцію щодо злочину агресії виключно стосовно держав – учасниць Статуту, які ратифікували Кампальські поправки. Суд не має юрисдикції щодо злочину агресії, вчиненого громадянами держав, які не є учасниками Статуту, за винятком випадків, коли відповідне розслідування санкціоновано Радою Безпеки ООН згідно зі статтею 15 *ter* [5].

Оскільки Російська Федерація чи Республіка Білорусь не є учасниками Римського статуту, а Україна ратифікувала його 21 серпня 2024 року разом із Кампальськими поправками – з відповідною заявою згідно зі статтею 124 Статуту, юрисдикція Суду щодо злочину агресії проти України залишається обмеженою. Відповідно до положень Римського статуту, Віденської конвенції про право міжнародних договорів [13] та Закону України «Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» [6], ратифікація набрала чинності для України 1 січня 2025 року, а ратифікація поправок – 25 жовтня 2025 року [3].

Особливість злочину агресії полягає в тому, що, хоча він і створює зобов'язання *erga omnes* для всіх держав співпрацювати задля його припинення, юрисдикційна архітектура МКС залишається обмеженою: Суд не має повноважень переслідувати акти агресії, якщо держава, яка їх вчинила, не ратифікувала Римський статут і Кампальські поправки, а передання ситуації до Суду може бути заблоковано вето в Раді Безпеки ООН. У цьому контексті створення *ad hoc* механізму на базі Ради Європи стало вимушеною, але логічною реакцією міжнародної спільноти для забезпечення індивідуальної відповідальності за злочин агресії.

Злочин агресії посідає функціонально первинне місце у структурі міжнародних злочинів, що зумовлює його особливу правову значущість. Як зазначає О. В. Базов, «такий злочин зачіпає інтереси міжнародного співтовариства в цілому» [7, с. 123]. Часто саме він робить можливим вчинення інших злочинів – воєнних, злочинів проти людяності, геноциду. Це положення закріплено в рішенні Нюрнберзького трибуналу, де розв'язання агресивної війни названо «найтяжчим міжнародним злочином» (англ. *supreme international crime*), що «містить у собі накопичене зло всієї війни» [8, р. 25]. Такий підхід збережено в Резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН «Визначення агресії» [9], а також у сучасній доктрині міжнародного кримінального права [10; 11], які розглядають злочин агресії як уособлення заперечення існуючого міжнародного правопорядку як такого.

Отже, постала потреба у створенні окремого органу міжнародного правосуддя, який буде наділений повноваженнями переслідувати осіб, винних у злочині агресії проти України, без урахування функціонального імунітету (*ratione materiae*), зокрема стосовно посадових осіб РФ, і матиме незалежний процесуальний мандат.

Міжнародно-правова модель створення Трибуналу. У практиці міжнародного кримінального правосуддя *ad hoc* трибунали виникали як реакція на масові злочини, що порушували глобальні стандарти гуманності та безпеки. Створення *ad hoc* трибуналів є визнаною практикою міжнародного права. Прецеденти Нюрнберзького й Токійського процесів, а також Міжнародних трибуналів щодо колишньої Югославії (далі – МТКЮ) і Руанди (далі – МТР) свідчать про можливість формування тимчасових допоміжних (спеціальних) судових органів поза межами сталих міжнародних інституцій. Їхні мандати ґрунтувалися:

- на рішенні Ради Безпеки ООН (МТКЮ та МТР);
- на угоді між державою та міжнародним актором (Спеціальний суд щодо Сьєрра-Леоне, Надзвичайні палати в судах Камбоджі);
- на рішенні союзних урядів держав-переможців (міжнародні воєнні трибунали в Нюрнберзі та для Далекого Сходу).

У випадку Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України ключовим зовнішнім чинником стала узгоджена позиція держав – членів ЄС, Ради Європи, Групи семи, а також Генеральної Асамблеї ООН, яка, спираючись на рекомендації експертної спільноти Європейського Союзу та Ради Європи (зокрема, на Резолюцію ПАРЕ № 1988 (2014), що засудила анексію Криму), надала політичну підтримку створенню такого механізму. Відповідну міжнародну легітимацію було відображено в резолюціях Генеральної Асамблеї ООН A/RES/68/262 (2014), A/RES/ES-11/1 (2022), A/RES/77/109 (2022), A/RES/ES-11/6 (2023) та A/RES/79/284 (2025).

Юридичною підставою для заснування Трибуналу стала Угода між Україною та Радою Європи, підписана 25 червня 2025 року в Гаазі та ратифікована Законом України № 4518-IX від 15 липня 2025 року. Угода закріплює створення Трибуналу як незалежного міжнародного органу зі статусом *ad hoc*, який здійснює свою діяльність відповідно до положень власного Статуту [12].

Угода передбачає створення Трибуналу з мандатом розслідування, кримінального переслідування та судового розгляду справ щодо осіб, які несуть найвищу відповідальність за злочин агресії проти України; ґрунтування юрисдикції Трибуналу на територіальній юрисдикції України; надання йому міжнародної правосуб'єктності та повноважень укладати договори з державами, міжнародними організаціями та іншими суб'єктами; утворення Керівного комітету в межах інституційної структури Ради Європи на підставі Розширеної часткової угоди, уповноваженого забезпечувати фінансування, адміністративний нагляд і політичну координацію діяльності. Передбачено фінансування Трибуналу державами-членами Керівного комітету щонайменше на перші три роки з можливістю його продовження; обов'язок України та інших учасників повністю співпрацювати з Трибуналом на всіх етапах провадження; інституційну незалежність у доборі суддів, прокурора, секретаря та персоналу з урахуванням професійності, репутації, регіонального та гендерного балансу; принципову відмову від функціонального імунітету посадових осіб і недопустимість амністії за злочин агресії; дотримання високих стандартів справедливого судового розгляду, презумпції невинуватості, прав обвинуваченого та захисту потерпілих; можливість заочного провадження з подальшим правом на перегляд вироку; співпрацю з МКС, ООН, Радою Європи, ЄС, Євроюстом та іншими міжнародними структурами, а також поступовий перехід до повного функціонування з перспективою утворення залишкового механізму.

Таким чином, на відміну, наприклад, від Трибуналу над Червоними кхмерами (Надзвичайні палати в судах Камбоджі), створення якого було схвалене окремою Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН (A/RES/57/228), Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України не має формального мандата Генеральної Асамблеї ООН, але ґрунтується на низці її рішень, що підтримують принцип притягнення до відповідальності та визнають зусилля Ради Європи в цьому напрямі (зокрема A/RES/79/284). У цьому сенсі можна говорити про своєрідну «мовчазну згоду» Генеральної Асамблеї ООН на створення й легітимацію такого *ad hoc* механізму.

Структура, повноваження та нормативна база Трибуналу. Трибунал діє відповідно до окремого Статуту [12], який є невід'ємною частиною Угоди.

Юрисдикція та правова природа. Трибунал має виключну юрисдикцію щодо злочину агресії проти України, як визначено у статті 8 *bis* Римського статуту, з урахуванням Резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 3314 (XXIX) від 14 грудня 1974 року та подальших резолюцій, що стосуються України. Злочин агресії, як визнано в офіційних заявах, є «злочином лідерів» (англ. *crime of leaders*), і Трибунал зосередиться на переслідуванні саме високопосадових політичних і військових осіб – як чинних, так і колишніх, – які ухвалювали рішення про агресивну війну проти України.

Юрисдикція Трибуналу ґрунтується на територіальній юрисдикції України, а також на принципі індивідуальної кримінальної відповідальності осіб, які здійснювали фактичний контроль або керували політичними чи військовими діями держави-агресора. Посилання на посадове становище або амністію як підставу для уникнення відповідальності не допускається.

Структура. Організаційно Трибунал складається з трьох головних органів:

- *Палат* (Досудова – один суддя, Судова – три, Апеляційна – п'ять);
- *Офісу Прокурора*, який є незалежним і відповідальним за розслідування та висунення обвинувачень;
- *Секретаріату*, що забезпечує адміністративну та технічну підтримку діяльності Трибуналу.

До складу судових палат входять судді, обрані за прозорою процедурою з урахуванням досвіду, професійної компетентності, географічного й гендерного балансу, а також представництва різних правових систем. Загалом передбачено список із 15 суддів. Процедура відбору регулюється Керівним комітетом і окремою консультативною групою.

Керівний комітет і фінансування. *Керівний комітет* створюється в межах Ради Європи на підставі Розширеної часткової угоди про Керівний комітет. Він виконує функції фінансового, політичного й адміністративного нагляду, затверджує бюджет, правила процедури та доказування, координує кадрову політику й забезпечує загальне управління механізмом. Фінансування Трибуналу здійснюється державами – членами Керівного комітету й іншими донорами відповідно до вищезазначеної часткової угоди. Початок діяльності Трибуналу залежить від надходження фінансування на перші 12 місяців роботи та зобов'язань на наступні 24 місяці.

Правовий статус Трибуналу. Трибунал наділений *міжнародною правосуб'єктністю*, а також відповідною правоздатністю за правом України та держави перебування. Він має право укладати угоди, набувати та відчужувати майно, виступати стороною у відносинах з іншими міжнародними організаціями й державами.

На момент підготовки статті місцезнаходження та фізична адреса Трибуналу офіційно ще не визначені. Відповідне рішення очікується найближчим часом.

Спеціальний трибунал доповнює, а не дублює юрисдикцію МКС. У разі одночасного провадження щодо тієї самої особи провадження МКС матиме пріоритет. Водночас Трибунал має право укладати угоди про співпрацю з МКС та іншими органами міжнародного правосуддя.

Нормативна база. Застосовуваним правом є положення Статуту Трибуналу, Правила процедури й доказування, застосовні міжнародні договори, норми звичаєвого міжнародного права, загальні принципи права, а у разі прогалин у праві – положення матеріального кримінального права України, що стосуються кримінального переслідування та покарання за злочин агресії.

Трибунал передбачає високі стандарти захисту прав обвинувачених і потерпілих, процесуальні гарантії, можливість представництва жертв, а також – за певних умов – розгляд справ за відсутності обвинуваченого.

Значення створення Трибуналу для еволюції міжнародного правосуддя. Створення Трибуналу щодо злочину агресії проти України є переломним моментом для міжнародного кримінального права. Уперше з часів Нюрнберзького процесу (1945–1946) засновано окремий орган міжнародного правосуддя, що має виключну юрисдикцію саме щодо злочину агресії – злочину проти миру, який тривалий час залишався практично недосяжним для міжнародного переслідування. На відміну від попередніх *ad hoc* трибуналів, його створення реалізовано не через Раду Безпеки ООН, а за ініціативою коаліції держав – членів Ради Європи та за політичної підтримки Генеральної Асамблеї ООН – в обхід блокувального механізму вето з боку постійного члена Ради Безпеки. Трибунал формує новий стандарт притягнення до відповідальності вищого військово-політичного керівництва держав і сприяє універсалізації правового розуміння злочину агресії як загрози міжнародному миру та безпеці.

Таким чином, створення Трибуналу є не лише реакцією на збройну агресію проти України, а й важливим доктринальним кроком до подолання безкарності за найтяжчі злочини, що викликають занепокоєння всього міжнародного співтовариства, а також значущим кроком до посилення ролі міжнародного правосуддя на сучасному етапі розвитку людства.

Трибунал поєднує універсальність легітимації, вузьку спеціалізацію, підтримку держав – глобальних акторів та імперативний характер самого злочину, що дає підстави розглядати його не як виняток, а як нову модель відповідальності за порушення міжнародного правопорядку в XXI столітті.

Недоліком Трибуналу є його формат *ad hoc*, що ускладнює мобілізацію політичної підтримки й обмежує універсальність юрисдикції: наразі невідомо, скільки держав приєднається до Розширеної часткової угоди, і очевидно, що її підтримає значно менше держав, навіть серед держав – членів Ради Європи, на відміну від постійних органів, як-от МКС чи МС.

Проблематика імунітетів і конфлікту юрисдикцій. Одним із найбільш дискусійних аспектів у діяльності Трибуналу є питання імунітету глав держав, урядів та міністрів закордонних справ. Відповідно до усталеної практики міжнародного права, зазначені особи користуються персональним імунітетом (*ratione personae*) від кримінального переслідування з боку іноземних національних судів протягом усього строку перебування на посаді. Такий підхід закріплено у Віденській конвенції про право міжнародних договорів (1969) [13], Конвенції про спеціальні місії (1969), Конвенції про захист дипломатичних осіб (1973), у рішенні Міжнародного суду ООН у справі «ДР Конго проти Бельгії» (2002), а також у Проекті статей Комісії міжнародного права ООН (2014).

Після завершення мандата ці особи зберігають функціональний імунітет (*ratione materiae*) щодо дій, учинених у межах їхніх офіційних повноважень. Такий імунітет поширюється на всіх посадових осіб держави у зв'язку з їхньою службовою діяльністю – незалежно від того, чи перебувають вони на посаді.

Водночас міжнародні кримінальні трибунали, створені на основі мандата ООН або міждержавних угод, дотримуються іншого підходу. Згідно зі статтею 27 Римського статуту МКС, посадове становище особи не є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності чи пом'якшення покарання. Такий самий підхід застосовувався МТКЮ, МТР, а також МКС у справі президента Судану Омара аль-Башира.

У цьому контексті Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України закріпив у статті 23(4) Статуту [12], що функціональний імунітет не застосовується. Водночас Трибунал визнає персональний імунітет чинних глав держав, урядів та міністрів закордонних справ – відповідно до загального міжнародного права. Такий підхід є інституційно нормативним і діє незалежно від статусу держави щодо участі в Угоді. Факт наявності персонального імунітету не унеможлиблює підготовку обвинувальних актів чи збір доказів. Питання про фактичне судове переслідування буде актуалізовано після втрати особою посадового статусу або в разі політичних змін у державі-агресорі.

Це положення має доктринальне обґрунтування, оскільки злочин агресії становить порушення імперативних норм *jus cogens*, що унеможлиблює виправдання через службове становище особи. Крім того, Трибунал створено на основі спеціального міжнародного договору, що забезпечує йому функціональну перевагу у сфері юрисдикції. Водночас механізм передбачає обов'язковість співпраці навіть із боку держав, які не є учасниками Угоди, що відповідає логіці *ad hoc* трибуналів, зокрема МТКЮ.

Сьогодні спостерігається тенденція до формування *opinio juris* щодо обов'язку держав не визнавати імунітет у справах, пов'язаних із злочинами, що мають характер порушення норм *jus cogens*. Водночас така конструкція потенційно вступає у конфлікт із принципом суверенної рівності держав (ст. 2(1) Статуту ООН) і, ймовірно, буде використана Російською Федерацією як аргумент для відмови у визнанні юрисдикції Трибуналу. Це відображає глибоку напругу між імперативними нормами міжнародного права *jus cogens* та класичною доктриною імунітету держав, що й надалі залишається відкритим викликом для міжнародного правосуддя.

Подібну правову логіку застосовували й інші *ad hoc* трибунали. Так, Спеціальний суд щодо Сьєра-Леоне (SCSL) у справі *Prosecutor v. Charles Taylor* (2004) прямо відкинув персональний імунітет глави держави, підтвердивши його непридатність у міжнародному кримінальному судочинстві. Надзвичайні палати в судах Камбоджі (ECCC) також не визнавали жодних імунітетів – незалежно від посадового статусу обвинувачених.

Отже, підхід, закладений у Статуті Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України, є не ізольованим прецедентом, а розвитком стабільної практики міжнародного кримінального правосуддя, що послідовно обмежує імунітети в контексті злочинів *jus cogens*.

Суддівський плюралізм у спеціальних трибуналах: перспектива окремих думок. Одним із маркерів легітимності *ad hoc* трибуналів у системі міжнародного правосуддя є не лише їхня структура та юрисдикція, а й характер внутрішньої суддівської дискусії – зокрема, наявність окремих або відмінних думок (англ. *separate* або *dissenting opinions*). У практиці Міжнародного суду ООН, МКС, а також МТКЮ, МТР, Спеціального суду щодо Сьєрра-Леоне (SCSL), Надзвичайних палат у судах Камбоджі (ЕССС) такі думки використовувалися як інструмент фіксації альтернативного бачення права (особливо щодо юрисдикції, тлумачення термінів «агресія», «геноцид», «ефективний контроль» тощо), а також як елемент правової спадщини, що зберігає ідеї, які не домінували на момент ухвалення рішення, але згодом впливають на розвиток правової доктрини. Прикладами є окрема та незгідна думка судді Габріель Кірк Макдоналд у справі «Прокурор проти Душко Тадича» (МТКЮ), окремі думки суддів Сігеру Оди, Абдула Корони, Хосе Франсиско Резека, Ауна аль-Хасауни, спільна окрема думка суддів Розалін Гігінс, Петера Койманса та Томаса Бюргенталя у справі «ДР Конго проти Бельгії» (МС ООН), а також окремі думки судді Ганса-Петера Кауля у «кенійських справах» МКС («Прокурор проти Кеньяти, Мутаури та Алі»; «Прокурор проти Руту»).

У випадку Трибуналу щодо злочину агресії проти України вже на етапі схвалення Статуту передбачено можливість оприлюднення окремих або відмінних думок суддів у разі ухвалення рішень більшістю голосів в апеляційному провадженні. Згідно зі статтею 42(4) Статуту Трибуналу [12], така можливість прямо закріплена в межах перегляду справ у порядку оскарження, де суддя може висловити окрему або відмінну думку з питань права.

Це положення свідчить про прагнення до фахової дискусії та процесуального плюралізму, що наблизитиме практику Трибуналу до стандартів, характерних для МКС та МС ООН, де судді не обмежені у своєму праві висловлювати окремі думки – як з питань права, так і з питань факту.

Особливої ваги інститут окремої думки набуває у справах, що стосуються політично чутливих осіб або складних правових конструкцій, як-от спільна агресія, відповідальність за явно злочинний наказ чи доктрина ефективного контролю.

На нашу думку, можливість судді висловлювати окрему або відмінну думку з питань права чи факту має бути передбачена на всіх етапах судового розгляду. Повноцінне запровадження інституту окремої думки в процедурі Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України дасть можливість, з одного боку, гнучко адаптувати стандарти перехідного правосуддя до еволюції міжнародного правопорядку без шкоди для послідовності та передбачуваності рішень, а з іншого – сприяти розвитку правової доктрини навіть за відсутності повного консенсусу між суддями. Крім того, така можливість зміцнюватиме інституційний авторитет Трибуналу, надаючи можливість меншості відкрито формулювати аргументовану позицію.

У цьому сенсі Трибунал зберігатиме спадкоємність із найкращими традиціями міжнародного судочинства та формуватиме нові рамки дискусійної відкритості у справах особливої правової складності.

Узагальнюючи результати дослідження, варто наголосити на такому. Створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України стало відповіддю на структурну неспроможність Міжнародного кримінального суду реалізувати юрисдикцію щодо цього злочину в умовах правового вакууму, пов'язаного з відсутністю ратифікації ключових положень Римського статуту та блокуванням існуючих механізмів Ради Безпеки ООН.

Юридичною підставою для утворення Трибуналу стала Угода між Україною та Радою Європи, яка передбачає функціонування незалежного *ad hoc* органу зі статусом міжнародного трибуналу. Вибраний механізм засвідчив можливість ефективної координації територіальної юрисдикції держави та міжнародно-правових зобов'язань.

Трибунал має вузьку спеціалізацію, виключну юрисдикцію щодо злочину агресії та орієнтований на притягнення до відповідальності вищого військово-політичного керівництва держав-агресорів. Водночас його юрисдикція реалізується з дотриманням міжнародних процесуальних стандартів, включно із заочним провадженням і гарантіями права на захист.

Відмова Трибуналу від застосування функціонального імунітету у справах щодо злочину агресії становить правову новацію, що відображає еволюцію практики міжнародних кримінальних трибуналів і підтверджує імперативний характер норм *jus cogens* у сучасному міжнародному праві.

Формалізована співпраця з МКС, наявність механізмів узгодження проваджень і процедурна взаємодія з іншими міжнародними інституціями посилюють системність та ефективність діяльності Трибуналу.

Повноцінне запровадження інституту окремих думок суддів у процедурі Трибуналу відповідає високим стандартам процесуального плюралізму та сприятиме підвищенню доктринальної цінності судових рішень, особливо у справах із виразним політичним контекстом.

Незважаючи на формат *ad hoc*, що обмежує універсалізацію юрисдикції, Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України становить важливу інституційну відповідь міжнародної спільноти на проблему безкарності за злочин агресії та формує підґрунтя для розвитку нових моделей органів міжнародного правосуддя

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Sayapin S. The Crime of Aggression in International Criminal Law: Historical Development, Comparative Analysis and Present State. The Hague: T. M. C. Asser Press; Springer, 2014. 356 p. DOI: 10.1007/978-90-6704-927-6.
2. Borchardt U., Kaouras G., Niebling U., Malanowski A. Die Kriege der Nachkriegszeit: Interne und internationale bewaffnete Konflikte von 1945 bis 1985. Vereinte Nationen. Koblenz: Deutsche Gesellschaft für die Vereinten Nationen e.V., 1986. Heft 2. S. 68–74.
3. Щодо набрання чинності міжнародними договорами : лист. База даних «Законодавство України». МЗС України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v7225321-24>.
4. Титарчук Р. В. Еволюція концепції Realpolitik: від класичного реалізму до сучасних викликів. *Політичне життя*. 2024. № 4. С. 43–48. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2024.4.5>.
5. Поправки до Римського статуту Міжнародного кримінального суду щодо злочину агресії : міжнародний документ від 14.12.1973. База даних «Законодавство України». Міжнародний кримінальний суд. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004-10.
6. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 21.08.2025 № 3909-IX. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20>.
7. Базов О. В. Деякі питання щодо визначення злочину агресії в міжнародному кримінальному праві. *Публічне право*. 2018. № 1 (29). С. 123–133. URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/29/15.pdf>.
8. International Military Tribunal (Nuremberg). Judgment of 1 October 1946. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/45f18e/pdf/>.
9. UN General Assembly Resolution 3314 (XXIX): Definition of Aggression. URL: [https://docs.un.org/en/A/RES/3314%20\(XXIX\)](https://docs.un.org/en/A/RES/3314%20(XXIX)).
10. Kreß C., Barriga S. (eds). *The Crime of Aggression: A Commentary*. Vols. 1–2. Cambridge : Cambridge University Press, 2017. 1583 p. ISBN 978-11-0701-526-5.
11. Clark R.S. International Criminal Law. In: Patterson D. (ed.). *A Companion to European Union Law and International Law*. Wiley-Blackwell, 2015. P. 534–546.
12. Статут Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України : міжнародний документ від 25.06.2025. База даних «Законодавство України». Україна, Рада Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002-25#n492.
13. Віденська конвенція про право міжнародних договорів : конвенція, міжнародний документ від 23.05.1969. База даних «Законодавство України». ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text.

REFERENCES

1. Sayapin, S. (2014). The crime of aggression in international criminal law: Historical development, comparative analysis and present state. T. M. C. Asser Press; Springer. <https://doi.org/10.1007/978-90-6704-927-6>.
2. Borchardt, U., Kaouras, G., Niebling, U., & Malanowski, A. (1986). Die Kriege der Nachkriegszeit: Interne und internationale bewaffnete Konflikte von 1945 bis 1985. *Vereinte Nationen*, (2), 68–74. Koblenz: Deutsche Gesellschaft für die Vereinten Nationen e.V. [in German].
3. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine (2024). Shchodo nabrannia chynnosti mizhnarodnykh dohovoramy: Lyst [Regarding the entry into force of international treaties: Letter]. Legislation of Ukraine database. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v7225321-24> [in Ukrainian].
4. Tytarchuk, R.V. (2024). Evoliutsiia kontseptsii Realpolitik: vid klasychnoho realizmu do suchasnykh vyklykiv. *Politychne zhyttia*, (4), 43–48. <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2024.4.5> [in Ukrainian].

5. International Criminal Court (2010). Popravky do Ryskoho statutu Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu shchodo zlochyну ahresii: Mizhnarodnyi dokument vid 14.12.1973 [Amendments to the Rome Statute of the International Criminal Court on the crime of aggression: International document of 14.12.1973]. Legislation of Ukraine database. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004-10 [in Ukrainian].
6. Verkhovna Rada of Ukraine (2025, August 21). Pro ratyfikatsiiu Ryskoho statutu Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu ta popravok do noho: Zakon Ukrainy № 3909-IX [On the ratification of the Rome Statute of the International Criminal Court and its amendments: Law of Ukraine No. 3909-IX]. *Legislation of Ukraine database*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20> [in Ukrainian].
7. Bazov, O.V. (2018). Deiaki pytannia shchodo vyznachennia zlochyну ahresii v mizhnarodnomu kryminalnomu pravi. *Publichne pravo*, 1 (29), 123–133. Retrieved from: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/29/15.pdf> [in Ukrainian].
8. International Military Tribunal (Nuremberg) (1946, October 1). Judgment of 1 October 1946. Retrieved from: <https://www.legal-tools.org/doc/45f18e/pdf/>.
9. United Nations General Assembly (1974, December 14). Resolution 3314 (XXIX): Definition of Aggression. Retrieved from: [https://docs.un.org/en/A/RES/3314%20\(XXIX\)](https://docs.un.org/en/A/RES/3314%20(XXIX)).
10. Kreß, C., & Barriga, S. (Eds.). (2017). *The Crime of Aggression: A Commentary* (Vols. 1–2). Cambridge University Press. ISBN 978-11-0701-526-5.
11. Clark, R.S. (2015). International Criminal Law. In D. Patterson (Ed.), *A Companion to European Union law and International Law* (pp. 534–546). Wiley-Blackwell.
12. Ukraine, & Council of Europe (2025, June 25). Statut Spetsialnoho trybunalu shchodo zlochyну ahresii proty Ukrainy: Mizhnarodnyi dokument [Statute of the Special Tribunal on the Crime of Aggression against Ukraine: International document]. Legislation of Ukraine database. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002-25#n492 [in Ukrainian].
13. United Nations (1969, May 23). Videnska konventsiiia pro pravo mizhnarodnykh dohovoriv: Mizhnarodnyi dokument [Vienna Convention on the Law of Treaties: International document]. Legislation of Ukraine database. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 31.07.2025

Дата прийняття статті: 15.09.2025

Опубліковано: 28.11.2025

ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У СПРАВАХ ЩОДО ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУДДІВ

УДК 342.828 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-14.03>

КАТЕРИНА ГЕРМАК

аспірантка кафедри процесуального права,

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна

помічниця судді

ORCID: 0009-0007-5512-3517

Анотація. У статті аналізується практика Європейського суду з прав людини у справах щодо дисциплінарної відповідальності суддів. Кожна демократія керується набором фундаментальних цінностей, які застосовуються до кожної гілки влади. Цей механізм повинен включати незалежність судової влади, не бути свавільним, а судді повинні обиратися на основі належних якостей. Повинен існувати надійний механізм притягнення суддів до відповідальності за будь-які можливі неправомірні дії. Тому часто стверджують, що незалежність і підзвітність суддів є протилежними цілями. Питання підзвітності суддів пропонує особливий погляд на ширшу тему суспільної довіри до судів і системи правосуддя, в якій обговорюється все – від доступу до правосуддя до суддівського активізму. Однак, слід одразу підкреслити, що підзвітність судової влади суспільству є також специфічним питанням, оскільки стосується конституційних та етичних питань особливого роду, в яких необхідно підтримувати належний баланс між незалежністю судової влади, з одного боку, та підзвітністю суддів, з іншого боку.

Дисциплінарна відповідальність суддів є одним із ключових механізмів притягнення суддів до відповідальності. Держави покликані регулювати цю сферу, збалансовуючи два основні інтереси – необхідність забезпечити функціональні механізми підзвітності суддів та забезпечення реальної незалежності суддів. Основні міжнародні нормативно-правові акти щодо дисциплінарної відповідальності суддів передбачають, що держави передбачають чіткі норми, за які судді можуть бути притягнуті до дисциплінарної відповідальності, виключаючи дисциплінарну відповідальність за незначні порушення. Незалежно від обраного органу влади, суддя отримає гарантії справедливого судового розгляду відповідно до ст. 6 Європейської конвенції з прав людини та яка б забезпечила судді право оскаржити рішення та санкцію. Дисциплінарні стягнення мають бути пропорційними вчиненому проступку.

Ключові слова: суддя, дисциплінарна відповідальність, судово практика, принцип незалежності, Європейський суд з прав людини.

CASE LAW OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS IN CASES OF DISCIPLINARY LIABILITY OF JUDGES

UCDC 342.828 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-14.03>

KATERINA HERMAK

Postgraduate Student at the Department of Procedural Law

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

Judicial Assistant

ORCID: 0009-0007-5512-3517

Abstract. The article analyses the case-law of the European Court of Human Rights in cases of disciplinary liability of judges. Every democracy is guided by a set of fundamental values that apply to each branch of government. These should include the independence of the judiciary, not being arbitrary, and judges should be selected on the basis of merit. There should be a reliable mechanism for holding judges accountable for any possible misconduct. Therefore, it is often argued that judicial independence and accountability are opposing goals. The issue of judicial accountability offers a particular perspective on the broader topic of public trust in

courts and the justice system, which includes everything from access to justice to judicial activism. However, it should be emphasised at the outset that judicial accountability to society is also a specific issue, as it involves constitutional and ethical questions of a special kind, where a proper balance must be maintained between the independence of the judiciary on the one hand and the accountability of judges on the other.

Disciplinary liability of judges is one of the key mechanisms for holding judges accountable. States are called upon to regulate this area, balancing two main interests – the need to ensure functional mechanisms of judicial accountability and to ensure the real independence of judges. The main international legal instruments on the disciplinary liability of judges stipulate that states shall provide clear rules for which judges may be disciplined, excluding disciplinary liability for minor offences. Regardless of the chosen authority, the judge will be guaranteed a fair trial in accordance with Article 6 of the European Convention on Human Rights and will have the right to appeal the decision and sanction. Disciplinary sanctions should be proportionate to the offence committed.

Key words: judge, disciplinary liability, case law, principle of independence, European Court of Human Rights.

Термін «судова влада» зазвичай використовується у двох значеннях: органічному та функціональному. У першому значенні, яке є неправильним, але дуже поширеним, «судова влада» означає саму судову систему, тобто сукупність судів, структурованих за ієрархічною схемою та наділених різними повноваженнями. У другому значенні це поняття означає функцію або діяльність, яку виконують судові органи держави, без того, щоб вона була повністю і обов'язково юрисдикційною, оскільки її здійснення також включає, за винятком, адміністративні акти [1].

Доктрина визнає два види відповідальності суддів: *in iudicando* та *in procedendo*. Так, зазначається, що: «У межах типово судових функцій, що розвиваються в так званому судовому процесі, традиційно визнаються два різні види відповідальності: *in iudicando* та *in procedendo*» [5].

Особливістю юридичної відповідальності суддів є те, що така відповідальність має винятково негативний (ретроспективний) характер для порушника, що пояснюється низьким рівнем самосвідомості суддів і невисоким рівнем сумлінного виконання своїх професійних обов'язків. Не можна стверджувати про існування процесуальної відповідальності як одного із самостійних видів юридичної відповідальності суддів, оскільки результати процесуальної діяльності судді щодо вирішення ним справ є винятково проявом правової позиції судді, його власного переконання.

У справі «Камелія Богдан проти Румунії» [4] Європейський суд з прав людини розглянув скаргу заявниці проти румунської держави, яка також скаржилася на «[...] недотримання принципу безпеки правовідносин через відсутність, як стверджувала заявниця, у національному законодавстві строку позовної давності у питаннях дисциплінарної відповідальності суддів [...]». Суд підтвердив позицію, викладену у своїй практиці про те, що «встановлені законом строки позовної давності, які належать до числа строків позовної давності законних обмежень права на суд, слугують кільком важливим цілям: гарантувати правову визначеність, встановлюючи часові межі для порушення справи, захистити потенційних відповідачів від запізнення захистити потенційних відповідачів від запізнілих скарг, які, можливо, навіть важко оскаржити, та запобігти несправедливості, яка може виникнути у разі захоплення судів виносити рішення щодо подій, які відбулися в далекому минулому, на підставі доказів, на які більше не можна покладатися і які були б неповними через плин часу».

Водночас Європейський суд з прав людини встановив, що національне законодавство, яке застосовувалося у цій справі, передбачало два строки позовної давності для подання дисциплінарної скарги проти судді до ВРМ: два роки з моменту вчинення правопорушення та тридцять днів з моменту завершення дисциплінарного розслідування. Суд постановив, що ці два строки, встановлені національним законодавством, стосуються строків позовної давності для порушення дисциплінарного провадження. У цій справі обидва строки позовної давності були дотримані в дисциплінарному провадженні проти заявника. Що стосується наслідків відсутності строку давності для застосування дисциплінарного стягнення у цій справі, Суд зазначає, що заявниця не була позбавлена можливості підготувати свій захист, факти, розглянуті СКМ у 2016-2017 роках, датуються 2014 роком, і в матеріалах справи немає нічого, що свідчило б про те, що зацікавлена сторона могла зіткнутися з труднощами у підготовці свого захисту. Таким чином, Суд дійшов висновку про відсутність порушень прав заявника в цьому відношенні.

У справі «Бака проти Угорщини» [2] було зазначено, що рішення про дисциплінарне покарання, усунення з посади чи звільнення повинні бути предметом незалежної перевірки. Цей принцип може

не застосовуватися до рішень Верховного суду або до рішень законодавчих органів, прийнятих при розгляді справ у порядку імпідменту або при дотриманні аналогічної процедури». У п. 60 вказано, що О. КРЕС вважає:

а) що незмінюваність суддів має становити чітко виражену складову їхньої незалежності, недоторканість якої закріплена на найвищому національному рівні...;

б) що втручання незалежного органу з використанням процедур, які гарантують у повному обсязі права захисту, має особливе значення в питаннях дисциплінарного характеру;

с) що було б корисним розробити стандарти, які визначають не лише поведінку, що може призвести до звільнення судді з посади, але також і всі типи поведінки, що можуть спричинити дисциплінарні заходи або зміну статусу, наприклад, переведення до іншого суду чи іншого регіону».

Що стосується першої умови перевірки Ескелінена, тобто, чи національне законодавство «в прямій формі позбавило» доступу до суду відповідні посади або категорії персоналу, Суд відзначає, що в деяких справах, де ним було встановлено відповідність цій умові, позбавлення доступу до суду для названих посад було чітким і вираженим у «прямій формі». Наприклад, у згаданій вище справі Сукют, що стосується дострокового звільнення армійського офіцера з дисциплінарних підстав, турецький конституційний закон чітко визначав, що рішення Вищої військової ради не підлягають судовому перегляду. Те ж саме стосується і рішень Вищої ради суддів і прокурорів (див. згадані вище рішення у справах Сердала Апая та Назсіза щодо, відповідно, призначення та дисциплінарного звільнення прокурорів; див. також пункт 30 рішення у справі «Озпінар проти Туреччини» (*Özpinar v. Turkey*), № 20999/04, від 19 жовтня 2010 року, щодо припинення повноважень судді з дисциплінарних підстав). У згаданій вище справі Неделчо Попова положення Трудового кодексу Болгарії чітко передбачало, що національні суди не мають юрисдикції розглядати спори, які стосуються звільнень з певних посад в Раді Міністрів, зокрема посади, яку обіймав заявник (головний радник). Хоча це обмеження пізніше було визнано неконституційним (без зворотної сили), Суд зазначив, що «на момент звільнення заявника» він не мав права доступу до суду за національним законодавством, щоб подати позов у зв'язку з несправедливим звільненням (див. пункт 38 згаданого вище рішення у справі Неделчо Попова).

Суд визнав у своїй практиці застосовність статті 10 до цивільних службовців в цілому (див. пункт 53 згаданого вище рішення у справі Фогт і пункт 52 рішення у справі «Гужа проти Молдови» (*Guja v. Moldova*) [ВП], № 14277/04, ЄСПЛ 2008) і до членів суддівського корпусу (див. пункти 41–42 рішення у справі «Віллі проти Ліхтенштейну» [ВП], № 28396/95, ЄСПЛ 1999-VII, і пункт 149 згаданого вище рішення у справі Гарабіна щодо колишнього Голови Верховного Суду Словацької Республіки). Однак у справах, що стосуються дисциплінарного провадження, звільнення або призначення суддів, Суд мав спочатку переконатися, чи становив захід, на який подано скаргу, втручання в здійснення заявником свободи вираження поглядів (у вигляді «формальності, умови, обмеження чи стягнення»), або ж оспорюваний захід лише вплинув на реалізацію права обіймати державну посаду в системі відправленні правосуддя – права, не закріпленого Конвенцією. Для того, щоб відповісти на це запитання, межі такого заходу мають бути визначені в контексті фактичної сторони справи та відповідного законодавства (виклад відповідної практики див. у пунктах 42–43 згаданого вище рішення в справі Віллі; згаданій вище ухвалі щодо прийнятності у справі Гарабіна; пункти 77–79 рішення в справі «Каясу проти Туреччини» (*Kayasu v. Turkey*), №№ 64119/00 і 76292/01, від 13 листопада 2008 року; пункт 79 рішення у справі «Кудешкіна проти Росії» (*Kudeshkina v. Russia*), № 29492/05, від 26 лютого 2009 року; пункти 55–57 рішення у справі «Пойраз проти Туреччини» (*Poyraz v. Turkey*), № 15966/06, від 7 грудня 2010 року; і в пункті 149 згаданого вище рішення в справі Гарабіна).

У справі Віллі Суд встановив, що надісланий заявникові (Голові Адміністративного суду Ліхтенштейну) князем Ліхтенштейну лист, в якому він оголосив про свій намір не призначати заявника повторно на державну посаду, становив «стягнення за попередню реалізацію заявником свого права на свободу вираження поглядів» (див. пункт 50 згаданого вище рішення у справі Віллі). Суд зазначив, що в цьому листі князь піддав критиці зміст публічної лекції заявника про повноваження Конституційного Суду і заявив про намір покарати його за його думку щодо певних питань конституційного права. Тому Суд дійшов висновку, що стаття 10 була застосовною і що мало місце втручання в право заявника на свободу вираження поглядів.

В інших справах Суд визнавав, що оскаржуваний захід як такий стосувався сфери зайняття публічної посади в системі відправлення правосуддя і не був пов'язаним зі здійсненням свободи вираження поглядів. У згаданій вище ухвалі щодо прийнятності у справі Гарабіна Суд визнав, що пропозиція Уряду про звільнення заявника з посади Голови Верховного Суду (на основі доповіді міністра юстиції) фактично була пов'язана зі здатністю заявника виконувати свої функції, тобто з оцінкою його професійної кваліфікації та особистісних якостей в контексті його діяльності та уявлень про державне управління Верховним Судом. Доповідь, представлена міністром юстиції, серед іншого, посилалася на те, що заявник не ініціював звільнення судді Верховного суду, який напав на співробітника Міністерства юстиції, а також на те, що він, як стверджувалося, не застосовував професійні критерії до висування кандидатів на посади у Верховному Суді. Хоча доповідь також посилалася на погляди заявника щодо проекту змін до Конституції (в яких він висловлював занепокоєність про розподіл повноважень і незалежність судової влади), надані Судові документи не свідчили про те, що пропозиція про звільнення заявника була «виключно чи переважно викликана цими поглядами». Аналогічно, в рішенні у справі Гарабіна (згадуваному вище), принципово важливий аспект справи становила саме професійна поведінка заявника в контексті відправлення правосуддя. Дисциплінарне провадження щодо нього (після відмови дозволити співробітникам Міністерства фінансів провести перевірку, яка, на його думку, мала проводитися Головним контрольно-ревізійним управлінням), стосувалося виконання ним обов'язків Голови Верховного Суду, а отже, належало до сфери його зайнятості на цивільній службі. Крім того, дисциплінарний проступок, у вчиненні якого його було визнано винним, не був пов'язаний з якимись заявами чи думками, висловленими ним під час публічних дискусій. Відповідно, Суд дійшов висновку, що оскаржуваний захід не становив втручання в права за статтею 10 і визнав відповідну скаргу неприйнятною через її явну необґрунтованість (див. пункти 150–153 згаданого вище рішення у справі Гарабіна).

У неспіврадаючій думці суддя Пейхела було вказано, що дана справа стосується дисципліни свободи. Особа, що є одним з найвисокопоставлених представників держави, має дотримуватися найвищих стандартів дисципліни свободи. Частина цієї дисципліни передбачає суворе розмежування між служінням громаді, з одного боку, і власними інтересами, з другого. Конвенція (словами Гайєса) захищає всіх вільних громадян у суспільстві «від безпідставного насильства з боку інших, дозволяє кожному індивідуі спорудити для себе захищений простір, втручатися до якого нікому не дозволено і в межах якого він може використовувати свої знання для досягнення своїх власних цілей».

У справі Рамуш Нунеш де Карвальо і Са проти Португалії [3], заявник, який на той час був суддею, було порушено три дисциплінарні справи. Вища рада магістратури (далі – ВСМ) зобов'язала її сплатити штраф і застосувала дві санкції у вигляді відсторонення від посади. Апеляції, подані заявником щодо повторного розгляду фактів, не були задоволені. Судова палата Верховного Суду підтвердила рішення ВСМ, встановивши, зокрема, що його завданням є не перевірка фактів, а лише оцінка того, чи було встановлення фактів обґрунтованим. ВРМ згрупував усі санкції, накладені на заявника, і наказав застосувати єдину санкцію на 240 днів відсторонення. Під час провадження в Європейському суді заявника стверджувала про порушення свого права на доступ до незалежного та неупередженого суду, свого права на повторний розгляд фактів, встановлених ВСМ, а також її право на публічний суд. У рішенні від 21 червня 2016 року палата Суду одноголосно постановила, що мало місце порушення статті 6 Конвенції. На прохання Уряду 17 жовтня 2017 року справу було направлено до Великої палати.

Щодо кримінального аспекту, адміністративні інструменти, застосовані в контексті провадження, про яке йде мова, були частиною дисциплінарних правил, що застосовуються до суддів. Законодавчі положення, що дозволяють застосування санкцій, спрямовані не на широку громадськість, а на конкретну категорію, а саме на суддів. Крім того, провадженням керував ВСМ, адміністративний та дисциплінарний орган. Отже, дії, у вчиненні яких звинувачувався заявник, мали лише дисциплінарний характер. Зрештою, усі санкції, які могли бути застосовані до заявника, були суто дисциплінарними. Хоча сума штрафу була значною, а отже санкція мала каральний характер, її тяжкість не відносила злочин до кримінальної сфери. Таким чином, дисциплінарне провадження, порушене проти заявника, не стосувалося встановлення кримінального обвинувачення у значенні статті 6, і, відповідно, ця стаття не була застосовна у своєму кримінально-правовому аспекті. Отже, скарги заявника на підставі пункту 3 статті 6 були несумісними *ratione materiae* з положеннями Конвенції.

Склад Судової колегії Верховного Суду встановлювався Законом «Про статус суддів» на основі таких об'єктивних критеріїв, як стаж роботи суддів та їх членство в певній секції, а Голова Верховного Суду був не є членом цього спеціального підрозділу. На практиці члени відділення формально призначалися старшими віце-президентами Верховного суду.

Більше того, заявник не стверджував, що судді Палати судів діяли відповідно до вказівок Голови Верховного Суду або що вони перебували під його впливом, а також що вони продемонстрували упередженість. Зокрема, не було встановлено, що ці судді були спеціально призначені виносити рішення у справі заявника. Не було жодних доказів, які б викликали об'єктивно виправдані побоювання з боку заявника.

Таким чином, подвійна роль Голови Верховного Суду навряд чи викликала сумніви щодо незалежності та об'єктивної неупередженості цього суду.

На відміну від Олександра Волкова проти. Україна (21722/11, 9 січня 2013 р., доповідна записка 159), не було виявлено жодних серйозних проблем щодо структурних недоліків або появи упередженості в португальському СКМ.

Незалежність судової влади в Португалії була захищена як Конституцією, так і іншими положеннями національного законодавства, а система, за якою юрисдикція щодо оскарження рішень ВСМ надавалася юридичному відділу Верховного Суду, була кілька разів підтверджена Конституційним Судом.

Крім того, той факт, що судді загалом підкорялися закону і, зокрема, правилам дисципліни та професійної етики, не міг викликати сумнівів щодо їх неупередженості. Судді Верховного Суду, які мали високу кваліфікацію і зазвичай наприкінці терміну повноважень, більше не підлягали оцінці ефективності та більше не прагнули просуватися по службі, дисциплінарні повноваження ВСМ щодо них були, скоріше, лише теоретичними. Не було чітких доказів відсутності неупередженості. Таким чином, той факт, що на суддів судових колегій поширювався набір дисциплінарних правил і що вони могли в певний момент перебувати в становищі, подібному до однієї зі сторін, сам по собі не є достатньою підставою для визнання порушення вимог неупередженості.

Отже, беручи до уваги всі особливі обставини справи та гарантії, призначені для захисту Судової палати Верховного Суду від зовнішнього тиску, побоювання заявника не можна вважати об'єктивно виправданими, а доступна система контролю за дисциплінарними рішеннями ВСМ, а саме скарга, подана до Судової палати, не становила порушення вимог незалежності та неупередженості, передбачених статтею 6 § 1 Конвенції.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Burgoa O., Ignacio, Derecho constitucional mexicano, 12a. ed., México, Porrúa, 1999, p. 819.
2. Case Baka v. Hungary. Application no. 20261/12 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-163113>
3. Case of Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal. Applications nos. 55391/13, 57728/13 and 74041/13 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-187507>
4. Cauza Camelia Bogdan împotriva României (Cererea nr. 36889/18), Hotărâre din 20 octombrie 2020, online, citat 22.04.2022, URL: <http://ier.gov.ro/wp-content/uploads/2021/02/Camelia-Bogdan-impotriva-Romaniei.pdf>
5. Tawil, Guido Santiago, La responsabilidad del Estado y de los magistrados y funcionarios judiciales por el mal funcionamiento de la administración de justicia, 2a. ed., Buenos Aires, Depalma, 1993, p. 53

REFERENCES

1. Burgoa O., Ignacio, Derecho constitucional mexicano, 12a. ed., México, Porrúa, 1999, p. 819.
2. Case Baka v. Hungary. Application no. 20261/12 Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-163113>
3. Case of Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal. Applications nos. 55391/13, 57728/13 and 74041/13 Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-187507>
4. Cauza Camelia Bogdan împotriva României (Cererea nr. 36889/18), Hotărâre din 20 octombrie 2020, online, citat 22.04.2022, Retrieved from: <http://ier.gov.ro/wp-content/uploads/2021/02/Camelia-Bogdan-impotriva-Romaniei.pdf>
5. Tawil, Guido Santiago, La responsabilidad del Estado y de los magistrados y funcionarios judiciales por el mal funcionamiento de la administración de justicia, 2a. ed., Buenos Aires, Depalma, 1993, p. 53

Дата надходження статті: 31.07.2025

Дата прийняття статті: 15.09.2025

Опубліковано: 28.11.2025

ГАРАНТІЇ СУДДІВСЬКОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ТА БЕЗСТОРОННОСТІ: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlrichsjournal-2025-14.04>

ВАЛЕНТИНА ЄГОРОВА

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри інтелектуальної власності та приватного права
Факультету соціології і права*

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Україна

vsegorova@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-8485-430X

АННА СЛАВКО

*кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного, європейського права
та порівняльного правознавства*

Сумського державного університету, Україна

a.slavko@uabs.sumdu.edu.ua

ORCID: 0000-0003-1339-470X

Scopus Author ID: 57211756809

Анотація. Статтю присвячено дослідженню стандартів незалежності та неупередженості суду як ключових складових верховенства права в контексті європейської інтеграції України. У фокусі наукового аналізу авторів опинилися механізми забезпечення суддівської незалежності, практичні виклики, з якими стикається судова система України, а також міжнародно-правові стандарти, що мають бути імплементовані в національне правове поле.

Автори підкреслюють, що незалежність судової влади є не лише формальною вимогою, закріпленою в Конституції України, а й інституційною гарантією функціонування демократичного правопорядку. Проте, незважаючи на значний прогрес, досягнутий унаслідок судової реформи, на практиці залишаються численні випадки порушення принципу поділу влади. Йдеться, зокрема, про спроби з боку органів законодавчої та виконавчої влади чинити тиск на суд, впливати на розгляд конкретних справ або маніпулювати процедурою призначення та звільнення суддів.

У статті систематизовано ключові гарантії суддівської незалежності: конституційні, інституційні, процедурні, фінансові тощо. Насамперед автори вдаються до аналізу міжнародних стандартів незалежності та неупередженості правосуддя. Зокрема, охарактеризовано норми Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Бангалорських принципів тощо. Крім того, наведено акти Комітету з прав людини Організації Об'єднаних Націй, Комітету Міністрів Ради Європи, Консультативної ради європейських суддів. Особлива увага приділена звіту Комісії «До демократії через право» та практиці Європейського суду з прав людини.

На основі проведеного аналізу автори наводять основні складові незалежності суддів, серед яких процедури призначення, звільнення та притягнення до відповідальності, термін повноважень, захист від тиску й видимість незалежності. Також описано об'єктивний і суб'єктивний підходи до визначення безсторонності судді, розроблені Європейським судом з прав людини.

Автори доходять висновку, що дотримання стандартів незалежності та неупередженості суду має вирішальне значення для успішної європейської інтеграції України. Водночас у статті наводиться перелік викликів, з якими стикається судова влада в контексті забезпечення її незалежності. Автори також підкреслюють, що подальша реформа судової влади повинна ґрунтуватися на чітких, об'єктивних і прозорих процедурах призначення й оцінювання суддів, посиленні механізмів захисту від втручання в судову діяльність, а також на поглибленні правової культури в суспільстві.

Ключові слова: незалежність, неупередженість, суд, суддя, судова влада, міжнародні стандарти, право на справедливий суд.

GUARANTEES OF JUDICIAL INDEPENDENCE AND IMPARTIALITY: INTERNATIONAL STANDARDS AND PROSPECTS FOR UKRAINE

UDC 347.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-14.04>

VALENTYNA YEHOOROVA

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Intellectual Property and Private Law, Faculty of Sociology and Law

National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”, Ukraine

vsegorova@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-8485-430X

ANNA SLAVKO

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of International, European and Comparative Law

Sumy State University, Ukraine

a.slavko@uabs.sumdu.edu.ua

ORCID: 0000-0003-1339-470X

Scopus Author ID: 57211756809

Abstract. The article is devoted to the study of the standards of judicial independence and impartiality as key components of the rule of law in the context of Ukraine's European integration. The authors focus their scholarly analysis on the mechanisms for ensuring judicial independence, the practical challenges faced by the Ukrainian judicial system, and the international legal standards that must be implemented in the national legal framework.

The authors emphasize that judicial independence is not only a formal requirement enshrined in the Constitution of Ukraine but also an institutional guarantee for the functioning of a democratic legal order. However, despite the significant progress achieved through judicial reform, numerous violations of the principle of separation of powers persist in practice. These include attempts by legislative and executive bodies to exert pressure on the judiciary, interfere with the adjudication of specific cases, and manipulate judicial appointment and dismissal procedures.

The article systematizes the main guarantees of judicial independence: constitutional, institutional, procedural, financial, and others. The authors begin by analyzing international standards of judicial independence and impartiality. In particular, they review the provisions of the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Civil and Political Rights, the Bangalore Principles of Judicial Conduct, among others. Additionally, the authors refer to documents issued by the UN Human Rights Committee, the Committee of Ministers of the Council of Europe, and the Consultative Council of European Judges. Special attention is given to the report of the Venice Commission and to the case law of the European Court of Human Rights.

Based on the analysis, the authors outline the core elements of judicial independence, including appointment and dismissal procedures, terms of office, safeguards against pressure, accountability, and the appearance of independence. The article also discusses the objective and subjective approaches to judicial impartiality developed by the European Court of Human Rights.

The authors conclude that compliance with the standards of judicial independence and impartiality is crucial for the success of Ukraine's European integration. At the same time, the article identifies key challenges facing the judiciary in securing its independence. The authors stress that further judicial reform must be based on clear, objective, and transparent procedures for appointing and evaluating judges, strengthening safeguards against interference in judicial activities, and enhancing the legal culture within society.

Key words: independence, impartiality, court, judge, judiciary, international standards, right to a fair trial.

Постановка проблеми. Дослідження стандартів незалежності та неупередженості суду в Україні продовжує зберігати свою актуальність, оскільки судова влада перебуває на перехресті глибоких трансформаційних процесів, викликаних як внутрішніми реформами, так і зовнішніми викликами. Повномасштабна війна, яку змушена вести Україна, створює безпрецедентний тиск на всі державні інституції,

зокрема й на судову систему. У цих умовах суди залишаються ледь не єдиною гілкою влади, яка покликана забезпечити правову визначеність, захист прав людини та збереження довіри громадян до держави.

Паралельно триває процес європейської інтеграції, який вимагає від України не лише формальної узгодженості законодавства зі стандартами Європейського Союзу та Ради Європи, а й реального втілення принципів верховенства права в щоденній судовій практиці. Це означає, що питання незалежності та неупередженості суду не можуть бути викладені чи залишені без належного теоретичного аналізу. Ба більше, ці стандарти стають критеріями, за якими міжнародні партнери оцінюють готовність України до подальших інтеграційних кроків.

Окремої уваги заслуговує те, що саме зараз в Україні відбуваються спроби осмислення та запровадження механізмів перехідного правосуддя. В умовах, коли суспільство очікує справедливого судового розгляду злочинів, скоєних під час збройного конфлікту, особливо важливо забезпечити, щоб ці процеси здійснювалися неупереджено, без політичного чи суспільного тиску. Довіра до судової системи в таких справах може зміцнити або, навпаки, підірвати суспільну згуртованість і легітимність державних інституцій.

Таким чином, дослідження стандартів незалежності та неупередженості суду в Україні є не лише питанням правової теорії, а й практичним завданням національної безпеки, європейської інтеграції та суспільної стабільності.

Рівень наукової розробки окресленої проблеми є достатньо високим. Зокрема, до досліджень у цій царині долучилися В. Городовенко, О. Овчаренко, А. Борко, В. Гринюк, В. Крижанівський, О. Терлецький, С. Слінько, Н. Шульгач, В. Чорнобук. Безпосередньо міжнародним стандартам незалежності й безсторонності суду свої праці присвятили В. Гудима, С. Дашкевич, Ю. Амелін та інші. Утім, з огляду на прогресивний розвиток практики ЄСПЛ, законодавства Європейського Союзу та України тематика потребує системного дослідження науковцями.

Отже, **метою** цього дослідження є аналіз чинних міжнародних стандартів незалежності та безсторонності суду. Автори ставлять перед собою завдання, послуговуючись компаративістським і формально-юридичними методами дослідження, охарактеризувати чинні міжнародні стандарти незалежності та безсторонності суду, провести аналіз відповідних стандартів у вітчизняному законодавстві та за потреби надати рекомендації щодо вдосконалення статусу суддів в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правило про незалежність і безсторонність суду, безумовно, корениться у національному конституційному праві. Проте з огляду на його критичну важливість згодом ці гарантії були закріплені й на міжнародному рівні. Зокрема, правило про незалежність і безсторонність суду впливає із Загальної декларації прав людини. Так, відповідно до статті 10 Декларації, кожна особа «має право, на основі повної рівності, на те, щоб її справа була розглянута прилюдно і з додержанням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом» [1]. Стаття 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права чітко визначає елементи гарантій справедливого суду: «Кожен має право... на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону» [2].

Ці ж елементи справедливого правосуддя, включно з вимогою про незалежність і безсторонність, були закріплені і в статті 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [3]. Згодом окремі інституції та органи вдалися до більш глибокого пояснення змісту понять «незалежний» і «безсторонній» у контексті характеристик суду.

Наприклад, Основні принципи незалежності судової влади визначають, що незалежність судової влади гарантується державою та закріплюється Конституцією або законом країни [4]. Крім того, судова влада повинна мати юрисдикцію щодо всіх питань судового характеру та виключні повноваження вирішувати, чи належить питання, подане на її вирішення, до її компетенції, визначеної законом. При цьому не допускається жодного неналежного або необґрунтованого втручання в судовий процес, а судові рішення судів не підлягають перегляду.

Бангалорські принципи поведінки суддів визначають незалежність суддів як обов'язкову передумову верховенства права й основну гарантію справедливого судового розгляду [5]. Тлумачачи згаданий принцип, дослідники виділяють інституційну й особисту незалежність суду. При цьому незалежність розглядається як водночас і спосіб мислення, і набір інституційних та функціональних механізмів. Перше стосується фактичної незалежності судді, друге – визначення таких відносин між судовою

системою та іншими суб'єктами, зокрема іншими гілками влади, які б гарантували реальність незалежності та її сприйняття [6, с. 41].

При цьому, розглядаючи безсторонність (неупередженість), дослідники наголошують, що вона є необхідною умовою для належного виконання суддею своїх обов'язків. Вона виявляється не лише у змісті рішення, але й в процесуальних діях, що супроводжують його прийняття. Описуючи взаємозв'язок незалежності та неупередженості, вони зазначають: «Незалежність – необхідна передумова неупередженості і її забезпечення. Суддя може бути незалежним, проте не бути неупередженим (у тому чи іншому випадку). Однак суддя, який не є незалежним, не може за визначенням бути неупередженим (на інституційній основі)» [6, с. 64].

У своєму Загальному коментарі № 32 Комітет з прав людини наголошував, що вимога компетентності, незалежності та неупередженості суду в сенсі пункту 1 статті 14 [Міжнародного пакту про громадянські і політичні права] є абсолютним правом, яке не підлягає жодним виняткам. Отже, комітет визначає елементи незалежності суду, до яких належать: 1) процедури та кваліфікаційні вимоги для призначення суддів, а також гарантії, що стосуються їхнього збереження на посаді до обов'язкового пенсійного віку або закінчення терміну їхніх повноважень, якщо такі існують; 2) умови, що регулюють просування по службі, переведення, тимчасове призупинення та припинення суддівських функцій; 3) фактична незалежності судової влади від політичного втручання з боку виконавчої та законодавчої гілок влади (§ 19) [7].

При цьому, на думку Комітету, вимога неупередженості має два аспекти: 1) судді не повинні дозволяти, щоб на їхнє рішення впливали особисті упередження чи забобони, а також не повинні мати упереджень щодо конкретної справи, що розглядається ними, а також діяти таким чином, щоб неналежним чином сприяти інтересам однієї зі сторін на шкоду іншій; 2) суд також повинен здаватися розумному спостерігачеві неупередженим. Наприклад, судовий розгляд, на який суттєво вплинула участь судді, який, згідно з національним законодавством, мав би бути дискваліфікований, зазвичай не може вважатися неупередженим (§ 21) [7].

Рекомендація Комітету Міністрів CM/Rec (2010) 12 про суддів: незалежність, ефективність та відповідальність визначає внутрішню та зовнішню незалежність суддів. Зовнішня незалежність суддів не є прерогативою чи привілеєм, наданим у власних інтересах суддів, а в інтересах верховенства права й осіб, які прагнуть і очікують неупередженого правосуддя. Незалежність суддів слід розглядати як гарантію свободи, поваги до прав людини та неупередженого застосування закону. Неупередженість і незалежність суддів є важливими для гарантування рівності сторін перед судами [8]. Характеризуючи внутрішню незалежність, Комітет Міністрів підкреслює, що принцип незалежності судової влади означає незалежність кожного окремого судді у здійсненні судових функцій. Під час прийняття рішень судді повинні бути незалежними та безсторонніми, а також мати змогу діяти без будь-яких обмежень, неналежного впливу, тиску, погроз чи втручання, прямого чи непрямого, з боку будь-якого органу влади, включно з органами влади всередині судової влади. Ієрархічна судова організація не повинна підривати індивідуальну незалежність. Видається, що в цьому контексті ми можемо ототожнити поняття «інституційної» і «зовнішньої» незалежності та «особистої» і «внутрішньої» незалежності.

Консультативна рада європейських суддів у висновку № 1 наголосила, що судова влада є одним із трьох основних і рівноправних стовпів сучасної демократичної держави. Незалежність суддів відіграє важливу роль і функціонує у зв'язку з двома іншими стовпами. Вона забезпечує відповідальність урядів та адміністрації за їхні дії. Щоб виконувати свою роль у цьому сенсі, судова влада повинна бути незалежною від цих органів, що передбачає свободу від неналежних зв'язків із цими органами та впливу з їхнього боку. Таким чином, незалежність слугує гарантією неупередженості [9].

При цьому Консультативна рада європейських суддів також наголошує, що судова незалежність передбачає повну неупередженість суддів. Під час розгляду справ між будь-якими сторонами судді повинні бути неупередженими, тобто вільними від будь-яких зв'язків, схильностей чи упереджень, які впливають або можуть розглядатися як такі, що впливають на їхню здатність виносити рішення незалежно. У цьому розумінні судова незалежність є розвитком фундаментального принципу, що «ніхто не може бути суддею у власній справі». Цей принцип також має значення, яке виходить далеко за рамки того, що впливає на окремі сторони будь-якого спору. Не лише сторони будь-якого конкретного спору, а й суспільство загалом повинні мати можливість довіряти судовій системі. Таким чином, суддя повинен

бути не лише фактично вільним від будь-яких неналежних зв'язків, упереджень чи впливу, судді також повинні здаватися розумному спостерігачеві вільними від них [9].

Європейська хартія про статут для суддів визначає, що кожному судді, який вважає, що його права згідно зі законом, або загалом його незалежність, або незалежність судового процесу перебувають під загрозою або ігноруються будь-яким чином, надається можливість звернутися до такого незалежного органу, який має у своєму розпорядженні ефективні засоби для виправлення або пропозиції засобу виправлення [10]. Отже, незалежність судді вважається цінністю, яка потребує захисту на рівні закону й навіть створення спеціальних органів, які б забезпечували відповідний захист.

У своєму Звіті про незалежність судової системи Венеційська комісія систематизує деякі принципи щодо суддівської незалежності, серед яких: 1) гарантії незалежності суддів і судової системи мають встановлюватися щонайменше на рівні конституції; 2) судові рішення не повинні підлягати жодному перегляду поза процедурою апеляції, зокрема шляхом протесту прокурора чи будь-якого іншого державного органу поза межами строку апеляції; 3) незалежність кожного окремого судді несумісна з відносинами підпорядкування суддів у їхній діяльності з прийняття судових рішень [11].

Незалежність і безсторонність суду неодноразово детально характеризувалися Європейським судом з прав людини у контексті гарантій, що надаються статтею 6 Конвенції (право на справедливий суд). Зокрема, у справі *Grzęda v. Poland* Суд визначив кілька ключових тез, що стосувалися ролі незалежності судової влади у демократичній державі: 1) усі Договірні сторони Конвенції мають чіткі, формальні гарантії незалежності судової влади у своєму законодавстві, як конституційному, так і спеціалізованому; 2) незалежність судової влади є умовою *sine qua non* для права на справедливий суд відповідно до статті 6 Конвенції; 3) незалежність судової влади реалізується в особах, наділених судовою владою (§ 301) [12].

У справі *Tsanova-Gecheva v. Bulgaria* Європейський суд з прав людини визначив елементи, які варто проаналізувати для визначення того, наскільки незалежним є суд: 1) спосіб призначення членів суду; 2) тривалість терміну повноважень членів суду; 3) наявність захисту від зовнішнього тиску; 4) наявність видимості незалежності.

У цій же справі Суд надав визначення безсторонності (неупередженості). На думку Суду, безсторонність визначається як відсутність упередженості чи заборонів. Згідно з усталеною практикою Суду, для цілей статті 6 Конвенції неупередженість має оцінюватися суб'єктивно, враховуючи особисті переконання та поведінку конкретного судді, тобто чи виявляв він чи вона особисту упередженість чи заборони в певній справі, а також об'єктивно, визначаючи, чи надавав трибунал, зокрема через свій склад, достатні гарантії, щоб виключити будь-які законні сумніви щодо його неупередженості (§ 106) [13].

У справі *Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland* ЄСПЛ описав, у чому саме проявляється зв'язок між незалежністю суду та порядком його формування та призначення суддів. Зокрема, хоча право на «суд, встановлений законом» є самостійним правом... у прецедентній практиці Суду сформульовано дуже тісний взаємозв'язок між ним та гарантіями «незалежності» та «неупередженості».

Отже, Суд вказав на таке: 1) судовий орган, який не відповідає вимогам незалежності, зокрема від виконавчої влади, та неупередженості, навіть не може характеризуватися як «суд» для цілей статті 6 Конвенції; 2) для того щоб встановити, чи можна вважати суд «незалежним» у розумінні статті 6 Конвенції, потрібно враховувати, серед іншого, спосіб призначення його членів; 3) необхідність підтримувати суспільну довіру до судової влади та захищати її незалежність від інших гілок влади лежить в основі кожної з вимог статті 6 Конвенції (§ 231–233) [14].

Далі ЄСПЛ переходить до характеристики незалежності як такої. На його думку, «незалежність» у цьому зв'язку стосується необхідної особистої та інституційної незалежності, яка потрібна для неупередженого прийняття рішень, і таким чином є передумовою неупередженості. Незалежність можна охарактеризувати як: 1) стан розуму, який означає несприйнятливості судді до зовнішнього тиску як питання моральної цілісності; 2) (ii) сукупність інституційних та операційних механізмів, що включають як процедуру, за якою судді можуть бути призначені таким чином, щоб забезпечити їхню незалежність, так і критерії відбору на основі заслуг, які повинні забезпечувати гарантії від неналежного впливу та/або необмеженої дискреції інших державних органів влади як на початковому етапі призначення судді, так і під час виконання ним своїх обов'язків (§ 234) [14].

Водночас, говорячи про безсторонність суду, ЄСПЛ передусім нагадує про суб'єктивний та об'єктивний підходи. Зокрема, у справі *Kyprianou v. Cyprus* Суд підкреслив, що неупередженість

(безсторонність) зазвичай означає відсутність упередженості, а її існування чи інші ознаки можна перевірити різними способами: 1) суб'єктивний підхід, який полягає у з'ясуванні особистих переконань чи інтересів певного судді в конкретній справі; 2) об'єктивний підхід, який полягає у визначенні того, чи надав суддя достатні гарантії, щоб виключити будь-які законні сумніви в цьому відношенні (§ 118) [15].

При цьому, застосовуючи суб'єктивний тест, Суд послідовно постановляв, що особиста неупередженість судді повинна презюмуватися, доки не буде доведено протилежне. Щодо типу необхідних доказів, то Суд, наприклад, намагався з'ясувати, чи виявив суддя ворожість або злу волю, чи домовився про призначення справи собі з особистих причин. Хоча в деяких випадках може бути важко отримати докази для спростування презумпції, слід пам'ятати, що вимога об'єктивної неупередженості забезпечує додаткову важливу гарантію [15].

При цьому Суд визнає, що немає чіткого розмежування між суб'єктивною та об'єктивною неупередженістю, оскільки поведінка судді може не лише викликати об'єктивні сумніви щодо неупередженості з погляду зовнішнього спостерігача (об'єктивний тест), але й стосуватися питання його особистого переконання (суб'єктивний тест) (§ 146).

Щодо об'єктивного тесту, то потрібно визначити, чи існують незалежно від поведінки судді встановлені факти, які можуть викликати сумніви щодо його чи її неупередженості. Це означає, що під час вирішення питання про те, чи є в цій справі законні підстави побоюватися, що конкретний суддя або орган, що засідає як колегія, не є неупередженим, позиція відповідної особи є важливою, але не вирішальною. Вирішальним є те, чи можна вважати цей страх об'єктивно виправданим. Варто зауважити, що об'єктивний тест здебільшого стосується ієрархічних або інших зв'язків між суддею та іншими учасниками провадження. Тому в кожному окремому випадку потрібно вирішувати, чи є відповідні відносини такого характеру та ступеня, що свідчать про відсутність неупередженості з боку суду (§ 148–149) [16].

Отже, з огляду на проведений аналіз, можна вказати принаймні на такі міжнародні стандарти щодо незалежності та неупередженості суду: 1) незалежність та неупередженість формують саму основу судової системи і є умовою *sine qua non* для права на справедливий суд відповідно до статті 6 Конвенції; 2) держави мають гарантувати незалежність і неупередженість судової влади на рівні конституції та спеціалізованого законодавства; 3) гарантії незалежності судової влади уособлюються через гарантії незалежності конкретних суддів; 4) прозорість процедури й усунення можливості тиску під час призначення суддів є необхідною складовою суддівської незалежності. Дотримання норм національного законодавства є при цьому необхідною умовою того, щоб суд вважався створеним «відповідно до закону» в розумінні Конвенції; 5) заохочується підхід, за якого судді судів загальної юрисдикції призначаються на пост судді безстроково або до досягнення ними певного віку; 6) держава має створити систему правових, організаційних та фінансових гарантій захисту суддів від зовнішнього (з боку представників органів влади, прокуратури тощо) і внутрішнього (з боку інших суддів) тиску; 7) неупередженість суду презюмується, і заявнику варто надати докази, які б спростовували цю презумпцію, у разі, якщо він вбачає у поведінці судді порушення права, гарантованого статтею 6 Конвенції; 8) «видимість» правосуддя є важливою складовою незалежності та безсторонності суду.

Отже, доцільно перейти до аналізу чинного законодавства України на предмет його відповідності загальним принципам і стандартам у контексті забезпечення незалежності та неупередженості суду.

1. Незалежність і неупередженість суду визнаються вітчизняною правовою системою важливою підвалиною її функціонування.

2. Незалежність судової влади загалом і конкретних суддів гарантована Конституцією і спеціальним законодавством. Зокрема, відповідно до Конституції України (статті 6, 126, 129) державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним і керується верховенством права, а вплив на нього в будь-який спосіб забороняється. Незалежність і недоторканність судді гарантуються Конституцією і законами України [17].

3. Гарантії незалежності та недоторканності суддів як носіїв судової влади й самостійності судів як судових органів визначено Конституцією та Законом «Про судоустрій і статус суддів». Такими гарантіями, зокрема, є: 1) здійснення правосуддя виключно судами; 2) особливий порядок призначення, обрання, притягнення до відповідальності та звільнення суддів; 3) здійснення правосуддя відповідно до встановленої законом процедури; 4) таємниця прийняття судового рішення та заборона її розголошення;

5) обов'язковість судового рішення; 6) недопустимість втручання у здійснення правосуддя, впливу на суд або суддів у будь-який спосіб, неповаги до суду та встановлення відповідальності за такі діяння; 7) особливий порядок фінансування й організаційного забезпечення судів; 8) належне матеріальне та соціальне забезпечення суддів, а також визначені законом засоби забезпечення особистої безпеки суддів, їх сімей, майна й інші засоби їх правового захисту; 9) функціонування органів суддівського самоврядування [18].

4. Як вже зазначалося вище, законодавством встановлено спеціальні процедури призначення та звільнення суддів. Зокрема, розділом 4 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначається процедура призначення на посаду судді. У 2023 році було внесено зміни до згаданого закону, які були покликані вдосконалити процедуру відбору суддів з огляду на значний кадровий дефіцит і вимоги зарубіжних партнерів [19].

5. Судді в Україні призначаються на період досягнення ними певного віку – до 65 років [18].

6. Державою створено низку гарантій правового, організаційного тощо характеру для забезпечення відсутності тиску на суддів. Зокрема, можна виділити такі основні групи гарантій незалежності судової влади: 1) конституційні гарантії суддівської незалежності передбачають, що судді здійснюють свої повноваження незалежно, керуючись виключно законом. Будь-який вплив на суддів – прямий або опосередкований – заборонений, а сама незалежність суддів гарантується Конституцією та законами України; 2) гарантії незмінності та суддівського імунітету полягають у призначенні суддів на безстроковий період після проходження відповідної процедури кваліфікаційного оцінювання. Закон визначає вичерпний перелік підстав для звільнення судді з посади. Крім того, судді користуються як функціональним, так і особистим імунітетом, що передбачає неможливість притягнення до відповідальності за прийняті ними рішення, крім випадків вчинення кримінального правопорушення; 3) фінансова незалежність суддівської влади забезпечується встановленням достатнього рівня оплати праці, гарантованим державним фінансуванням судової системи та належним матеріально-технічним забезпеченням функціонування судів; 4) процедурні механізми захисту незалежності передбачають автоматизований розподіл судових справ, що унеможливує суб'єктивне втручання у призначення конкретного судді. Значну роль у забезпеченні прозорості та доброчесності суддівського корпусу відіграють незалежні органи – Вища кваліфікаційна комісія суддів та Вища рада правосуддя, які здійснюють добір, оцінювання та дисциплінарну відповідальність суддів. Важливим елементом є також відкритість судових процесів і забезпечення доступу громадськості та медіа; 5) інституційні гарантії реалізуються через діяльність таких органів, як Вища рада правосуддя – конституційний орган, покликаний формувати доброчесний суддівський корпус, а також Конституційний Суд України, що має особливий статус у системі судової влади. Дієвим механізмом внутрішнього самоконтролю є органи суддівського самоврядування; 6) неприпустимість втручання в діяльність суду є однією з основоположних гарантій: будь-яке втручання у професійну діяльність судді з боку органів державної влади, посадових осіб або приватних осіб заборонене законом. Ба більше, вплив або тиск на суддів тягне за собою кримінальну відповідальність.

7. Комунікація з громадськістю та відкритість судової влади вже протягом тривалого часу є напрямом діяльності суду. Наприклад, для адміністративних судів було ухвалено Рекомендації щодо комунікаційної діяльності адміністративних судів [20]. Радою суддів України розробляється проєкт Концепції розвитку комунікаційної політики судової влади [21]. Для вдосконалення комунікаційної політики періодично проводяться ознайомчі заходи [22].

У Щорічній доповіді «Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні» Вища рада правосуддя наголошує на певному прогресі в питаннях забезпечення незалежності судової влади, серед яких, наприклад, розблокування процедур добору та призначення суддів [23]. Разом із тим видається, що говорити про забезпечення повної незалежності суддів зарано. На практиці конституційний принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу й судову часто порушується органами державної влади та їх посадовими особами. Відзначаються випадки втручання у функціонування судової системи, спроби впливати на розгляд конкретних справ, а також створення перешкод для здійснення правосуддя відповідно до законодавчо встановлених засад. Окремо варто наголосити на фактах тиску на суддів, який може проявлятися у формі погроз, шантажу й інших протиправних дій. Зокрема, така практика стосується прийняття незаконних нормативно-правових актів і актів індивідуальної дії, зловживання владними повноваженнями тощо. Викликає занепокоєння також недостатнє фінансування судової влади,

кадровий дефіцит апарату судів [23] і низький рівень довіри до судової влади в суспільстві, що призводить до спроб тиску на суддів через вуличні акції протесту.

Висновки. Підсумовуючи, зауважимо, що незалежність судової влади, її рівність із законодавчою та виконавчою владою є невід’ємними ознаками правової держави, у якій кожен має право на судовий захист своїх прав і свобод. При цьому незалежність суддів не є особистим привілеєм, а як один з елементів статусу суддів має публічно-правове призначення – забезпечити здійснення правосуддя незалежним, неупередженим і справедливим судом. ЄСПЛ переконаний, що саме незалежність слугує судді запорукою неупередженості судді, а відсутність незалежності чи неупередженості автоматично означає порушення права на справедливий суд. Незважаючи на помітний прогрес у царині забезпечення незалежності та безсторонності судової влади в Україні, ще багато викликів залишаються актуальними. Серед основних напрямів удосконалення правового статусу суддів в Україні залишаються проблеми кадрового дефіциту як суддів, так і працівників апаратів судів, недостатнє фінансування та низький рівень довіри до судової влади.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
4. A/CONF.121/22/Rev.1. Basic Principles on the Independence of the Judiciary. URL: <https://peacemaker.un.org/sites/default/files/document/files/2022/07/unbasicprinciplesontheindependenceofthejudiciaryenglish1985.pdf>.
5. The Bangalore Principles of Judicial Conduct. URL: <https://www.unodc.org/documents/ji/training/bangaloreprinciples.pdf>.
6. Коментарі щодо Бангалорських принципів поведінки суддів. Управління ООН з наркотиків та злочинності. 2007. 200 с. URL: <https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/komentari-bangalorski-9818bfb11.pdf>.
7. General comment no. 32, Article 14, Right to equality before courts and tribunals and to fair trial. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/606075?v=pdf>.
8. CM/Rec(2010)12 Recommendation of the Committee of Ministers to member states on judges: independence, efficiency and responsibilities of 17.11.2010. URL: [https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:\[%2209000016805afb78%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]}](https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:[%2209000016805afb78%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]}).
9. Opinion No. 1 of the Consultative Council of European Judges (CCJE) on standards concerning the independence of the judiciary and the irremovability of judges of 23.11.2001. URL: <https://rm.coe.int/1680747830>.
10. DAJ/DOC (98) 23 European Charter on the statute for judges of 10.07.1998. URL: https://www.icj.org/wp-content/uploads/2014/06/European-Charter-on-Statute-of-Judges_EN.pdf.
11. CDL-AD(2010)004 Report on the Independence of the Judicial System Part I: The Independence of Judges, of 13.03.2010. URL: <https://rm.coe.int/1680700a63>.
12. Case of Grzęda v. Poland, 15 March 2022. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-216400>.
13. Case of Tsanova-Gecheva v. Bulgaria, 15 September 2015. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-157348>.
14. Case of Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland, 1 December 2020. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-206582>.
15. Case of Kyprianou v. Cyprus, 15 December 2005. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-71671>.
16. Case of Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal, 6 November 2018. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-187507>.
17. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
18. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.
19. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедур суддівської кар’єри : Закон України від 09.12.2023 № 3511-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3511-20#Text>.
20. Про затвердження Рекомендацій щодо комунікаційної діяльності адміністративних судів : рішення Ради суддів адміністративних судів України від 11.12.2014 № 81. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr081413-14#Text>.
21. Концепція розвитку комунікаційної політики судової влади : проект від 2023 року. URL: <https://rsu.gov.ua/uploads/article/risenna-rsu-no-18-vid-04052023-p-cdb623db90.pdf>.
22. Проактивна комунікація судів з медіа та громадськістю – важлива передумова для підвищення рівня довіри суспільства до системи правосуддя: *Судова влада України*. URL: <https://court.gov.ua/press/general/1640932/>.

23. Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні за 2024 рік : щорічна доповідь від 29.05.2025 № 1157/0/15-25. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/shchorichna_dopovid_za_2024_rik_pro_stan_zabezpechennya_nezalezhnosti_suddiv_v_ukrayini_0.pdf.

REFERENCES

1. Universal Declaration of Human Rights of 10.12.1948. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
2. International Covenant on Civil and Political Rights of 1966. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
3. European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
4. A/CONF.121/22/Rev.1. Basic Principles on the Independence of the Judiciary. Retrieved from: <https://peacemaker.un.org/sites/default/files/document/files/2022/07/unbasicprinciplesontheindependenceofthejudiciaryengl1985.pdf>.
5. The Bangalore Principles of Judicial Conduct. Retrieved from: <https://www.unodc.org/documents/ji/training/bangaloreprinciples.pdf>.
6. Commentary on the Bangalore Principles of Judicial Conduct (2007). United Nations Office on Drugs and Crime. 200 p. Retrieved from: <https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/komentari-bangalorski-9818fbfb11.pdf>.
7. General comment no. 32, Article 14, Right to equality before courts and tribunals and to fair trial. Retrieved from: <https://digitallibrary.un.org/record/606075?v=pdf>.
8. CM/Rec(2010)12 Recommendation of the Committee of Ministers to member states on judges: independence, efficiency and responsibilities of 17.11.2010. Retrieved from: [https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:\[%2209000016805afb78%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]}](https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:[%2209000016805afb78%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]}).
9. Opinion No. 1 of the Consultative Council of European Judges (CCJE) on standards concerning the independence of the judiciary and the irremovability of judges. 23 November 2001. Retrieved from: <https://rm.coe.int/1680747830>.
10. DAJ/DOC (98) 23 European Charter on the statute for judges of 10.07.1998. Retrieved from: https://www.icj.org/wp-content/uploads/2014/06/European-Charter-on-Statute-of-Judges_EN.pdf.
11. CDL-AD(2010)004 Report on the Independence of the Judicial System Part I: The Independence of Judges, of 13.03.2010. Retrieved from: <https://rm.coe.int/1680700a63>.
12. Case of Grzęda v. Poland, 15 March 2022. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-216400>.
13. Case of Tsanova-Gecheva v. Bulgaria, 15 September 2015. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-157348>.
14. Case of Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland, 1 December 2020. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-206582>.
15. Case of Kyprianou v. Cyprus, 15 December 2005. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-71671>.
16. Case of Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal, 6 November 2018. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-187507>.
17. Constitution of Ukraine of 28.06.1996. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
18. On the judicial system and the status of judges: Law of Ukraine of 02.06.2016 № 1402-VIII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.
19. On Amendments to the Law of Ukraine “On the Judicial System and the Status of Judges” and Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Improvement of Judicial Career Procedures: Law of Ukraine of 09.12.2023 No. 3511-IX. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3511-20#Text>.
20. On approval of Recommendations on communication activities of administrative courts: Decision of the Council of Judges of Administrative Courts of Ukraine of 11.12.2014 No. 81. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr081413-14#Text>.
21. Concept for the Development of the Judicial Power’s Communication Policy: Draft of 2023. Retrieved from: <https://rsu.gov.ua/uploads/article/risenna-rsu-no-18-vid-04052023-p-cdb623db90.pdf>.
22. Proactive communication of courts with the media and the public is an important prerequisite for increasing the level of public trust in the justice system: Judiciary of Ukraine. Retrieved from: <https://court.gov.ua/press/general/1640932/>.
23. On the state of ensuring the independence of judges in Ukraine for 2024: Annual report of 29.05.2025 No. 1157/0/15-25. Retrieved from: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/shchorichna_dopovid_za_2024_rik_pro_stan_zabezpechennya_nezalezhnosti_suddiv_v_ukrayini_0.pdf.

Дата надходження статті: 30.07.2025

Дата прийняття статті: 15.09.2025

Опубліковано: 28.11.2025

ІДЕЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В ДОДАТКОВИХ ПРОТОКОЛАХ 1977 РОКУ

УДК 341.4:341.231:341.48

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-14.05>

ВОЛОДИМИР ЛИСИК

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного права*

Львівського національного університету імені Івана Франка, Україна

ORCID: 0000-0003-2110-9825

Анотація. У статті досліджується, як Додаткові протоколи 1977 р. до Женевських конвенцій 1949 р. (ЖК 1949 р.) стали каталізатором системної інтеграції ідеї прав людини в право збройних конфліктів, спричинивши його парадигмальний зсув від державоцентричної системи до індивідуально-орієнтованого правового режиму. Дослідження висвітлює, що, відповідаючи на недоліки Женевських конвенцій 1949 р., зокрема недостатнє регулювання методів ведення війни та міжнародних збройних конфліктів, Протоколи заклали нову філософію захисту, засновану на ідеї невід'ємності гідності людини.

Було виявлено, що Додатковий протокол I (ДП I) не лише кодифікував ключові принципи (розрізнення, пропорційність), але й інкорпорував правозахисні концепції, розширивши поняття міжнародного конфлікту на національно-визвольні війни. Центральним елементом цієї гуманізації стала ст. 75, яка функціонує як «білль про права» в МГП, встановлюючи мінімальні стандарти гуманного поводження та всеосяжні судові гарантії, запозичені з міжнародного права прав людини.

Водночас Додатковий протокол II (ДП II) здійснив історичний прорив, створивши перший в історії деталізований правовий режим для міжнародних збройних конфліктів. Він значно розширив мінімалістичний захист, передбачений загальною статтею 3, інкорпорувавши в право внутрішніх конфліктів ядро невід'ємних прав людини, включно з фундаментальними гарантіями (ст. 4) та правом на справедливий суд (ст. 6). Результати дослідження свідчать, що ця правозахисна спадщина була консолідована практикою міжнародних трибуналів Ad hoc та Міжнародного суду ООН, які підтвердили звичаєвий характер багатьох норм і доктрину паралельного застосування МГП та МППЛ. Таким чином, Протоколи здійснили незворотну «гуманізацію» права війни, утвердивши, що захист гідності та прав індивіда є центральним елементом МГП, що має вирішальне значення для сучасних збройних конфліктів.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право (МГП), міжнародне право прав людини (МППЛ), Додатковий протокол I, Додатковий протокол II, гуманізація, конвергенція права, збройний конфлікт, війна, принцип розрізнення, судові гарантії, Застереження Мартенса, захист цивільного населення, права людини.

THE IDEA OF HUMAN RIGHTS IN THE 1977 ADDITIONAL PROTOCOLS

UDC 341.4:341.231:341.48

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-14.05>

VOLODYMYR LYSYK

*Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department
of International Law*

Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

ORCID: 0000-0003-2110-9825

Abstract. The article examines how the 1977 Additional Protocols to the Geneva Conventions became a catalyst for the systematic integration of human rights into the law of armed conflict, causing a paradigm shift from a state-centric system to an individual-oriented legal regime. The study highlights that, in response to the shortcomings of the 1949 Geneva Conventions, in particular the insufficient regulation of methods of warfare and non-international armed conflicts, the Protocols established a new philosophy of protection based on the idea of the inalienability of human dignity.

It was found that Additional Protocol I not only codified key principles (distinction, proportionality) but also incorporated human rights concepts, extending the concept of international conflict to national liberation wars. The central element of this humanization was Article 75, which functions as a “bill of rights” in IHL, establishing minimum standards of humane treatment and comprehensive judicial guarantees borrowed from international human rights law.

At the same time, Additional Protocol II made a historic breakthrough by creating the first detailed legal regime for non-international armed conflicts in history. It significantly expanded the minimal protection provided by the general Article 3, incorporating into the law of internal conflicts the core of inalienable human rights, including fundamental guarantees (Article 4) and the right to a fair trial (Article 6).

The results of the study show that this human rights legacy has been consolidated by the practice of ad hoc international tribunals and the International Court of Justice, which have confirmed the customary nature of many norms and the doctrine of parallel application of IHL and ICCPR. Thus, the 1977 Additional Protocols irreversibly “humanised” the law of war, establishing that the protection of the dignity and rights of the individual is a central element of IHL, which is crucial for modern armed conflicts.

Key words: international humanitarian law (IHL), international human rights law (IHRL), Additional Protocol I, Additional Protocol II, humanisation, convergence of law, armed conflict, war, principle of distinction, judicial guarantees, Martens' reservation, protection of the civilian population, human rights.

Ухвалення у 1977 році двох Додаткових протоколів до Женевських конвенцій стало не просто доповненням чинних норм, а фундаментальним парадигмальним зсувом у філософії міжнародного гуманітарного права (МГП). Ця трансформація полягала у глибокій та системній інтеграції ідеології і нормативного апарату міжнародного права прав людини (МППЛ) у традиційне право збройних конфліктів. Виникла нагальна наукова потреба проаналізувати, як саме відбулася ця «гуманізація» МГП, що перетворила його з переважно державоцентричної системи на індивідуально-орієнтований правовий режим. Розуміння механізмів цієї конвергенції є ключовим для правильного тлумачення та застосування норм сучасного МГП, особливо в умовах гібридних загроз і нових форм збройного насильства, де захист людської особистості набуває першочергового значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема взаємодії МГП та МППЛ є предметом широкого наукового дискурсу. Т. Мерон у своїй праці *The Humanization of Humanitarian Law* заклав концептуальну основу для розуміння цього процесу. Авторитетні коментарі та підручники, зокрема за редакцією М. Сассолі, надають системний огляд норм та їхнього захисного потенціалу. Праці А. Кассезе детально аналізують ключові елементи, що сприяли цій конвергенції, як-от Застереження Мартенса та право на самовизначення. К. Дрож досліджувала конкретні аспекти взаємодії двох галузей права, а Д. Гардам акцентувала увагу на посиленні захисту жінок. Водночас, незважаючи на значну кількість досліджень окремих норм (наприклад, статті 75 ДП I або судових гарантій), бракує цілісного аналізу, який би продемонстрував, що Додаткові протоколи є не просто сукупністю покращених правил, а єдиним задумом, спрямованим на системне впровадження правозахисної ідеології в саму архітектуру права збройних конфліктів. Невирішеною залишається задача показати, як обидва Протоколи у своїй сукупності та внутрішній логіці стали інструментом фундаментального переосмислення статусу індивіда у війні.

Метою цієї статті є комплексний аналіз положень Додаткових протоколів I та II 1977 р. для доведення тези про те, що вони стали каталізатором системної інтеграції ідеї прав людини в систему міжнародного гуманітарного права, спричинивши його фундаментальну трансформацію. Для досягнення цієї мети поставлено такі завдання: дослідити, як правозахисні концепції змінили визначення міжнародного збройного конфлікту та яка роль Застереження Мартенса в ДП I; проаналізувати кодифікацію ключових принципів (розрізнення, пропорційності) та норм, аналогічних соціально-економічним правам; розкрити значення ст. 75 ДП I як «білля про права» в МГП; продемонструвати, як ДП II вперше в історії створив деталізований правозахисний режим для неміжнародних збройних конфліктів; узагальнити роль міжнародної судової практики в консолідації гуманістичної спадщини Протоколів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Парадигмальний зсув відбувся у самій філософії МГП. Вони знаменують системну та глибоку інтеграцію ідеології та нормативного апарату МППЛ у традиційне право збройних конфліктів. Цей процес, що його юрист Т. Мерон влучно охарактеризував як «гуманізацію гуманітарного права» [1, р. 239], трансформував МГП з переважно державоцентричної системи, заснованої на принципах військової необхідності та взаємності, в індивідуально-орієнтований правовий режим, що надає фундаментальні права безпосередньо особам, незалежно від їхнього статусу.

Аналіз положень обох Протоколів демонструє, що вони не просто обмежують насильство, а й стверджують невід'ємну гідність кожної людської особистості навіть у найекстремальніших умовах.

Історично ЖК 1949 р. мали суттєві прогалини: вони майже не регулювали засоби та методи ведення бойових дій, залишаючи цивільне населення вразливим, а правовий режим для міжнародних збройних конфліктів (НМЗК), що містився лише в мінімалістичній загальній статті 3, був абсолютно недостатнім [2, р. 7–11]. Політична воля до змін виникла під тиском новоутворених держав і глобального правозахисного руху [3, р. 172]. Вирішальним поштовхом стала Резолюція XXIII Тегеранської конференції з прав людини 1968 р., яка офіційно поєднала дискурси МППЛ та МГП і дала мандат на розробку нових норм [4]. Відносини між МГП та МППЛ еволюціонували від ізоляції до визнання їхньої взаємодоповнюваності, що підтвердив Міжнародний суд ООН, зазначивши, що МППЛ продовжує застосовуватися і під час конфліктів. Додаткові протоколи не просто підтверджують застосування МГП як *lex specialis*, а насичують його зміст нормами МППЛ, здійснюючи їхню глибоку конвергенцію.

ДП I фундаментально переосмислив природу міжнародного збройного конфлікту й обсяг захисту його жертв через інкорпорацію правозахисних концепцій. Концептуальну основу для його гуманістичної орієнтації заклали дві ключові норми. По-перше, п. 4 ст. 1 розширив поняття міжнародного збройного конфлікту, включивши до нього «збройні конфлікти, у яких народи ведуть боротьбу проти колоніального панування, іноземної окупації та расистських режимів у здійсненні свого права на самовизначення» [5, Art. 1(4)]. Ця революційна норма, що виникла під тиском держав «третього світу», перевела національно-визвольні війни з внутрішньої юрисдикції у площину міжнародного права. Це надало учасникам визвольних рухів право на статус комбатанта й військовополоненого, а цивільному населенню – повний обсяг захисту згідно з нормами МГП. Таким чином, фундаментальне колективне право людини на самовизначення стало юридичною підставою для застосування найвищих стандартів індивідуального захисту [6, р. 68–71]. По-друге, перенесення Застереження Мартенса з преамбули Гаазьких конвенцій до операційної частини тексту Протоколу, а саме до ст. 1(2), посилило здатність МГП до адаптації. Це положення, яке стверджує, що в нерегульованих випадках цивільні особи й комбатанти залишаються під захистом «принципів гуманності та з вимог суспільної свідомості», функціонує як «запобіжний клапан». Воно відкриває МГП для впливу стандартів, що еволюціонують, найважливішим джерелом яких сьогодні є МППЛ. Застереження Мартенса слугує динамічним мостом, через який правозахисні цінності проникають в МГП, забезпечуючи його відповідність морально-етичним імперативам сучасності [7, р. 192].

Кодифікація принципу розрізнення в частині IV ДП I стала прямою відповіддю на страждання цивільних у війнах XX століття, відображаючи фундаментальні права людини на життя, безпеку та достатній життєвий рівень [2, р. 185–187]. Ст. 51 кодифікує принцип розрізнення, проголошуючи, що «цивільне населення як таке, а також окремі цивільні особи не повинні бути об'єктом нападів». Важливо, що вона також прямо забороняє «акти насильства або погрози насильством, головна мета яких полягає в тероризуванні цивільного населення». Ця заборона захищає не лише фізичне існування, а й психологічну недоторканність, що корелює із заборобою жорстокого поводження в МППЛ [8, para. 1943]. Крім того, ст. 51(5)(b) кодифікує принцип пропорційності, забороняючи напади, які можуть спричинити надмірні втрати серед цивільних осіб порівняно з очікуваною військовою перевагою, що є практичним втіленням поваги до права на життя. ДП I також інкорпорує концепції, аналогічні соціально-економічним правам. Ст. 54 категорично забороняє «використання голоду серед цивільного населення як методу ведення війни», що є прямим відображенням права на життя, і навіть права на їжу. Вона також захищає об'єкти, необхідні для виживання: запаси продовольства, сільськогосподарські райони, джерела питної води тощо. Ст. 52 встановлює «презумпцію цивільного характеру об'єкта у разі сумніву», покладаючи тягар доведення військового характеру цілі на атакуючу сторону. Новаторські для свого часу ст. 55 і 56 надають захист природному середовищу від широкомасштабної, довготривалої шкоди й установкам, що містять небезпечні сили (дамби, АЕС), ставлячи захист життя та безпеки людей вище за суто військові міркування [2, р. 235, 243].

Ст. 75 ДП I є найяскравішим доказом глибокої інтеграції МППЛ в МГП, функціонуючи як «білль про права» для осіб, що опинилися під владою супротивника. Розроблена для заповнення прогалин у захисті осіб, які не підпадали під чіткі категорії Женевських конвенцій (наприклад, шпигуни, найманці), вона встановила універсальний мінімальний стандарт поводження [8, para. 3027–3029].

Розробники імпортували в текст МГП деталізований набір норм, запозичених безпосередньо з Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. (МПГПП), що зробило конвергенцію двох галузей права незворотною. П. 1 ст. 75 встановлює принципи гуманного поводження та недискримінації, що є прямим відображенням статей 2, 7 і 26 МПГПП [9, р. 195]. Ядром є п. 2, що перелічує абсолютні заборони, які діють «будь-коли і будь-де»: посягання на життя і здоров'я (вбивство, катування, тілесні покарання, каліцтва), наруга над людською гідністю, взяття заручників, колективні покарання та погрози їх вчинення. Цей перелік майже ідентичний списку невід'ємних прав, відступ від яких не допускається навіть під час надзвичайного стану згідно зі ст. 4 МПГПП, що підтверджує непорушність «твердого ядра» прав людини навіть у розпал війни [1, р. 248]. Найбільш деталізованим є п. 4, що встановлює всеосяжні судові гарантії, які є аналогом ст. 14 МПГПП. Він вимагає, щоб вирок виносився «безстороннім і належним чином створеним судом», і закріплює такі гарантії, як право бути поінформованим про обвинувачення, презумпція невинуватості, право на захист, право не свідчити проти себе, принципи *nullum crimen sine lege* та *ne bis in idem*. Така безпрецедентна для МГП кодифікація свідчить про повне визнання того, що навіть ворог не може бути позбавлений фундаментального права на справедливий суд [8, para. 3110].

На додаток до загальних гарантій ДП I вводить спеціальний захист для жінок і дітей, що є характерною рисою сучасного МППЛ. Ст. 76 вимагає особливої поваги до жінок та їхнього захисту, «зокрема, від зґвалтування, примушення до проституції та будь-яких інших форм непристойних посягань». Це більш пряме формулювання, ніж у Четвертій Женевській конвенції, відображає визнання сексуального насильства серйозним порушенням прав людини та воєнним злочином [10, р. 386]. Ця стаття також встановлює процесуальні гарантії для вагітних жінок і матерів та забороняє виконання щодо них смертного вироку. Ст. 77 надає дітям право на особливий догляд і допомогу. Найважливішим тут є п. 2, який вимагає від сторін конфлікту вживати всіх практично можливих заходів, щоб діти до 15 років не брали прямої участі у воєнних діях, та утримуватися від їх вербування. Це положення стало першою чіткою заборонаю використання дітей-солдат у договірному МГП і лягло в основу подальших стандартів, зокрема Конвенції про права дитини [8, para. 3179].

ДП II, зі свого боку, здійснив ще більш значущий прорив, поширивши деталізовані норми, натхненні правами людини, на сферу міжнародних збройних конфліктів, яка до того регулювалася лише загальною статтею 3. Хоча ця стаття була революційною, її положення були занадто загальними, не регулюючи ведення бойових дій [2, р. 273]. Розробка ДП II супроводжувалася побоюваннями держав щодо втручання у їхній суверенітет, що призвело до встановлення високого порогу застосування. Ст. 1 обмежує його дію конфліктами високої інтенсивності, де повстанські групи здійснюють контроль над частиною території [11, Art. 1(1)]. Попри це, ДП II став величезним кроком уперед. Його нормативним ядром є ст. 4, яка значно розширює фундаментальні гарантії загальної статті 3. Вона не лише повторює норми про заборону вбивства та катувань, але й додає нові, що є прямим відображенням невід'ємних прав людини: заборону колективних покарань, актів тероризму, зґвалтувань, рабства та пограбування. Ст. 4(3) також надає спеціальний захист дітям, забороняючи їх вербування й участь у бойових діях до досягнення п'ятнадцятирічного віку. Таким чином, ст. 4 перетворила мінімалістичні стандарти на деталізований кодекс гуманності, інкорпорувавши ядро невід'ємних прав людини в право внутрішніх конфліктів. Цей розвиток був необхідною відповіддю на нормативний дисонанс, за якого фундаментальні права людини виявлялися значно обмеженими лише через кваліфікацію конфлікту як «внутрішнього» [1, р. 261].

ДП II також зробив значний крок у регулюванні долі осіб, позбавлених волі. Ст. 5 встановлює мінімальні стандарти поводження із затриманими, що виходять за рамки загальної статті 3. Вона вимагає надання медичної допомоги, забезпечення їжею, водою, засобами гігієни, а також дозволяє листування з сім'єю та відправлення релігійних обрядів. Ці положення є конкретизацією права на гуманне поводження та повагу до гідності, закріпленого у ст. 10 МПГПП [12, para. 3797–3801]. Не менш революційною є ст. 6, яка встановлює мінімальні стандарти для кримінального провадження в НМЗК. Вона поширює правозахисні стандарти справедливого суду на дії як урядових, так і повстанських сил. Стаття вимагає, щоб суд «надавав основні гарантії незалежності та безсторонності», та закріплює ключові права, аналогічні ст. 14 МПГПП: індивідуальна відповідальність, презумпція невинуватості, право бути судженим у своїй присутності, право не свідчити проти себе та принцип *nullum crimen, nulla poena*

sine lege. Також забороняється винесення смертного вироку особам до 18 років та його виконання щодо вагітних жінок. Внесення цих детальних гарантій до договору щодо НМЗК є визнанням того, що верховенство права не може бути проігнороване навіть у розпал громадянської війни [12, para. 3855]. Частина IV ДП II вперше в історії встановила правила захисту цивільного населення в НМЗК. Ст. 13 забороняє напади на цивільних осіб та акти терору. Ст. 14 поширює на цей тип конфліктів заборону використання голоду як методу ведення війни, а ст. 17 забороняє примусове переміщення населення, крім випадків, коли цього вимагає безпека самих цивільних або нагальні військові причини. Ці норми є гуманітарно-правовими еквівалентами права на життя, права на їжу та свободи пересування [1, p. 263].

Подальша судова практика міжнародних трибуналів та Міжнародного суду ООН відіграла вирішальну роль у консолідації правозахисного змісту Протоколів. Рішення Апеляційної палати МКТЮ у справі Тадича 1995 р. стало поворотним моментом. Палата встановила, що після 1949 р. відбулося значне розширення звичаєвих норм, що регулюють НМЗК, і ключовим фактором цієї еволюції був саме вплив МППЛ. Трибунал зазначив, що підхід, орієнтований на суверенітет держав, був витіснений підходом, орієнтованим на людину, і тому «дихотомія між міждержавними війнами та громадянськими війнами втрачає свою цінність, коли йдеться про людей» [13, para. 97]. Палата дійшла висновку, що багато положень ДП II стали частиною звичаєвого МГП, застосовного до всіх НМЗК, що дало можливість обійти високий поріг застосування Протоколу. У справі Купрешкича МКТЮ підтвердив абсолютний характер заборони нападів на цивільне населення, відкинувши аргумент взаємності (*tu quoque*), та наголосив, що норми МГП є зобов'язаннями перед міжнародним співтовариством у цілому (*erga omnes*), а не просто між воюючими сторонами [14, para. 517–519]. Ця позиція зміцнила статус фундаментальних норм МГП як таких, що захищають гідність та життя кожної людини. Римський статут МКС 1998 р. кодифікував багато норм ДП I та ДП II як воєнні злочини і прямо вимагає у ст. 21(3), щоб тлумачення права судом «відповідало міжнародно визнаним правам людини», формально закріпивши інтегративний підхід [15, Art. 21(3)].

Міжнародний суд ООН також зробив фундаментальний внесок, остаточно закріпивши доктрину паралельного застосування МГП та МППЛ. У консультативному висновку щодо ядерної зброї (1996) Суд постановив, що захист, який надається МППЛ, не припиняється під час війни, а питання про свавільне позбавлення життя має вирішуватися з посиланням на МГП як *lex specialis* [16, para. 25]. У висновку щодо стіни на окупованій палестинській території (2004) Суд розвинув цю позицію, заявивши, що «деякі права можуть регулюватися виключно міжнародним гуманітарним правом; інші можуть регулюватися виключно правом прав людини; а ще інші можуть регулюватися обома галузями права» [17, para. 106]. Він продемонстрував їх паралельне та кумулятивне застосування, аналізуючи дії Ізраїлю одночасно на предмет порушення ЖК IV 1949 р. та Пактів 1966 р. Цей підхід означає, що зобов'язання Протоколів, особливо щодо фундаментальних прав і судових гарантій, повинні тлумачитися у світлі МППЛ.

Висновки. Додаткові протоколи 1977 року стали каталізатором фундаментальної трансформації МГП, системно інтегрувавши в нього правозахисну логіку та стандарти. Вони здійснили незворотну «гуманізацію» права війни, змістивши його фокус з інтересів держав на захист гідності та прав кожної людини. ДП I досяг цього через розширення поняття міжнародного конфлікту на національно-визвольні війни та створення у ст. 75 всеосяжного «білля про права» для осіб, що перебувають під владою супротивника. Водночас ДП II здійснив історичний прорив, уперше впровадивши деталізований режим захисту для жертв неміжнародних збройних конфліктів, прямо інкорпорувавши в нього ядро невід'ємних прав людини, включно з фундаментальними та судовими гарантіями. Ця спадщина була не лише закріплена, але й розвинена та консолідована подальшою практикою міжнародних судових органів. Трибунали *ad hoc* та МКС підтвердили звичайний характер багатьох норм Протоколів, тим самим універсалізувавши правозахисний імпульс 1977 року, а Міжнародний суд ООН остаточно закріпив доктрину паралельного та взаємодоповнювального застосування МГП та МППЛ. В умовах сучасних конфліктів, що дедалі частіше набувають неміжнародного характеру, правозахисна рамка, закладена в Протоколах, залишається незамінним орієнтиром для оцінки законності нових методів ведення війни, захисту цивільного населення та забезпечення відповідальності за воєнні злочини. Таким чином, Додаткові протоколи назавжди змінили право збройних конфліктів, міцно пов'язавши його з універсальною ідеєю прав людини та ствердивши, що принцип *inter arma silent leges* є не законом, а його порушенням.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Meron T. The Humanization of Humanitarian Law. *American Journal of International Law*. 2000. Vol. 94 (2). P. 239–278.
2. Sassòli M., Bouvier A. A., Quintin A. How Does Law Protect in War? 3rd ed. Geneva: International Committee of the Red Cross, 2011. 1492 p. URL: <https://www.icrc.org/en/publication/0973-how-does-law-protect-war> (дата звернення: 02.07.2025).
3. Alexander A. International Humanitarian Law, Postcolonialism and the 1977 Geneva Protocol I. *Melbourne Journal of International Law*. 2015. Vol. 16 (1). P. 171–197.
4. Final Act of the International Conference on Human Rights (Resolution XXIII, Human rights in armed conflicts): A/CONF.32/41 / International Conference on Human Rights, 13 May 1968. 21 p. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/219983> (дата звернення: 02.07.2025).
5. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I) of 8 June 1977. *United Nations, Treaty Series*. Vol. 1125, 17512. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201125/volume-1125-I-17512-English.pdf> (дата звернення: 02.07.2025).
6. Cassese A. The Self-Determination of Peoples. The Rights of Peoples / ed. by J. Crawford. Oxford : Clarendon Press, 1988. P. 92–113. URL: <https://academic.oup.com/book/5299> (дата звернення: 02.07.2025).
7. Cassese A. The Martens Clause: Half a Loaf or Simply Pie in the Sky? *European Journal of International Law*. 2000. Vol. 11 (1). P. 187–216. URL: <https://academic.oup.com/ejil/article/11/1/187/384288> (дата звернення: 02.09.2025).
8. Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949 / ed. by Y. Sandoz, C. Swinarski, B. Zimmermann. Geneva : ICRC ; Martinus Nijhoff Publishers, 1987. 1648 p. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977/commentary> (дата звернення: 02.07.2025).
9. Droege C. The Interplay between International Humanitarian Law and International Human Rights Law in Situations of Armed Conflict. *Israel Law Review*. 2007. Vol. 40 (2). P. 310–355. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/israel-law-review/article/interplay-between-international-humanitarian-law-and-international-human-rights-law-in-situations-of-armed-conflict/439815F832626F7D8447833C148B1C8D> (дата звернення: 02.07.2025).
10. Gardam J.G. Women, Human Rights and International Humanitarian Law. *International Review of the Red Cross*. 1998. No. 324. P. 421–432. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/international-review-of-the-red-cross/article/women-human-rights-and-international-humanitarian-law/2D6E955E9E4A9CF05607316A74B8161A> (дата звернення: 02.07.2025).
11. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II) of 8 June 1977. *United Nations, Treaty Series*. Vol. 1125, 17513. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201125/volume-1125-I-17513-English.pdf> (дата звернення: 02.07.2025).
12. Meron T. The Case for War Crimes Trials in Yugoslavia. *Foreign Affairs*. 1993. Vol. 72 (3). P. 122–135. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/yugoslavia/1993-06-01/case-war-crimes-trials-yugoslavia> (дата звернення: 02.07.2025).
13. Prosecutor v. Duško Tadić : Case No. IT-94-1-AR72, Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction / Appeals Chamber, ICTY, 2 October 1995. URL: <https://www.icty.org/x/cases/tadic/acdec/en/51002.htm> (дата звернення: 02.07.2025).
14. Prosecutor v. Zoran Kupreškić et al. : Case No. IT-95-16-T, Judgement / Trial Chamber, ICTY, 14 January 2000. URL: <https://www.icty.org/x/cases/kupreskic/tjug/en/kup-tj000114e.pdf> (дата звернення: 02.07.2025).
15. Rome Statute of the International Criminal Court of 17 July 1998. *United Nations, Treaty Series*. Vol. 2187, 38544. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%202187/v2187.pdf> (дата звернення: 02.07.2025).
16. Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons : Advisory Opinion of 8 July 1996. I.C.J. Reports 1996. P. 226. URL: <https://www.icj-cij.org/case/95> (дата звернення: 02.07.2025).
17. Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory : Advisory Opinion of 9 July 2004. I.C.J. Reports 2004. P. 136. URL: <https://www.icj-cij.org/case/131> (дата звернення: 02.07.2025).

REFERENCES

1. Meron, T. (1993). The case for war crimes trials in Yugoslavia. *Foreign Affairs*, 72 (3), 122–135.
2. Sassòli, M., Bouvier, A. A., & Quintin, A. (2011). How does law protect in war? (3rd ed.). International Committee of the Red Cross.
3. Alexander, A. (2015). International humanitarian law, postcolonialism and the 1977 Geneva Protocol I. *Melbourne Journal of International Law*, 16 (1), 171–197.
4. International Conference on Human Rights (1968, May 13). Final act of the International Conference on Human Rights (A/CONF.32/41).
5. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I). (1977). United Nations, Treaty Series, 1125, No. 17512.

6. Cassese, A. (1988). The self-determination of peoples. In J. Crawford (Ed.), *The rights of peoples* (pp. 92–113). Clarendon Press.
7. Cassese, A. (2000). The Martens Clause: Half a loaf or simply pie in the sky? *European Journal of International Law*, 11 (1), 187–216.
8. Sandoz, Y., Swinarski, C., & Zimmermann, B. (Eds.). (1987). Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949. International Committee of the Red Cross; Martinus Nijhoff Publishers.
9. Droege, C. (2007). The interplay between international humanitarian law and international human rights law in situations of armed conflict. *Israel Law Review*, 40 (2), 310–355.
10. Gardam, J. G. (1998). Women, human rights and international humanitarian law. *International Review of the Red Cross*, (324), 421–432.
11. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II). (1977). United Nations, Treaty Series, 1125, No. 17513.
12. Meron, T. (2000). The humanization of humanitarian law. *American Journal of International Law*, 94 (2), 239–278.
13. Prosecutor v. Tadić, Case No. IT-94-1-AR72, Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction (Appeals Chamber, ICTY, Oct. 2, 1995).
14. Prosecutor v. Kupreškić et al., Case No. IT-95-16-T, Judgement (Trial Chamber, ICTY, Jan. 14, 2000).
15. Rome Statute of the International Criminal Court. (1998). United Nations, Treaty Series, 2187, No. 38544.
16. International Court of Justice. (1996). Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons (Advisory Opinion). I.C.J. Reports 1996, 226.
17. International Court of Justice. (2004). Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory (Advisory Opinion). I.C.J. Reports 2004, 136.

Дата надходження статті: 31.07.2025

Дата прийняття статті: 15.09.2025

Опубліковано: 28.11.2025

ПРАВА ЛЮДИНИ ЯК ЦІННІСТЬ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

УДК 340.12(091):17

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlrichsjournal-2025-14.06>

МАРИНА ПАНФЬОРОВА

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри конституційного та адміністративного права

Національного транспортного університету, Україна

mpanferova@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7901-862X

Scopus Author ID: 57414952400

Анотація. У статті здійснено історико-філософський аналіз прав людини як базової цінності, що зберігає ключове значення в сучасному українському суспільстві та юридичній науці. Акцентується увага на природно-правовому підході як джерелі універсальних моральних орієнтирів, які не втрачають актуальності в умовах воєнної агресії, глибоких трансформацій державності, викликів правовому порядку та стратегічного курсу на європейську інтеграцію. Підкреслюється, що в умовах правових деформацій або обмежень позитивного права саме природне право забезпечує легітимність і справедливість правової системи, будучи джерелом не лише формального, а й ціннісного праворозуміння. Показано еволюцію ідей природного права в українській правовій традиції, від Ст. Оріховського до правозахисного руху другої половини ХХ століття. Особливу увагу приділено тому, що у вітчизняному контексті права людини осмислювались не лише як індивідуальні свободи, а й як морально обґрунтовані вимоги, що мають бути втілені у правовій дійсності. Зазначено, що апеляція до міжнародних документів (Загальної декларації прав людини, Хартії основних прав ЄС) у поєднанні з національною традицією формує унікальну філософсько-правову модель, в основі якої – ідеї гідності, свободи та обов'язку. Обґрунтовано інтегративний характер сучасного праворозуміння, який поєднує філософські, моральні, культурні та юридичні виміри. Особливу увагу приділено взаємозв'язку прав і обов'язків як основі солідарного, справедливого суспільства. Зроблено висновок, що природно-правовий підхід є не лише філософською основою, а й практичним орієнтиром для побудови демократичної правової держави, що здатна захистити гідність і свободи особи в умовах нестабільності, війни та загроз авторитаризму. Інтерпретація прав людини як глибоко вкоріненої цінності може розглядатися не лише як теоретична проблема, а й як реальний інструмент формування правової культури, що об'єднує національну тяглість з універсальними принципами європейської правової традиції.

Ключові слова: права людини, природне право, праворозуміння, філософія права, правова культура, правова держава, європейська інтеграція, історико-правовий аналіз.

HUMAN RIGHTS AS A VALUE IN THE CONTEMPORARY PERIOD: HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL ANALYSIS

UDC 340.12(091):17

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlrichsjournal-2025-14.06>

MARYNA PANFOROVA

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor at the Department of Constitutional and Administrative Law

National Transport University, Ukraine

mpanferova@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7901-862X

Scopus Author ID: 57414952400

Abstract. The article presents a historical and philosophical analysis of human rights as a fundamental value that retains key significance in contemporary Ukrainian society and legal scholarship. Special attention is devoted to the natural law approach as a source of universal moral guidelines that remain relevant amid military

aggression, deep transformations of statehood, challenges to legal order, and Ukraine's strategic course toward European integration. It is emphasized that under conditions of legal deformation or the limitations of positive law, natural law provides the legitimacy and justice of the legal system, serving as a foundation not only for formal but also for value-based legal understanding. The article traces the evolution of natural law ideas in Ukrainian legal tradition, from S. Orikhovskiy to the human rights movement of the second half of the twentieth century. Particular attention is given to how, in the Ukrainian context, human rights were perceived not only as individual freedoms but as morally grounded imperatives that must be embodied in legal reality. The appeal to international instruments (such as the Universal Declaration of Human Rights and the Charter of Fundamental Rights of the European Union) combined with national legal heritage contributes to the formation of a unique philosophical and legal model, grounded in the concepts of dignity, freedom, and duty. The study substantiates the integrative nature of modern legal understanding, which unites philosophical, moral, cultural, and legal dimensions. Special attention is paid to the interrelation of rights and duties as the foundation of a just and solidaristic society. It is concluded that the natural law approach serves not only as a philosophical basis but also as a practical guideline for building a democratic rule-of-law state capable of defending human dignity and freedoms amid instability, war, and the threat of authoritarianism. The interpretation of human rights as a deeply rooted value should be seen not only as a theoretical construct but also as a real tool for shaping legal culture, one that harmonizes national continuity with the universal principles of the European legal tradition.

Key words: human rights, natural law, legal understanding, philosophy of law, legal culture, rule of law, European integration, historical-legal analysis.

У контексті повномасштабної збройної агресії проти України, трансформації державного устрою та стратегічного курсу на європейську інтеграцію питання захисту прав і свобод людини набуває нової ваги. Позитивне право в умовах війни часто стикається з правовими колізіями, ризиками зловживання владою або правовим нігілізмом. Це актуалізує потребу у філософсько-правовому підході, який міг би виконувати роль морального критерію, особливо там, де формальні юридичні механізми виявляються обмеженими або деформованими.

У зв'язку із цим природне право знову повертається у фокус правової науки як джерело невідчужуваних моральних орієнтирів, що здатні забезпечити гідність, справедливість і людяність. Водночас сучасна ситуація потребує не лише історичного чи теоретичного звернення до природно-правового підходу, а його переосмислення в контексті актуальних викликів: воєнного стану, реформування інституцій, формування правової культури та євроінтеграції.

Правова наука сьогодні перебуває у пошуку комплексної, інтегративної моделі праворозуміння, яка дала б можливість поєднати універсальні засади прав людини з національними правовими традиціями. Природно-правовий підхід має унікальний потенціал для виконання цієї ролі, адже, з одного боку, є складовою європейської правової культури, а з іншого – має глибоке історичне коріння в українській філософсько-правовій думці. Це зумовлює потребу в сучасному осмисленні прав людини крізь призму природного права як платформи для побудови посттоталітарної, демократичної, правової держави.

Протягом тисячоліть мислителі різних народів: філософи, соціологи, правознавці – намагалися знайти співвідношення людини і держави, природного і позитивного права, права і закону. Ці проблеми були предметом дискусій починаючи з мислителів Давньої Греції та Давнього Риму. Наразі вони перебувають у центрі обговорення громадськості та наукового співтовариства [1, с. 154; 2, с. 73].

Дослідження окремих питань генезису й еволюції праворозуміння, ролі прав людини відповідно до різних типів праворозуміння, зокрема природно-правового, можна знайти в роботах М. Козюбри, М. Кривицького, С. Invernizzi, М. Кравчука, Z. Orbis, Д. Попова, М. Панфьорової та інших вчених-юристів, які зробили важливий внесок для розуміння досліджуваного питання.

Метою статті є здійснити історико-філософський аналіз прав людини як універсальної цінності, простежити еволюцію її осмислення у природно-правовій традиції, зокрема в українській правовій думці, та визначити значення цієї цінності для сучасного праворозуміння, правової культури й демократичного розвитку України в умовах війни та європейської інтеграції.

На сьогодні немає єдиного визначення того, що є по суті праворозумінням. Наприклад, М. Козюбра зазначає, що тип праворозуміння зумовлений світоглядом певного історичного періоду, який відображає найбільш значущі на той момент особливості права і перебуває під впливом низки чинників: цивілізаційних, релігійних, моральних, національних, міжнародних тощо [3, с. 10–11].

Водночас, незважаючи на різноманітність визначень правового мислення, вироблених у юридичній науці, думка вчених про те, що це передусім процес пізнання, пізнавальна діяльність, спрямована

на вивчення, пояснення та розвиток поняття права, незмінним залишається визначення системи елементів, що становлять його сутність. Праворозуміння має такі особливості:

- 1) пізнавальний характер, тобто праворозуміння є процесом пізнання й результатом усвідомлення сутності та змісту, функціонування та призначення права в житті людини, суспільства і держави;
- 2) загальноправовий характер, тобто змістом праворозуміння є знання про сутність і зміст права, його функціонування та призначення в житті людини, суспільства і держави;
- 3) теоретичний характер, тобто праворозуміння спрямоване не на отримання фактів, а на виявлення внутрішніх зв'язків, загальних і специфічних закономірностей розвитку правової дійсності;
- 4) інтегративний характер, тобто праворозуміння є одночасно процесом і результатом знання сутності права, характеристикою і оцінкою ставлення до образу права в суспільній правосвідомості [4, с. 26; 2, с. 74].

Багаторічна дискусія про праворозуміння визначила деякі основні підходи до його поняття, зокрема, серед них – теорія природного права та правовий позитивізм. Ці підходи здебільшого розглядають через протиставлення, як конкуруючі, хоча за більш детального підходу їх протиріччя можна розглядати як відносні. Так, у роботі Карло Інверніцці Акчетті, присвяченій поглядам одного з «батьків-засновників» сучасного юридичного позитивізму – австрійського правознавця та політичного філософа Ганса Кельзена, автор аналізує релятивістську позицію вченого. Зокрема підкреслюється, що Кельзен не заперечував існування моральних норм, однак він розглядав їх як відносні – похідні від первинного морального вибору особи, а не як апіорні істини. Цей релятивізм, зі свого боку, стає підґрунтям для демократії: якщо не існує абсолютної істини, то правомірність влади має базуватися на згоді громадян. А згодом – і на гарантіях прав людини як умовах легітимності будь-якого правового порядку [5].

Таким чином, у релятивізмі Кельзена, на думку дослідника, моральна істина завжди відносна, що відкриває шлях до плюралізму й консенсусу.

Серед вітчизняних учених-юристів є також прихильники дуалістичного типу праворозуміння: М. Козюбра, Ю. Оборотов, П. Рабінович та інші. Цей підхід передбачає відсутність протиставлення природного і позитивного права. Насправді це один феномен – право, який має два аспекти: «природний» і «позитивний»... Ігнорування «природного» аспекту права веде до правового волюнтаризму, а ігнорування «позитивного» – до правового безладдя (анархії). Найдосконалішим є те право, у якому «природний» аспект втілюється в «позитивному» [6, с. 24]. Через призму форм праворозуміння науковці звертають увагу і на походження прав людини, чи є права людини природними і чи потребують вони офіційного визнання та закріплення, якими є їх гарантії тощо [2, с. 74].

Увагу до тлумачення прав людини можна вважати традиційною для української філософії права через особливості історичного розвитку та національно-визвольну боротьбу протягом століть. Починаючи з XVI ст., на національному ґрунті і під впливом ідеології західноєвропейського Відродження, природно-правова форма праворозуміння знайшла обґрунтування в роботах українських мислителів: Ст. Оріховського-Роксолана, Ф. Прокоповича, Я. Козельського та інших, продовжила розвиток на початку XX ст. в поглядах Й. Михайловського, Б. Кістяківського, С. Дністрянського, у конституційних документах та їх проєктах [2, с. 73].

Першим, хто провів системне філософське осмислення теорії природного права в Україні та Європі, на думку О. М. Дуфенюк, був Станіслав Оріховський [7, с. 99]. За свідченнями сучасників, його роботи були відомі й авторитетні у Франції, Німеччині, Італії та Іспанії [8, с. 257]. У роботі «Напучення польському королеві Сигізмунду Августу» 1548 р. знаходимо такі думки мислителя: «Природне право... вище від людських законів, які при потребі можна змінити. Жити у злагоді з законами природи – це значить дбати про мир і спокій у державі...» [9]. У його поглядах знайшли обґрунтування ідеї невідчужуваності («природженості»), рівності, справедливості, розумності природних прав. До основних прав людини Ст. Оріховський відносив право власності, право на мир і злагоду, право на свободу совісті, право керуватись вказівками власного розуму, право на справедливість і рівність, право на вимогу дотримання договору й покарання у випадку його порушення [7, с. 100]. Слід відмітити, що природні права в розумінні мислителя, не були чимось абстрактним, він давав рекомендації, як змінити чинні закони й організацію влади з їх урахуванням і підкреслював їх зв'язок із практикою.

Через понад три століття в Конституції УНР від 29 квітня 1918 р. (Статут про державний устрій, права і вольності УНР) в Загальних положеннях «забезпечення права і охорони вільностей, культури

і добробуту своїх громадян» проголошувалося метою новоствореної УНР. II розділ був повністю присвячений правам громадян України і містив 14 статей. Відповідно до теорії природного права, права на життя, свободу і власність розглядалися як тісно пов'язані між собою. Зокрема, конфіскація майна порівнювалася до приниження людської гідності, як і тілесні покарання. Закріплювалися свобода пересування, недоторканість житла та таємниця листування. Порушення цих норм встановлювалося лише в передбачених законом випадках [10, с. 74–75; 11, с. 108].

Після Другої світової війни у країнах Західної Європи спостерігається відродження інтересу до прав людини. Вони починають розглядатися як джерела норм міжнародного права. Крім того, негативний приклад тоталітарних держав відштовхнув філософів права від юридичного позитивізму з його абсолютизацією ролі держави до природного права. Підхід до прав людини став питанням протистояння тоталітарного та демократичного політичних режимів [2, с. 74].

Україна на той час перебувала у складі СРСР, де можливості для реалізації прав людини були вкрай обмеженими. Проте важливим прикладом практичного застосування природно-правового мислення став правозахисний рух 1960–1980-х рр. Активісти використовували самвидав і апелювали до Загальної декларації ООН як морального орієнтира. Ця традиція живилася індивідуальними та груповими зверненнями на захист свобод, які фактично ґрунтувалися не на формальному, а на природному праві. Цей рух став мостом між ідеєю природної гідності та її інституалізацією у Конституції 1996 р. [12].

Загальна декларація прав людини, прийнята в 1948 році Організацією Об'єднаних Націй, була найбільшим досягненням у боротьбі за права людини. Це перший документ із переліком 30 прав, на які має право кожна людина, і перший міжнародно визнаний документ, у якому права людини розглядаються як універсальні, бо нікому не належать цивілізація, нація, ні філософська, ні релігійна системи. Права людини згідно із Загальною декларацією глибоко вкорінені в природі кожного члена людської родини [13, с. 282].

В Основному законі Федеративної Республіки Німеччина 1949 р., в розділі 1 «Основні права», ст. 1 проголошувала незаперечні природні права, які мають юридичну силу, застосовуючись безпосередньо як закон: «Німецький народ визнає невідчужувані права людини як основу кожної спільноти, миру й справедливості... Наступні основні права є прямо застосовним правом для законодавчої, виконавчої та судової влади» [14].

Сучасні міжнародні документи з прав людини ґрунтуються на концепціях природного права. У Хартії основних прав ЄС і конституціях багатьох країн (Італія, Іспанія, Польща тощо) було продовжено традицію закріплення та гарантування природних прав людини через закон як інструмент їх реалізації, захисту та конкретизації (позитивне право) [15].

У Конституції України розділ II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» є найбільшим. Статті розділу закріплюють природні права, їх невідчужуваність і непорушність. Зокрема, ст. 64 зазначає: «В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55–63 цієї Конституції» [16]. У перелічених статтях переважно йдеться саме про природні права: рівність, життя, гідність, свободу, власність, захист судом.

На сучасному етапі цінності природного права універсальні і мають абсолютний характер, і це, мабуть, їх найважливіша особливість. Їх універсальність полягає в тому, що вони поширюються на всіх, незалежно від будь-яких ознак соціального, національного, професійного тощо плану. Вимоги та цінності природного права забезпечують суб'єктові права вищу правоту, якщо він діятиме відповідно до них, і, навпаки, заперечення цих вимог, правил, цінностей у природно-правовій свідомості асоціюється зі злом і руйнацією [17, с. 49; 2, с. 75].

Природне право – ідеальне право, до якого прагне законодавець, приймаючи правові норми. Норми природного права втілюються в позитивному праві, унаслідок чого вони є закріпленими та санкціонованими. Природне право є певним обмеженням законодавця і правовою гарантією захисту від його свавілля. Природно-правова доктрина заснована на визнанні всіх людей рівними від природи й наділеними (від природи) пристрастями та прагненнями, розумом і свободою волі. Закони природи визначають вимоги природного права, яким має відповідати позитивне (встановлене, тобто чинне) право [18, с. 90–91; 2, с. 75].

Основними принципами ідеології природного права залишаються індивідуалізація і рівність перед законом [6, с. 22]. Різні природно-правові концепції підкреслюють необхідність закріплення природного права в позитивних нормах. Але «таке закріплення не применшує ролі природного права в соціальному регулюванні суспільних відносин, адже саме у природному праві формуються вимоги життя, які проходять через так званий фільтр, де набувають особливого природно-правового статусу для того, щоб вже у державно-правовому житті набуті категорично імперативного характеру і втілюються як основоположні засади в систему позитивного права» [19, с. 172]. Ба більше, природне право розглядається як таке, що передбачає обов'язок держави закріпити й забезпечити права та свободи людини в законодавстві [18, с. 91; 2, с. 75].

Особливістю сучасного підходу до прав людини в природно-правовому праворозумінні є їх розгляд не тільки як індивідуальних можливостей, а і з позиції їх взаємної врівноваженості й узгодженості для солідарного, спільного існування та розвитку суспільства, для максимальної рівності всіх. Відбувається поєднання природних прав людини та її природних обов'язків, які є взаємоутворювальними. Міра узгодження волі та свідомості людини із законами природного права розглядається науковцями як правова культура, яка є засобом протидії зловживанням правами людей [18, с. 86, 88; 2, с. 75].

Отже, права людини на сучасному етапі розвитку українського суспільства постають не лише як юридична категорія, а як цінність, що формує моральну й філософську основу правової культури. Природно-правовий підхід зберігає свою актуальність в умовах воєнної агресії, політичних трансформацій та стратегічної євроінтеграції. Він виконує функцію морального критерію там, де позитивне право виявляється обмеженим, деформованим або недостатнім.

Історико-філософський аналіз доводить, що ідеї природного права мають глибоке національне коріння в українській правовій традиції: від праць Ст. Оріховського до правозахисного руху XX століття. Це підтверджує, що права людини як цінність не є зовнішньо нав'язаним конструктом, а мають традицію у правовому мисленні України.

Сучасне праворозуміння має інтегративний характер, об'єднуючи філософські, правові, моральні та культурні аспекти. Актуальна інтерпретація прав людини пов'язує їх походження не просто з природою і людиною, а із суспільством, підкреслює зв'язок між правами й обов'язками, взаємну відповідальність за їх дотримання, обґрунтовує необхідність закріплення прав людини в законодавстві без можливості скасовувати або обмежувати їх реалізацію. Саме такий підхід є основою для побудови правової держави та розвитку правової культури, здатної протистояти викликам війни, правового нігілізму й авторитарних відхилень.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Дурнов Е. Поняття та види функцій праворозуміння. *Підприємство, господарство і право*. 2020. № 9. С. 154–159.
2. Панфьорова М. А. Права людини в контексті сучасної інтерпретації теорії природного права. *Права людини та публічне врядування в сучасних умовах* : матеріали VI Міжнародного правничого форуму, м. Чернівці, 9 червня 2023 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 72–77.
3. Козюбра М. Праворозуміння: поняття, види та рівні. *Право України*. 2010. № 4. С. 10–21.
4. Кривицький Ю. Праворозуміння як світоглядно-методологічний фундамент правової реформи. *Право і суспільство*. 2017. № 2. С. 25–30.
5. Invernizzi C. Reconciling legal positivism and human rights: Hans Kelsen's argument from relativism. *Journal of Human Rights*. 2017. 17. P. 215–228.
6. Кравчук М. В. Праворозуміння – важлива наукова проблема правового життя України. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. № 1. С. 19–25.
7. Дуфенюк О. М. Філософсько-правова спадщина С. Оріховського: феномен професіоналізму правоохоронця : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2007. 223 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/313/1/%D0%94%D1%83%D1%84%D0%B5%D0%BD%D1%8E%D0%BA%20-%20%D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F.pdf> (дата звернення 11.07.2025).
8. Матвєєва Л. Г., Тарасенко Л. Б. Державно-правове вчення Станіслава Оріховського в українській політико-правовій думці ренесансної доби. *Актуальні проблеми історико-правової науки*. 2023. № 3. С. 255–266. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2023/3/40.pdf> (дата звернення 11.07.2025).
9. Оріховський Ст. Напучення польському королеві Сигізмунду Августу. URL: http://litopys.org.ua/old14_16/old14_08.htm#or2 (дата звернення 11.07.2025).

10. Конституційні акти України 1917–1920. Невідомі конституції України. Київ : Філософська і соціологічна думка, 1992. 269 с.
11. Панфьорова М. А. Права людини в Україні: історико-теоретичний аспект. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 4. С. 106–110.
12. Шевченко О. М. Правозахисний рух в Україні 60–80-х років XX ст. як елемент формування громадянського суспільства у тоталітарній державі. *Університетські наукові записки*. 2012. № 2. С. 376–384.
13. Orbic Z. Human rights in the light of the concepts of natural law. *Scientific Papers of Silesian University of Technology*. 2019. 140. P. 275–284.
14. Основний закон для Федеративної Республіки Німеччина. Basic Law for the Federal Republic of Germany. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/englisch_gg.html (дата звернення: 10.07.2025).
15. Національне конституційне право. *European Union Agency for Fundamental Rights* : вебсайт. URL: https://fra.europa.eu/en/eu-charter/article/1-human-dignity?utm_source=chatgpt.com#national-constitutional-law (дата звернення 11.07.2025).
16. Конституція України. Верховна Рада України. Офіц. текст від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 10.07.2025).
17. Тітомир-Зотова О. С. Природно-правове розуміння права як ідейна основа правового виховання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2015. Т. 1. Вип. 31. С. 47–50.
18. Попов Д. І. Філософсько-правові засади застосування природного права при здійсненні судового угляду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Львів, 2014. 231 с.
19. Сторожук Д. А. Онтологія правового прогресу через призму типології праворозуміння. *Університетські наукові записки*. 2018. № 66. С. 167–179.

REFERENCES

1. Durnov, E. (2020). Ponyattia ta vydy funktsii pravorozuminnia [Concept and types of functions of legal understanding]. *Pidpryiemstvo, Hospodarstvo i Pravo*, (9), 154–159 [in Ukrainian].
2. Panforova, M.A. (2023). Prava liudyny v konteksti suchasnoi interpretatsii teorii pryrodnoho prava [Human rights in the context of a modern interpretation of natural law theory]. In *Prava liudyny ta publichne vryaduvannya v suchasnykh umovakh: materialy VI Mizhnarodnoho pravnychoho forumu* (Chernivtsi, June 9, 2023) (pp. 72–77). Lviv – Torun: Liha-Pres [in Ukrainian].
3. Koziubra, M. (2010). Pravorozuminnia: ponyattia, vydy ta rivni [Legal understanding: Concept, types, and levels]. *Pravo Ukrainy*, (4), 10–21 [in Ukrainian].
4. Kryvytskyi, Yu. (2017). Pravorozuminnia yak svitohliadno-metodolohichniy fundament pravovoi reformy [Legal understanding as a worldview-methodological basis of legal reform]. *Pravo i Suspilstvo*, (2), 25–30 [in Ukrainian].
5. Invernizzi, C. (2017). Reconciling legal positivism and human rights: Hans Kelsen's argument from relativism. *Journal of Human Rights*, 17, 215–228. <https://doi.org/10.1080/14754835.2017.1309884> [in English].
6. Kravchuk, M.V. (2016). Pravorozuminnia – vazhlyva naukova problema pravovoho zhyttia Ukrainy [Legal understanding – an important scientific issue of Ukraine's legal life]. *Aktualni Problemy Pravoznavstva*, (1), 19–25 [in Ukrainian].
7. Dufeniuk, O.M. (2007). *Filosofsko-pravova spadshchyna S. Orikhovskoho: fenomen profesiinalizmu pravookhorontsia* [Philosophical and legal legacy of S. Orikhovskyi: The phenomenon of a professional law enforcer] (PhD dissertation). Lviv State University of Internal Affairs. Retrieved from: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/313/1/Dufeniuk%20-%20dysertatsiya.pdf> [in Ukrainian].
8. Matvieieva, L.H., & Tarasenko, L.B. (2023). Derzhavno-pravove vchennia S. Orikhovskoho v ukrainskii polityko-pravovii dumtsi renesansnoi doby [The state-legal doctrine of S. Orikhovskyi in Ukrainian Renaissance political and legal thought]. *Aktualni Problemy Istoryko-Pravovoi Nauky*, (3), 255–266. Retrieved from: <https://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2023/3/40.pdf> [in Ukrainian].
9. Orikhovskyi, S. (1548). Napuchennia polskomu korolevi Syhizmundu Avhustu [Admonition to the Polish King Sigismund Augustus]. Retrieved from: https://litopys.org.ua/old14_16/old14_08.htm#or2 [in Ukrainian].
10. Verkhovna Rada Ukrainy. (1992). Konstytutsiini akty Ukrainy 1917–1920. Nevidomi konstytutsii Ukrainy [Constitutional Acts of Ukraine 1917–1920. Unknown Constitutions of Ukraine]. Kyiv: Filosofska i Sotsiologichna Dumka [in Ukrainian].
11. Panforova, M.A. (2020). Prava liudyny v Ukraini: istoryko-teoretychnyi aspekt [Human rights in Ukraine: Historical and theoretical aspect]. *Chasopys Kyivskoho Universytetu Prava*, (4), 106–110 [in Ukrainian].
12. Shevchenko, O.M. (2012). Pravozakhysnyi rukh v Ukraini 60–80-tykh rr. XX st. yak element formuvannya hromadianskoho suspilstva u totalitarniy derzhavi [The human rights movement in Ukraine in the 1960s–1980s as a factor in the formation of civil society in a totalitarian state]. *Universytetski Naukovi Zapysky*, (2), 376–384 [in Ukrainian].
13. Orbic, Z. (2019). Human rights in the light of the concepts of natural law. *Scientific Papers of Silesian University of Technology*, (140), 275–284 [in English].
14. Federal Republic of Germany (1949). Basic Law for the Federal Republic of Germany. Retrieved from: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/englisch_gg.html [in English].

15. European Union Agency for Fundamental Rights (n.d.). *Charter of Fundamental Rights of the European Union*. Retrieved from: https://fra.europa.eu/en/eu-charter/article/1-human-dignity?utm_source=chatgpt.com#national-constitutional-law [in English].
16. Verkhovna Rada Ukrainy (1996). *Konstytutsiia Ukrainy* [Constitution of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> [in Ukrainian]
17. Titymyr-Zotova, O.S. (2015). Pryrodno-pravove rozuminnia prava yak ideina osnova pravovoho vykhovannia [Natural law understanding of law as an ideological basis of legal education]. *Naukovyi Visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriya: Pravo*, 1 (31), 47–50 [in Ukrainian].
18. Popov, D. I. (2014). *Filosofsko-pravovi zasady zastosuvannia pryrodnoho prava pry zdiisnenni sudovoho uhliadu* [Philosophical and legal foundations of natural law application in judicial review] (PhD dissertation). Lviv [in Ukrainian].
19. Storozhuk, D. A. (2018). *Ontolohiia pravovoho prohresu cherez pryzmu typolohii pravorozuminnia* [Ontology of legal progress through the prism of types of legal understanding]. *Universytetski Naukovi Zapysky*, (66), 167–179 [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 15.07.2025

Дата прийняття статті: 15.09.2025

Опубліковано: 28.11.2025

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ОМБУДСМАНА В УКРАЇНІ

УДК 342.723(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-14.07>

НАТАЛІЯ ПУЗИРНА

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри публічного та приватного права

Національного університету «Чернігівська політехніка», Україна

ORCID: 0000-0002-7297-0829

Анотація. У статті розглянуто процес становлення та розвитку інституту омбудсмана в Україні. Зазначено, що в Україні інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини на офіційному рівні було офіційно закріплено відразу після прийняття Конституції 1996 р. та визнання на законодавчому рівні положення про людину як найвищу соціальну цінність, що окреслило загальний вектор спрямування подальшого розвитку держави. Проаналізовано започаткування функціонування інституту омбудсмана в Україні, що датується 1997 роком, і пов'язується з прийняттям Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради з прав людини». Відзначено, що впровадження інституту омбудсмана мало причинно-наслідковий зв'язок, який сформувався внаслідок творення вітчизняної нормативної бази, що, зі свого боку, свідчить про вибір Україною шляху європеїзації. Охарактеризовано діяльність Уповноважених Верховної Ради з прав людини за часів незалежності. Звертається увага на особливості діяльності омбудсмана в період воєнного стану. Обґрунтовано потребу в подальшому реформуванні інституції омбудсмана, а саме в розширенні регіональної діяльності та відкритті осередків громадських ініціатив із залученням публічних обговорень. У статті зроблено висновок про те, що історичний розвиток інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в Україні безпосередньо пов'язаний із геополітичними та внутрішніми змінами. Україна після набуття незалежності вибрала європейський вектор розвитку. Отже, після прийняття Основного закону в 1996 році відразу було представлено норматив, який чітко визначив повноваження й організацію діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Наголошено, що в умовах воєнного стану питання захисту прав людини і громадянина посідає особливо важливе місце, оскільки руйнівні наслідки від дій агресора провокують не лише порушення прав, але й тотальне знищення українців як нації. Тому звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини є однією з можливих форм позасудового захисту порушених прав. Звернено також увагу на те, що для нашої держави важливо самостійно визначити подальші етапи розвитку інституту, не відходячи від першочергової мети, шляхом реформування, впровадження європейського досвіду та досягнення високих показників результативності.

Ключові слова: інститут омбудсмана, Уповноважений Верховної ради України з прав людини, захист, права людини, воєнний стан.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE OMBUDSMAN INSTITUTE IN UKRAINE

UDC 342.723(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-14.07>

NATALIIA PUZYRNA

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Public and Private Law

Chernihiv Polytechnic National University, Ukraine

ORCID: 0000-0002-7297-0829

Abstract. The article examines the process of formation and development of the Ombudsman institution in Ukraine. It is noted that in Ukraine, the Verkhovna Rada Commissioner for Human Rights was officially established immediately after the adoption of the 1996 Constitution and the recognition at the legislative level of the provision on the human being as the highest social value, thereby outlining the general vector of direction for

the further development of the state. The beginning of the functioning of the Ombudsman institution in Ukraine, which dates back to 1997 and is associated with the adoption of the Law of Ukraine "On the Commissioner of the Verkhovna Rada for Human Rights", is analyzed. It is noted that the introduction of the Ombudsman institution had a cause-and-effect relationship, which was formed as a result of the creation of the domestic regulatory framework, which in turn indicates that Ukraine has chosen the path of Europeanization. The activities of the Verkhovna Rada Commissioners for Human Rights during the period of independence are characterized. Attention is drawn to the peculiarities of the Ombudsman's activities during martial law. The need for further reform of the Ombudsman institution is expressed, namely, spreading of regional activities and the opening of centers of public initiatives involving public discussions. The article concludes that the historical development of the institution of the Verkhovna Rada Commissioner for Human Rights in Ukraine is directly related to geopolitical and internal changes. After gaining independence, Ukraine chose a European vector of development. Accordingly, after the adoption of the Fundamental Law in 1996, a regulation was immediately introduced that clearly defined the powers and organization of the activities of the Verkhovna Rada Commissioner for Human Rights. It is emphasized that in conditions of martial law, the issue of protecting human and civil rights has a particularly important place, since the destructive consequences of the aggressor's actions provoke not only violations of rights, but also the total destruction of Ukrainians as a nation. Therefore, an appeal to the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine is one of the possible forms of extrajudicial protection of violated rights. Attention is also drawn to the fact that it is necessary for our state to independently form the next stages of the institute's development without departing from the primary goal by reforming, implementation of European experience, and achievement of high performance indicators.

Key words: Ombudsman institution, Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine, protection, human rights, martial law.

Постановка проблеми. Разом із розвитком демократичного режиму у світі значно збільшується значення інституту омбудсмана. Ефективне функціонування та діяльність омбудсмана є основоположною частиною системи захисту прав і свобод особи, що створює сприятливі умови для забезпечення принципів рівності та справедливості у суспільстві. Як політико-правовий інститут омбудсман виступає у ролі необхідної моделі розвитку та зміцнення демократичних засад державного управління. Саме на нього покладено створення зв'язку між людиною та органами державної і судової влади, а також захист прав і свобод громадянина від зазіхань та порушень з боку влади та, крім того, відновлення порушених прав у встановленому законом порядку.

Статтею 3 Конституції України визнано людину, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність, а також безпеку як найвищу соціальну цінність [1]. Згадане положення є одним із тих, які присвячені людині, що пояснює спеціально закладену в основному нормативному акті філософію людиноцентризму, яка задає тон подальшим конституційним приписам. Неможливо заперечити, що саме ця норма є визначальною у формуванні загальних засад державної політики та виступає базисом для становлення основних підвалин суспільного й державного ладу. Тому гуманістичне спрямування розвитку суспільного та політичного життя в нашій державі є фундаментом, на якому базується вітчизняна нормативна база.

Цинічні удари РФ по об'єктах цивільної інфраструктури та житлового фонду, наслідки окупації територій нашої держави та знущання з місцевого населення є невичерпним переліком злочинів, які транслює агресор понад десять років. Порушення основоположного припису Конституції України стає звичним явищем в Україні з початком подій кінця 2013 р. – початку 2014 р., тому існування інституту омбудсмана є не вимогою, а необхідністю – опорою для суспільства.

Однак варто зауважити, що демократичні принципи державного управління характеризують належність країни до західної периферії, зосередженої на усвідомленні людини як центрального суб'єкта буття, наділеного невід'ємними природними правами, у разі порушення яких передбачені відповідні захисні заходи.

Позасудовий захист є різновидом захисту прав людини і громадянина. Ключовою ланкою для формування правозахисного механізму є омбудсман із захисту прав людини, який розглядається як уособлення міжнародної довіри для держави, превентивного інструменту запобігання правопорушень, осередку розвитку та диверсифікації правової культури, функції контролю за діяльністю органів державної влади та, звісно, правозахисника, основною метою якого є забезпечення непорушності нормативно гарантованих прав для людей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження діяльності інституту омбудсмана в Україні здійснили В. Б. Барчук, О. В. Бурлак, К. О. Закоморна, Н. І. Карпачова, О. О. Майданник, О. В. Марцеляк, Ю. П. Павленко, С. Г. Приходько, Н. Ю. Хаманьова, Ю. С. Шемшученко та ін. Водночас варто констатувати, що дослідження вказаної проблематики з урахуванням тих викликів, які на сьогодні стоять перед Україною, поки не проводилося. Це свідчить про недостатню увагу до означеної проблематики вчених-правознавців, що й зумовлює актуальність вибраної теми дослідження.

Метою дослідження є аналіз процесу становлення та розвитку інституту омбудсмана в Україні, його тенденцій і закономірностей.

Виклад основного матеріалу. Розпад Радянського Союзу прибрав залізну завісу між цивілізованим демократичним світом і країнами соціалістичного табору, що десятиліттями перебували під коврою тотальної пропаганди, продиктованої рупором радянської диктатури. З новими віяннями західно-європейських демократичних цінностей до вчорашніх поневолених держав безупинно надходили такі базові поняття, як верховенство права, свобода слова, вільні вибори, плюралізм думок і незалежність медіа. Саме 90-ті роки XX століття ознаменувалися нестримним інтересом до впровадження європейських принципів захисту прав людини та дали право на існування інституту омбудсмана.

Спрямовання таких країн, як Грузія (Сакартвелло), Молдова й Україна, залишалося невизначеним: коливання між російським впливом та європейськими цінностями продовжувалося до переломних моментів в історіях згаданих держав. Для Сакартвелло це була окупація Абхазії, для Молдови – Придністров'я, а для України чітку крапку поставила Революція гідності, а також анексія півострова Крим та частини Донецької та Луганської областей.

Проголошуючи на конституційному рівні захист прав та свобод людини і громадянина, Україна зобов'язалася створити та визначити функції спеціальних уповноважених суб'єктів, метою діяльності яких є охорона та захист прав і свобод особи. Відповідно до Конституції України одним із таких суб'єктів став інститут Уповноваженого Верховної Ради з прав людини (далі – Уповноважений) [2, с. 20].

Започаткування функціонування інституту омбудсмана в Україні датується 1997 роком разом із прийняттям відповідного нормативно-правового акта – Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради з прав людини» (далі – Закон) [3].

Для України Уповноважений є національною інституцією з прав людини зі статусом «А». У 2009 році вона вперше отримала акредитацію GANHRI. Цю інституцію створено відповідно до Конституції України. Повноваження та функції Уповноваженого визначено у вказаному Законі. Інші положення щодо роботи омбудсмана викладено в Цивільному процесуальному кодексі, Кодексі України про адміністративні правопорушення, Кодексі адміністративного судочинства України та інших нормативно-правових актах [4, с. 25].

Варто зауважити, що Конституцією України, прийнятою у 1996 році, було надано кожному громадянину право на звернення за захистом власних прав до позасудового органу, ключовим завданням якого виступає захист прав і свобод, гарантованих нормативом, що має найвищу юридичну силу [2, с. 20].

Отже, впровадження інституту омбудсмана мало причинно-наслідковий зв'язок, який сформувався внаслідок творення вітчизняної нормативної бази, що, зі свого боку, говорить про вибір Україною шляху європеїзації.

Заснування в Україні з прийняттям Конституції України інституту Уповноваженого свідчить про визнання суспільством і державою нагальної потреби у створенні та функціонуванні неформального, незалежного, деполітизованого органу, покликаного захищати права [5, с. 12].

Першим Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини було обрано Ніну Карпачову в 1998 році, яка обіймала посаду три строки поспіль. У відкритих джерелах оцінка діяльності правозахисниці доволі двозначна у зв'язку з певним чином вираженою політичною неупередженістю. Знаковим залишається той факт, що її діяльність активно пов'язана з Партією регіонів, яка відкрито лобювала її третє призначення, однак у кар'єрі Ніни Карпачової мала й місце похвала, зокрема, йдеться про позитивну оцінку її діяльності від одного з тогочасних Президентів Міжнародного інституту омбудсмана Мартена Остінга [6].

Наступним омбудсманом із захисту прав людини стала Валерія Лутковська, призначена на посаду у 2012 році. І, знову ж, відгуки про її діяльність були неоднозначними. На каденцію цієї Уповноваженої

Верховної Ради України з прав людини припало дві скандальні судові справи щодо колишнього міністра внутрішніх справ України Юрія Луценка та колишньої прем'єрки Юлії Тимошенко. Валерія Лутковська активно висловлювала позицію про неможливість будь-якого політичного тиску в кримінальних справах, порушених проти Юрія Луценка, а також заявила про відсутність підстав для захисту експрем'єрки Юлії Тимошенко. Власне, згадані скандали зіпсували репутацію омбудсмана, однак правозахисники високо відзначали її діяльність у поверненні дітей-сиріт, які перебували на непідконтрольних Україні територіях Донецької та Луганської областей. Тож з початком російської агресії у 2014 році у пресі активно обговорювалася тема щодо відставки Валерії Лутковської, що супроводжувалося підтримкою партії «Всеукраїнське об'єднання “Батьківщина”», однак через нестабільну політичну ситуацію питання заміни відклалося [7].

У 2018 році на посаду омбудсмана була призначена Людмила Денісова, діяльність якої відзначилася корупційними скандалами. З початком повномасштабного вторгнення у 2022 році репутацію ексомбудсманки було нівельовано через телефонну гарячу лінію уповноваженої з надання психологічної допомоги для жертв насильства за підтримки міжнародної організації UNICEF.

Стаття 4 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» визначає неможливість припинення або обмеження повноважень омбудсмана в разі введення воєнного стану в Україні [3]. Тому висловлення недовіри з боку більш ніж чверті депутатів Верховної Ради України та подальше звільнення Людмили Денісової на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану» [8] викликало значний дисонанс у суспільстві. Сама ексомбудсманка заявила про незаконність такого звільнення, тоді як одні правозахисники звертають увагу на його очевидну неконституційність, а інші, навпаки, стверджують про відповідність цього рішення букві закону, посиляючись на те, що йдеться лише про звичайну колізію [9; 10].

З 2022 року постановою Верховної Ради України «Про призначення Лубінця Д. В. на посаду Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» було призначено нового омбудсмана [11].

З відкритих джерел можна дізнатися, що за час перебування нового Уповноваженого на посаді значно зросла кількість звернень, з яких найпоширенішу категорію заявників становлять родичі військовослужбовців, зниклих безвісти та військовополонених. Сам Дмитро Лубінець неодноразово стверджував про масові порушення прав людини з боку працівників територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки. Також на офіційному сайті омбудсмана України йдеться про вдосконалення роботи «гарячої лінії», що, зі свого боку, є перевагою перед діяльністю попередників [12; 13, с. 85–86]. Варто додати, що прослідковується реформування інституції омбудсмана, а саме розширення регіональної діяльності та відкриття осередків громадських ініціатив із залученням публічних обговорень.

Враховуючи наявну інформацію, можна зробити висновок, що якісне оцінювання результатів діяльності нового Уповноваженого Верховної Ради з прав людини можна буде зробити після закінчення його каденції.

Отже, попри 25-річну історію, події останніх років призвели до суттєвих змін у діяльності інституції як усередині, так і за її межами. Українську інституцію омбудсмана можна вважати такою, що переживає нові та складні трансформаційні процеси, зокрема децентралізацію діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Йдеться, зокрема, про призначення представників у кожній області, збільшення кількості регіональних офісів, залучення додаткового персоналу та зміни в організаційній структурі [4, с. 26].

Висновки. Історичний розвиток інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в Україні безпосередньо пов'язаний із геополітичними та внутрішніми змінами. Україна після набуття незалежності вибрала європейський вектор розвитку. Отже, після прийняття Основного закону в 1996 році відразу було представлено норматив, який чітко визначив повноваження й організацію діяльності Уповноваженого.

Однак вибір державою шляху європейських цінностей не означав повноцінного провадження західних принципів із захисту прав людини. Залежно від політичних сил, що зосереджували у своїх руках владу, змінювалася риторика обраних омбудсманів, яка іноді зводилася до абсурдності, що говорить про відсутність незалежного бачення щодо вдосконалення механізмів захисту прав громадян. У цьому сенсі доречним є створення відповідних критеріїв, які допоможуть більш об'єктивно

оцінювати кандидатів, і, звісно, залучення представників міжнародної спільноти як спостерігачів за процесом обрання омбудсмана.

В Україні інститут омбудсмана на офіційному рівні було закріплено відразу після прийняття Конституції 1996 р. та визнання на законодавчому рівні положення про людину як найвищу соціальну цінність, що окреслило загальний вектор спрямування подальшого розвитку держави.

В умовах воєнного стану питання захисту прав людини і громадянина має особливо важливе значення, оскільки руйнівні наслідки від дій агресора провокують не лише порушення прав, але й тотальне знищення українців як нації. Тому звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини є однією з можливих форм позасудового захисту порушених прав. Призначення у 2022 році Дмитра Лубінця позначилося на реформуванні галузі, зокрема на визначенні основних напрямів роботи та розширенні регіональної мережі Уповноваженого.

Таким чином, для нашої держави важливо самостійно визначити подальші етапи розвитку інституту, не відходячи від його першочергової мети, шляхом реформування, впровадження європейського досвіду та досягнення високих показників результативності.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ:

1. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 28.07.2025).
2. Пирога І., Кадебська Е. Інститут Уповноваженого Верховної Ради з прав людини в системі гарантій конституційних прав і свобод. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Юридичні науки*. 2023. Вип. 1 (64). С. 19–25.
3. Про Уповноваженого Верховної Ради з прав людини : Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 28.07.2025).
4. Звіт за результатами оцінки спроможності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. *ENNHRI. UBKPL. ПРООН*. 2023. 184 с.
5. Майданник О. О. Інститут омбудсмана у механізмі забезпечення прав людини в Україні. *Адвокат*. 2010. № 7 (118). С. 12–16.
6. Перший український Омбудсман – Ніна Іванівна Карпачова. URL: <https://first-ombudsman.org.ua/ua/first-ukrainian-ombudsman.html> (дата звернення 28.07.2025).
7. Матола В. Валерія Лутковська: звільнити не можна, залишити. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/news/2017/05/25/367185_valeriya_lutkovska_zvilniti.html (дата звернення 28.07.2025).
8. Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану : Закон України від 12.05.2022 № 2259-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2259-20#Text> (дата звернення 28.07.2025).
9. Вернигор П. «Ми маємо можливість висловлювати недовіру, тому що зараз війна». Розбираємося, чому звільнили омбудсменку Людмилу Денісову і що буде з інститутом захисту прав людини. *Заборона*. URL: <https://zaborona.com/chomu-zvilnyly-ombudsmenku-lyudmylu-denisovu-i-shho-bude-z-institutom-zahystu-prav-lyudyny> (дата звернення 28.07.2025).
10. «Життя у кредит»: чому ексомбудсманку Денісову звинувачують у легалізації 1 млн доларів. *TCH.ua*. URL: <https://tsn.ua/exclusive/zhittya-u-kredit-chomu-eksombudsmenku-denisovu-zvinuvachuyut-u-legalizaciyi-1-mln-dolariv-2675814.html> (дата звернення 28.07.2025).
11. Про призначення Лубінця Д. В. на посаду Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : постанова Верховної Ради України від 01.07.2022 № 2353-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2353-IX#Text> (дата звернення 28.07.2025).
12. Гулійчук Д. Лубінець: порушення прав людини з боку ТЦК набули масового характеру. *TCH.ua*. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/lubinec-porushennya-prav-lyudini-z-boku-tck-nabuli-masovogo-harakteru-2796438.html> (дата звернення 28.07.2025).
13. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2024 році. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/18.06.2025%20Щорічна_доповідь_Уповноваженого_у_2024_році-%20виправлена.pdf (дата звернення 28.07.2025).

REFERENCES

1. Konstytutsiia Ukrainy (28.06.1996). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Pyroha, I., & Kadebska, E. (2023). Instytut Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady z prav liudyny v systemi harantii konstytutsiinykh prav i svobod. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi akademii upravlinnia personalom. Yurydychni nauky*, 1 (64), 19–25.

3. Pro Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady z prav liudyny, Zakon Ukrainy № 776/97-VR (23.12.1997). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text>.
4. ENNHRI. UVKPL. PROON (2023). Zvit za rezultatamy otsinky spromozhnosti Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny, 184.
5. Maidannyk, O.O. (2010). Instytut ombudsmana u mekhanizmi zabezpechennia prav liudyny v Ukraini. *Advokat*, 7 (118), 12–16.
6. Pershyi ukraïnskyi Ombudsman – Nina Ivanivna Karpachova (n.d.). Retrieved from: <https://first-ombudsman.org.ua/ua/first-ukrainian-ombudsman.html>.
7. Matola, V. (2017, May 25). Valeriia Lutkovska: zvilnyty ne mozhna, zalyshyty. *LB.ua*. Retrieved from: https://lb.ua/news/2017/05/25/367185_valeriya_lutkovska_zvilniti.html.
8. Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakoniv Ukrainy shchodo funktsionuvannia derzhavnoi sluzhby ta mistsevoho samovriaduvannia u period dii voiennoho stanu, Zakon Ukrainy № 2259-IX (12.05.2022). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2259-20#Text>.
9. Vernyhor, P. (June 2, 2022). “My maiemo mozhlyvist vyslovliuvaty nedoviru, tomu shcho zaraz viina”. Rozbyraïemosia, chomu zvilnyly ombudsmenku Liudmylu Denisovu i shcho bude z instytutom zakhystu prav liudyny. *Zaborona*. Retrieved from: <https://zaborona.com/chomu-zvilnyly-ombudsmenku-lyudmylu-denisovu-i-shho-bude-z-instytutom-zahystu-prav-lyudyny>.
10. *TSN.ua* (08.10.24). “Zhyttia u kredyt”: chomu eksombudsmanku Denisovu zvyuvachuiut u lehalizatsii 1 mln dolariv. Retrieved from: <https://tsn.ua/exclusive/zhyttia-u-kredit-chomu-eksombudsmenku-denisovu-zvinuvachuyut-u-legalizatsiyi-1-mln-dolariv-2675814.html>.
11. Pro pryznachennia Lubintsia D.V. na posadu Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny, postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy № 2353-IX (01.07.2022). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2353-IX#Text>.
12. Huliichuk, D. (26.03.25). Lubinets: porushennia prav liudyny z boku TTsK nabuly masovoho kharakteru. *TSN.ua*. Retrieved from: <https://tsn.ua/ukrayina/lubinec-porushennya-prav-lyudini-z-boku-tck-nabuli-masovogo-harakteru-2796438.html>.
13. Shchorichna dopovid Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny pro stan doderzhannia ta zakhystu prav i svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini u 2024 rotsi (2024). Retrieved from: https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/18.06.2025%20Щорічна_доповідь_Уповноваженого_у_2024_році-%20виправлена.pdf.

Дата надходження статті: 30.07.2025

Дата прийняття статті: 15.09.2025

Опубліковано: 28.11.2025

ПРИНЦИПИ ВЗАЄМНОЇ ДОВІРИ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ: СПРАВА АРАНЬОСІ ТА КАЛДАРАРУ

УДК 343.211

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-14.08>

МИКОЛА СНИГУР

аспірант кафедри процесуального права

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна

ORCID: 0009-0009-7737-1663

Анотація. Принцип, що вивчається в цій роботі, керують рішеннями, що виносяться Судом Європейського Союзу (потім застосовуються до конкретних справ національними суддями) і визначають саму реалізацію європейського правопорядку. Найкращий спосіб зрозуміти сучасне значення та наслідки таких принципів – це принципова судова практика Суду ЄС, настільки кваліфікований, оскільки він говорить про конкретну справу, розглядаючи застосування принципів. З оцінки європейської юриспруденції випливає, що принципи є (і повинні бути) правилами, на яких ґрунтуються рішення, що стосуються права ЄС, саме тому необхідно терміново їх розуміти, щоб правильно застосовувати, забезпечуючи єдність європейського правопорядку.

Рішення у справі Кальдарару – Араньосі характеризується постійним пошуком балансу між ефективністю європейського ордеру на арешт та турботою про повагу до основних прав. Визнаючи можливість врахування ризику для фундаментальних прав і закріплюючи можливість остаточної відмови виконувати європейський ордер на арешт, Суд ЄС накладає певні обмеження на взаємну довіру. У своєму обґрунтуванні Суд наголошує на фундаментальній важливості принципу взаємної довіри, визнаючи, що обмеження можуть бути дозволені за виняткових обставин. Це також вказує на абсолютний характер заборони нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження, що означає, що жодні відступи не допускаються. Таким чином, якщо є «докази існування реального ризику нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження з особами, які утримуються в державі-члені, що видає документ», судовий орган, що виконує рішення, зобов'язаний оцінити наявність ризику. Для цього він повинен перевірити реальність недоліків та оцінити, «конкретно і точно, чи існують суттєві підстави вважати, що відповідна особа піддається такому ризику через умови її тримання, передбачені в державі-члені, що видала документ».

Ключові слова: кримінальне судочинство, принципи права, судова практика, Суд Європейського Союзу.

PRINCIPLES OF MUTUAL TRUST IN CRIMINAL JUDICIAL PROCEDURE IN THE EUROPEAN UNION: THE CASE OF ARAÑOS AND CALDARAR

UDC 343.211

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-14.08>

MYKOLA SNIGUR

Postgraduate Student at the Department of Procedural Law

Yurii Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

ORCID: 0009-0009-7737-1663

Abstract. The principles studied in this paper guide the judgments of the Court of Justice of the European Union (then applied to specific cases by national judges) and determine the very implementation of the European legal order. The best way to understand the contemporary meaning and implications of such principles is through the principled case law of the Court of Justice of the European Union, which is so qualified because it speaks to a specific case when considering the application of the principles. An assessment of European jurisprudence shows that principles are (and should be) the rules on which decisions concerning EU law are based, which is why it is urgent to understand them in order to apply them correctly, ensuring the unity of the European legal order.

The *Caldararu – Aranyosi* judgment is characterised by a constant search for a balance between the effectiveness of the European Arrest Warrant and the concern for respect for fundamental rights. By acknowledging the possibility of taking into account the risk to fundamental rights and enshrining the possibility of a final refusal to execute a European arrest warrant, the CJEU imposes certain limitations on mutual trust. In its rationale, the Court emphasises the fundamental importance of the principle of mutual trust, recognising that limitations may be permitted in exceptional circumstances. It also points to the absolute nature of the prohibition of inhuman and degrading treatment, which means that no derogation is permitted. Thus, if there is 'evidence of a real risk of inhuman or degrading treatment of persons detained in the issuing Member State', the executing judicial authority is obliged to assess the existence of the risk. To do so, it must verify the reality of the deficiencies and assess, 'specifically and precisely, whether there are substantial grounds for believing that the person concerned would be exposed to such a risk due to the conditions of detention provided for in the issuing Member State'.

Key words: criminal proceedings, principles of law, case law, Court of Justice of the European Union.

Постановка проблеми. Перші спроби розвитку європейського кримінального простору почалися ще в 1970-х роках з метою більш ефективної боротьби з євротерористичною загрозою (*Rote Armee Fraktion*, *Red Brigades* та ін.). Але саме з початку нового тисячоліття співпраця поліції та судової влади у кримінальних справах пережила великий бум. Про це свідчить принцип взаємного визнання у кримінальних справах, започаткований у жовтні 1999 року Європейською радою в Тампере. Згідно з цим принципом, судові рішення, прийняті в одній державі-члені, повинні визнаватися і виконуватися в інших державах-членах, незважаючи на розбіжності між національними кримінальними системами. Цей принцип ґрунтується на взаємній довірі між державами-членами та компетентними національними органами. Рамкове рішення від 13 червня 2002 року щодо європейського ордеру на арешт і процедури капітуляції між державами-членами, прийняте після терактів 11 вересня 2001 року, є першим конкретним виявом цього. Цей інструмент має на меті спростити та прискорити традиційну процедуру екстрадиції, замінивши її більш ефективною процедурою видачі.

Хоча, безсумнівно, є куди вдосконалюватися в застосуванні цього інструменту, він вважається історією успіху європейського кримінального простору. Серед питань, що виникають у зв'язку з його впровадженням, є питання меж взаємної довіри. Підстави для відмови були збережені в Рамковому рішенні, що дозволило виконавчим органам відмовитися від виконання європейського ордеру на арешт і, таким чином, видати особу в ряді вичерпно перерахованих випадків. Тому взаємне визнання далеко не є автоматичним. Серед цих підстав для відмови Рамкове рішення, однак, не передбачає порушення або ризику порушення основоположних прав у разі їх видачі державі, що його видає.

Протягом останнього десятиліття транскордонне співробітництво у кримінальних справах в рамках Європейського Союзу базувалося на принципі взаємного визнання. Його функціонування передбачає визнання взаємної довіри між (хоча й різними) правовими системами держав-членів. Ця довіра ґрунтується на їхній спільній відданості принципам свободи, демократії та поваги до прав людини, а також до основних свобод і верховенства права. Після ухвалення Європейського ордеру на арешт у 2002 році з'явилися численні заклики до дій з боку Союзу в сфері прав підозрюваних і обвинувачених, беручи до уваги негативний вплив на права осіб установи прискорені та спрощені процедури визнання судових рішень. Надавши Європейському Союзу чітку компетенцію відповідно до частини 2 статті 82 Договору про функціонування Європейського Союзу (ДФЕС) для прийняття мінімальних стандартів у сфері внутрішніх правил кримінального процесу та забезпечивши для цієї мети використання звичайної законодавчої процедури як звичайного методу прийняття рішень, набуття чинності Лісабонського договору ознаменувало початок нового підходу, заснованого на цінностях: відтоді Європейський законодавець прийняв шість директив щодо процесуальних прав захисту, а також директиву про права потерпілих.

У контексті інтенсивної законодавчої діяльності у кримінальних справах, як продемонстровано ухваленням Регламенту про створення Європейської прокуратури та публікацією пропозиції щодо електронних доказів, триваючі дебати нещодавно підняли питання про те, чи слід докладати подальших зусиль для зближити різні норми кримінального процесу.

Прийняття нових інструментів співпраці виявилася проблемою. Переговори щодо Європейського наказу про розслідування та Європейської прокуратури виявилися складними і тривали кілька років. Значна різноманітність кримінальних процедур у поєднанні з нерівним рівнем амбіцій і відсутністю політичної волі просуватися вперед із застосуванням нових інструментів призвела до тривалих

переговорів і перегляду досить амбітних цілей у бік зниження. На практиці відмінності між кримінальними процедурами становлять перешкоду для функціонування інструментів співпраці. Винесення рішення у справі Араньосі та Калдарару та його вплив на європейський ордер на арешт, що призвело до фактичного заморожування процедур передачі в деяких країнах, привернули велику увагу, але інші мають інструменти, які також заслуговують на уважне вивчення. Варті похвали механізми співпраці, такі як ті, що були прийняті у сфері захисту жертв, майже не використовувалися державами-членами, незважаючи на їхній великий потенціал для покращення статусу жертв у всьому Союзі. Водночас були відзначені затримки та випадки неналежного виконання запитів про співпрацю, що є наслідком несумісності норм матеріального та процесуального права, недостатнього взаємного знання, а також відсутності зв'язку та швидкого та ефективного обміну інформацією між компетентні органи.

У справі Араньосі та Калдарару [2] СЄС відповідає на запитання, чи слід тлумачити статтю 1(3) Рамкового рішення про європейський ордер на арешт так, що коли є вагомі ознаки того, що умови тримання під вартою в державі-члені, яка видає, порушують статтю 4 Хартії, виконуючий судовий орган повинен відмовити у видачі особи, щодо якої видано європейський ордер на арешт. Суд ЄС постановляє, що якщо після двоетапної оцінки виконуючий судовий орган виявляє, що існує реальний ризик порушення статті 4 для запитованої особи після її передачі, виконання ордеру на арешт має бути спочатку відкладено, і, якщо таке ризик не можна скидати з рахунків, виконуючий судовий орган повинен вирішити, чи припиняти процедуру передачі. Цей висновок похитує систему взаємної довіри, на якій побудований принцип взаємного визнання [3].

У Араньосі слідчий суддя Округового суду Мішкольца видав два європейські ордери на арешт, 4 листопада та 31 грудня 2014 року відповідно, для видачі Араньосі Угорщині для цілей кримінального переслідування [2]. Відповідно до європейських ордерів на арешт Араньосі, громадянина Угорщини, запитували щодо двох кількості крадіжок зі зломом у Sajóhídvég, Угорщина: один у будинку, інший у школі. Miskolci járásbíróság оголосив про Араньосі в Шенгенській інформаційній системі, оскільки його місцезнаходження було невідоме.

14 січня 2015 року влада Бремена виявила Араньосі та помістила його під варту. Generalstaatsanwaltschaft Bremen (державна прокуратура Бремена) запитала Miskolci járásbíróság, у якій виправній установі Араньосі перебуватиме під вартою, якщо він здасться, як про умови тримання під вартою в угорських виправних установах. не відповідають європейському мінімуму норми. Прокурор району Мішкольц відповів, заявивши, що попереднє ув'язнення або покарання під вартою не є абсолютно необхідними в цьому випадку, і що в будь-якому випадку судові органи Угорщини наділені повноваженнями вирішувати питання про засоби покарання [2].

21 квітня 2015 року Generalstaatsanwaltschaft Бремен звернувся з проханням визнати здачу Араньосі допустимою. Він зазначив, що, незважаючи на те, що прокурор району Мішкольц не визначив виправну установу, до якої Араньосі буде поміщено у разі здачі, не було конкретних ознак того, що Араньосі буде піддано тортурам або іншим жорстоким, нелюдським чи таким, що принижують гідність, поводженням. Адвокат Араньосі просив відмовити у здачі Араньосі саме тому, що прокурор не вказав виправної колонії, і що з цієї причини було б неможливо перевірити умови тримання під вартою, до яких буде підданий Араньосі.

Низка справ ЄСПЛ і звіт Європейського комітету із запобігання катуванням (СРТ) переконали Hanseatische Oberlandesgericht Bremen (Вищий регіональний суд Бремена), що існують вагомі ознаки того, що в разі видачі Угорщині Араньосі може бути затриманий. обставини, які порушують статтю 3 ЄКПЛ, основні права та загальні принципи, викладені в статті 6 ЄКПЛ. Стосовно рішень ЄСПЛ, суд особливо посилається на справу Varga та інші проти Угорщини, в якій ЄСПЛ постановив, що Угорщина порушила статтю 3 ЄКПЛ, помістивши заявників у переповнені в'язниці з надто малими житловими площами. З щодо звіту КЗК, суд посилається на висновки КЗК, засновані на візитах між 2009 і 2013, що є конкретні ознаки того, що умови тримання під вартою в Угорщині не відповідають мінімальним нормам, викладеним у міжнародному праві.

У Căldăraru Judecătoria Făgăraș (суд інстанції Făgăraș, Румунія) 16 квітня 2015 року засудив Калдарару, громадянина Румунії, до позбавлення волі на 1 рік і 8 місяців за водіння без прав. 29 жовтня того ж року Judecătoria Făgăraș видала ордер на арешт і попередження в Шенгенська інформаційна система, яка призвела до того, що влада Бремена заарештувала Калдарару 8 листопада 2015 року [2].

Отже, через 12 днів Generalstaatsanwaltschaft Бремен звернувся з проханням визнати передачу Калдарару владі Румунії допустимою, хоча Judecătoria Făgăraș не змогла визначити виправна колонія, в якій Căldăraru буде затримано.

У цій справі, як і у справі Aranyosi, Hanseatische Oberlandesgericht Bremen був переконаний, що, враховуючи інформацію, доступну суду, існують вагомі ознаки того, що передача Келдарару поставить його під варту в умовах порушення статті 3 ЄКПЛ, основних прав, та загальні принципи, закріплені в статті 6 ДЄС. Суд обґрунтував цю переконливу вказівку на низці справ, розглянутих ЄСПЛ, у яких цей суд постановив, що Румунія порушила статтю 3 ЄКПЛ, помістивши заявників у переповнені виправні установи, не забезпечивши достатнім опаленням або теплою водою для душу [1]. Крім того, суд посиляється на висновок КЗК, заснований на візитах між 5 і 17 червня 2014 року, що виправні установи в Румунії переповнені.

Як у справі Aranyosi, так і в справі Căldăraru суд не зміг вирішити, чи дозволена передача відповідно Угорщині та Румунії на підставі статті 1(3) FDEAW. З цієї причини Hanseatische Oberlandesgericht Bremen вирішив зупинити провадження та направити таке питання : Чи слід тлумачити статтю 1(3) FDEAW як таке, що коли є вагомі ознаки того, що умови утримання в державі-члені, яка видає Якщо держава порушує статтю 4 Хартії, виконавчий судовий орган повинен відмовити у видачі особи, щодо якої видано європейський ордер на арешт?

За допомогою переданих питань, які повинні бути проаналізовані разом, суд, що направляє запит, прагне, по суті, з'ясувати, чи слід тлумачити статтю 1(3) Рамкового рішення як таку, що за наявності обґрунтованих ознак того, що умови тримання під вартою в державі-члені, яка видала ордер, несумісні з основоположними правами, зокрема статтею 4 Хартії, орган, який видав ордер, може або повинен відмовити у виконанні європейського ордера на арешт, виданого проти особи з метою здійснення кримінального переслідування або виконання вироку, пов'язаного з позбавленням волі, або може чи повинен поставити передачу цієї особи в залежність від отримання від держави-члена, що видала ордер, інформації, яка дозволить йому переконатися в тому, що умови утримання під вартою відповідають основоположним правам людини. З іншого боку, суд, що направив запит, запитує, чи слід тлумачити статті 5 і 6(1) Рамкового рішення як такі, що така інформація може бути надана судовим органом держави-члена, що видала запит, або ж надання такої інформації регулюється правилами юрисдикції цієї держави-члена.

Для початку слід нагадати, що Рамкове рішення, як це впливає, зокрема, зі статті 1(1) і (2) та пунктів 5 і 7, покликане замінити багатосторонньої системи екстрадиції, заснованої на Європейській конвенції про видачу правопорушників від 13 грудня 1957 року, на систему передачі між судовими органами засуджених або підозрюваних з метою виконання обвинувальних вироків або притягнення до кримінальної відповідальності, причому остання система ґрунтується на принципі взаємного визнання (див. West, C-192/12 PPU, EU:C:2012:404, п. 54, Melloni, C-399/11, EU:C:2013:107, п. 36, F., C-168/13 PPU, EU:C:2013:358, п. 34, і Lanigan, C-237/15 PPU, EU:C:2015:474, п. 27).

Таким чином, Рамкове рішення має на меті шляхом запровадження нової спрощеної та більш ефективної системи передачі осіб, засуджених або підозрюваних у порушенні кримінального законодавства, полегшити та прискорити судове співробітництво, щоб сприяти досягненню мети, поставленої перед Союзом – стати зоною свободи, безпеки та правосуддя, заснованою на високому ступені довіри, яка повинна існувати між державами-членами (див. рішення у справі Меллоні (Melloni), C-399/11, EU:C:2013:107, п. 37, F., C-168/13 PPU, U:C:2013:358, п. 35, та рішення у справі Ланігана, C-237/15 PPU, EU:C:2015:474, п. 28).

Принцип взаємного визнання, на якому ґрунтується європейська система видачі ордерів на арешт, у свою чергу, базується на взаємній довірі між державами-членами в тому, що їхні національні правові системи здатні забезпечити еквівалентний та ефективний захист основних прав, визнаних на рівні Союзу, зокрема, в Хартії (див. з цього приводу рішення у справі F., C-168/13 PPU, EU:C:2013:358, п. 50, і, за аналогією, щодо судового співробітництва у цивільних справах, Aguirre Zarraga, C-491/10 PPU, EU:C:2010:828, п. 70).

Як принцип взаємної довіри між державами-членами, так і принцип взаємного визнання мають фундаментальне значення в праві Союзу, оскільки вони дозволяють створювати і підтримувати простір без внутрішніх кордонів. Зокрема, принцип взаємної довіри вимагає, особливо у сфері свободи, безпеки та правосуддя, щоб кожна держава-член припускала, за винятком виняткових обставин, що всі

інші держави-члени вважають право Союзу і, зокрема, основні права, визнані правом Союзу (Висновок 2/13, EU:C:2014:2454, п. 191).

Суд вирішив: Стаття 1(3), стаття 5 і стаття 6(1) Рамкового рішення Ради 2002/584/ЖНА від 13 червня 2002 року про європейський ордер на арешт і процедури передачі між державами-членами зі змінами, внесеними Рамковим рішенням Ради 2009/299/ЖНА від 26 лютого 2009 року слід тлумачити як таке, що за наявності об'єктивних, надійних, точних і належним чином оновлених елементів, які доводять наявність системних або загальних недоліків, або які впливають на певні групи осіб або навіть певні центри ув'язнення щодо умов тримання під вартою в державі-члені, що видає особу, виконавчий судовий орган повинен конкретно та точно перевірити, чи існують серйозні та вагомі підстави вважати, що особа, якої стосується європейський ордер на арешт, виданий для мета здійснення кримінального переслідування або виконання покарання у вигляді позбавлення волі внаслідок умов тримання під вартою у цій державі-члені з реальним ризиком бути підданим нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню, у значенні статті 4 Хартії основних прав Європейського Союзу, у разі його передачі цій державі-члену. З цією метою він повинен вимагати надання додаткової інформації до судового органу, який видав видачу, який після запиту, у разі необхідності, допомоги центрального органу або одного з центральних органів держави-члена видачі, у значенні статті 7 Рамкового рішення, повинні повідомити цю інформацію протягом терміну, встановленого в такому запиті. Виконуючий судовий орган повинен відкласти прийняття рішення про передачу відповідної особи до отримання додаткової інформації, яка дозволить йому усунути існування такого ризику. Якщо існування цього ризику не можна усунути протягом розумного періоду часу, відповідний орган повинен вирішити, чи необхідно припинити процедуру видачі.

Висновки. Отже, логічно обмежуючись питаннями окремих справ, Суд не відкидає всі ті, що виникають у контексті європейського ордера на арешт у сфері примирення ефективності та поваги до основних прав. Справи, передані до Суду ЄС, стосувалися ризику майбутнього порушення заборони нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження, а не порушення, яке мало б місце насправді. Мені здається очевидним, що якщо ризик майбутнього порушення може бути врахований правоохоронними органами, це має бути застосовано а fortiori у випадку фактичного порушення цього права. Однак, що не видається однозначним, так це поширення цієї судової практики на ризики порушень або фактичних порушень основних прав, які не є абсолютними, таких як право на справедливий суд, наприклад. Немає сумнівів, що в майбутньому Суду ЄС неодмінно доведеться уточнити свою судову практику з цього питання.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Constantin Aurelian Burlacu v Romania: ECHR 10 Jun 2014 URL: <https://swarb.co.uk/constantin-aurelian-burlacu-v-romania-echr-10-jun-2014/>
2. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 5 April 2016. Pál Aranyosi and Robert Căldăraru v Generalstaatsanwaltschaft Bremen. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62015CJ0404>
3. Koen Bovend'Eerdt. The Joined Cases Aranyosi and Căldăraru: A New Limit to the Mutual Trust Presumption in the Area of Freedom, Security, and Justice? URL: <https://utrechtjournal.org/articles/10.5334/ujel.337>

REFERENCES

1. Constantin Aurelian Burlacu v Romania: ECHR 10 Jun 2014 Retrieved from: <https://swarb.co.uk/constantin-aurelian-burlacu-v-romania-echr-10-jun-2014/>
2. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 5 April 2016. Pál Aranyosi and Robert Căldăraru v Generalstaatsanwaltschaft Bremen. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62015CJ0404>
3. Koen Bovend'Eerdt. The Joined Cases Aranyosi and Căldăraru: A New Limit to the Mutual Trust Presumption in the Area of Freedom, Security, and Justice? Retrieved from: <https://utrechtjournal.org/articles/10.5334/ujel.337>

Дата надходження статті: 31.07.2025

Дата прийняття статті: 15.09.2025

Опубліковано: 28.11.2025

КРИТЕРІЇ ЕСКЕЛІНЕНА У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

УДК 341.641

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlchsjournal-2025-14.09>

ОКСАНА ЩЕРБАНИЮК

завідувач кафедри процесуального права

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна

доктор юридичних наук, професор

Вільнюського університету, Литва

ORCID: 0000-0002-1307-2535

SCOPUS ID: 57217827953

ЛАУРА БЗОВА

PhD, доцент, асистент кафедри процесуального права

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна

ORCID: 0000-0003-3143-4904

SCOPUS ID: 58298157200

Анотація. Серед договірних сторін Конвенції існує загальне переконання, що, окрім індивідуального обов'язкового характеру остаточних рішень, обов'язковий характер практики Суду є ширшим, т.зв. «квазінормативні». Наслідком цього другого виміру обов'язковості є те, що наслідки конкретного рішення діють не лише *inter partes*, але й *erga omnes*. На практиці це означає, що доктринальні висновки рішень Суду застосовуються до всіх майбутніх справ, які фактично та юридично схожі. З цієї причини ЄСПЛ, а особливо держави-учасниці (їхні органи) зобов'язані враховувати попередню діяльність Суду при прийнятті рішень при застосуванні Конвенції та протоколів до неї. Якщо вони не дотримуються, вони ризикують порушити його положення.

Метою цієї статті є ознайомлення з однією з доктрин Європейського суду з прав людини, яка роками стабільно застосовувалася у (не)застосуванні Конвенції до «трудових» спорів. Як буде представлено в цій статті, розвиток прецедентного права за останні роки свідчить про те, що вплив цієї доктрини також стосується дисциплінарних проваджень проти державних службовців, а також, наприклад, суддів чи прокурорів. Проаналізована доктрина називається тестом Вільхо Ескелінена відповідно до рішення, у якому воно було видано.

Послідовна прецедентна практика із застосуванням тесту Вільхо Ескелінена демонструє, що наслідки доктрини, створеної рішенням у справі Вільхо Ескелінена, є ширшими, ніж передбачалося спочатку. Суд застосовує вищезазначену доктрину до цілого ряду спорів щодо державних службовців, включаючи прийом на роботу або призначення на посаду, кар'єрне просування, переведення, припинення його служби, а також дисциплінарне провадження, яке ведеться проти нього. Крім того, незважаючи на початкове обмеження тесту Вільхо Ескелінена державними службовцями, суд згодом поширив його на суддів і прокурорів.

Ключові слова: критерії Ескелінена, судова практика, Європейський суд з прав людини, судові рішення, доктрина, міжнародний досвід

THE CRITERIA OF ESKELINEN IN THE CASE LAW OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

UDC 341.641

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlchsjournal-2025-14.09>

OKSANA SHCHERBANYUK

Head of the Department of Procedural Law

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

Doctor of Law, Professor

Vilnius University, Lithuania

ORCID: 0000-0002-1307-2535

SCOPUS ID: 57217827953

LAURA BZOVA**PhD, Associate Professor, Assistant at the Department of Procedural Law****Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine**

ORCID: 0000-0003-3143-4904

SCOPUS ID: 58298157200

Abstract. There is a general belief among the Contracting Parties to the Convention that, in addition to the individual binding nature of final judgments, the binding nature of the Court's case-law is broader, so-called 'quasi-normative'. The consequence of this second dimension of binding is that the effects of a particular judgment are not only inter partes, but also erga omnes. In practice, this means that the doctrinal conclusions of the Court's judgments apply to all future cases that are factually and legally similar. For this reason, the ECtHR, and especially the member states (their authorities), are obliged to take into account the Court's previous case-law when making decisions on the application of the Convention and its Protocols. If they do not, they risk violating its provisions.

The purpose of this article is to introduce one of the doctrines of the European Court of Human Rights that has been consistently applied over the years in the (non-) application of the Convention to 'labour' disputes. As will be presented in this article, the development of case law in recent years shows that the impact of this doctrine also applies to disciplinary proceedings against civil servants, as well as, for example, judges or prosecutors. The analysed doctrine is called the Vilho Eskelinen test after the decision in which it was issued.

Consistent case law applying the Vilho Eskelinen test demonstrates that the implications of the doctrine created by the Vilho Eskelinen judgment are broader than originally envisaged. The Court applies the above doctrine to a range of disputes concerning civil servants, including hiring or appointment, career promotion, transfer, termination of his service, as well as disciplinary proceedings against him. Furthermore, despite the initial limitation of the Vilho Eskelinen test to civil servants, the court subsequently extended it to judges and prosecutors.

Key words: Eskelinen criteria, case law, European Court of Human Rights, court decisions, doctrine, international experience.

Постановка проблеми. Критерії Вільхо Ескелінена є останнім етапом у розвитку доктрини ЄСПЛ щодо застосування права на справедливий судовий розгляд, гарантованого ст. 6 Конвенції про спори між державними службовцями. Його суть полягає у визначенні двох негативних умов застосування ст. 6. Перша з них полягає в тому, що національне законодавство держави, яка бере участь у спорі, прямо виключає доступ до суду для певної посади чи категорії державних службовців. Друга умова полягає в наявності об'єктивних причин, пов'язаних з інтересами держави для виключення такого доступу. Якщо держава доведе, що національною правовою нормою виключила доступ державного службовця до суду і водночас таке виключення є об'єктивно виправданим в інтересах захисту інтересів держави, то ст. 6 не застосовується в конкретному випадку. В іншому випадку заявник користуватиметься захистом, який впливає з відповідної статті Конвенції.

Європейський суд з прав людини також зробив важливий крок вперед у питанні права на доступ до суду національних суддів. Прецедентне право Суду з цього питання було особливо жвавим, з низкою важливих рішень протягом трохи більше року, включаючи нещодавні рішення Великої палати у справі Гженди. У цих рішеннях Суд, як видається, суттєво змінив своє застосування так званих критеріїв Ескелінена. Починаючи з рішення Великої палати у справі Вільхо Ескелінена 2007 року [7], спір між державними службовцями, в тому числі суддями, та державою в принципі вважається таким, що має цивільний характер, а отже, підпадає під дію статті 6(1) Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ), за винятком випадків, коли Договірна Сторона може виконати дві сукупні умови. По-перше, вона повинна довести, що доступ до суду був прямо виключений у справі, що розглядається, і, по-друге, що це виключення було виправдано об'єктивними причинами в інтересах держави. У своїй останній практиці ЄСПЛ, схоже, тлумачить другий з критеріїв Ескелінена таким чином, що Договірним Сторонам важко – якщо не майже неможливо – продовжувати позбавляти національних суддів права на доступ до суду у справах, які стосуються їхнього статусу або кар'єри. Таким чином, хоча сам по собі тест не був скасований, Суд значно ускладнив для держав можливість виключення спорів щодо статусу та кар'єри суддів з-під захисту статті 6(1) ЄКПЛ, тим самим посиливши процесуальний захист національних суддів. Відправною точкою для такого розвитку подій, як стверджується, є два рішення від

березня 2021 року, винесені проти Туреччини, а саме Bilgen [1] та Eminağaoğlu [2], і з тих пір вони були підтверджені в кількох наступних справах.

Метою тесту Ескелінена є визначення того, чи є право, про яке йдеться, цивільним за своєю природою для цілей статті 6(1) ЄКПЛ. Логічно, що це все ще передбачає існування права у національному правопорядку, на яке суддя може покладатися. Згідно з усталеною судовою практикою, Суд не може тлумачити статтю 6(1) ЄКПЛ таким чином, що вона створює матеріальне право, яке не має правового підґрунтя в національній правовій системі [8].

У справі Сурен Антонян проти Вірменії [6] зазначено, що Уряд визнав, що пункт 1 статті 6 Конвенції застосовується в рамках його цивільної частини. Він стверджував, зокрема, що за законодавством Вірменії заявник мав право працювати суддею до досягнення ним 65-річного віку, за винятком винятків, передбачених відповідними положеннями Конституції та Судового кодексу (стаття 164 §§ 8 і 9 Конституції, процитовані у пункті 20 вище, а також у пункті 51 вище). Таким чином, у цій справі мав місце справжній і серйозний спір про «право», на яке заявник міг претендувати на спірних підставах відповідно до національного законодавства. Посилаючись на принципи, встановлені Судом у справі «Вільхо Ескелінен та інші проти Фінляндії» ([ВП], № 63235/00, § 62, ECHR 2007-II; «тест Ескелінена»), вони стверджували, що національне законодавство прямо не виключає доступ до суду для відповідної посади або категорії персоналу. Зокрема, навіть незважаючи на те, що ВРЮ не є частиною звичайного судового механізму і її рішення не можуть бути оскаржені в судах загальної юрисдикції, на відміну від раніше існуючої Ради юстиції (див. Mnatsakanyan v. Armenia, № 2463/12, §§ 51-54, 6 грудня 2022 року), вона має виключну компетенцію у дисциплінарних справах щодо суддів і як така діє як «суд» під час таких проваджень, що також було відзначено Венеціанською комісією (§ 19 відповідного висновку, процитованого в пункті 68 вище).

Заявник також стверджував, що стаття 6 § 1 була застосовна до його цивільної частини. Однак він стверджував, що ВРЮ не задовольняв вимогам «незалежного та неупередженого суду» відповідно до цієї статті. Таким чином, він стверджував, що його було позбавлено права на доступ до суду, тоді як Уряд-відповідач не надав жодного аргументу на підтвердження того, що таке позбавлення було виправдане будь-якими об'єктивними підставами, як того вимагає друга умова тесту Ескелінена.

У справі Grzęda v. Poland (№ 43572/18) [4] застосовуючи критерій, розроблений у справі Vilho Eskelinen and Others v. Finland [GC] Велика палата залишила відкритою першу умову (чи прямо виключає національне законодавство доступ до суду), оскільки в будь-якому разі його друга умова не була дотримана: таке виключення не виправдовувалося об'єктивними підставами в інтересах держави. Тому пункт 1 статті 6 Конвенції в її цивільному аспекті був застосовним. До того ж було порушено пункт 1 статті 6 Конвенції, адже відсутність доступу до суду порушила саму суть права заявника на доступ до суду.

Це рішення Великої палати є прикметним у тому, що ЄСПЛ розглянув нове питання: застосовність пункту 1 статті 6 Конвенції до спору, що виник у зв'язку з достроковим припиненням строку повноважень члена судової ради, поки він залишався діючим суддею. В межах цього ЄСПЛ розвинув першу умову тесту Ескелінена, а щодо другої умови з'ясував доцільність міркувань щодо суддівської незалежності в разі, якщо справа стосується не основної професійної діяльності судді (розгляд справ), а інших офіційних функцій (наприклад, членство в судовій раді).

Щодо першої умови тесту Ескелінена ЄСПЛ підкреслив, що він був завідомо суворим і дотримувався лише в крайніх випадках, коли внутрішнє законодавство безпосередньо передбачало виключення доступу до суду. Оскільки дві умови тесту є кумулятивними, то недотримання першої умови є достатнім для застосовності статті 6 Конвенції за відсутності розгляду другої умови. Проте ЄСПЛ дійшов висновку, що пряме застосування першої умови не буде повністю доцільним у всіх ситуаціях. Тому ЄСПЛ готовий погодитися з тим, що її можна вважати дотриманою, якщо навіть без конкретного положення щодо цього чітко продемонстровано, що національне законодавство виключає доступ до суду для відповідного типу спору: інакше кажучи, у випадках, коли таке виключення має імпліцитний характер, зокрема якщо воно впливає із системного тлумачення застосовного законодавства чи всього комплексу правових норм.

ЄСПЛ також визначив аспекти, що стосуються другої умови тесту Ескелінена. Насамперед для того, аби національне законодавство, що виключає доступ до суду, мало будь-які наслідки згідно

з пунктом 1 статті 6 Конвенції в конкретній справі, воно має бути сумісним із верховенством права. Це означає, що таке виключення, в принципі, має ґрунтуватися на документі загального застосування, а не бути спрямованим на конкретних осіб (у цій справі – судових членів Ради, обраних відповідно до попередніх законодавчих положень).

У справі *Bilgen v. Turkey* [1], що стосується цивільного характеру заявленого права, посилаючись на рішення у справі «Вільхо Ескелінен та інші проти Фінляндії» (*Vilho Eskelinen and Others v. Finland*) [ВП] (№ 63235/00, ECHR 2007-II), Уряд стверджував, що обидві умови тесту, згаданого в цьому рішенні, були дотримані. Що стосується першої умови тесту, то національне законодавство прямо виключало рішення ВССУ з-під судового контролю. У зв'язку з цим вони послалися на висновки Суду у справах «Апай проти Туреччини» (*Apay v. Turkey*), (dec.), no. 3964/05, 11 грудня 2007 року та *Özpinar* проти Туреччини (№ 20999/04, § 30, 19 жовтня 2010 року), в яких Суд постановив, що не існує жодних засобів судового захисту щодо рішень ВССУ. Вони пояснили, що до внесення змін до Конституції у 2010 році рішення ВССУ були виключені з будь-якого судового перегляду, а після внесення змін у 2010 році судовому перегляду підлягали лише рішення, що стосуються звільнення з професії. Вони також стверджували, що ВССУ не є судовим органом і не може вважатися «трибуналом» для цілей цього тесту. На думку Уряду, цей орган не здійснював процесуальних дій, не заслуховував свідків, а процедура прийняття ним рішень була повністю письмовою, за винятком випадків звільнення, коли суддя або прокурор-відповідач мав право подати свої зауваження в усній формі.

Щодо другої умови тесту, тобто обґрунтування заборони доступу до суду для даної категорії працівників, Уряд стверджував, що посада судді є посадою найвищого рангу у сфері здійснення правосуддя. Судді користуються владою, наданою їм публічним правом, і беруть на себе обов'язки захищати загальні інтереси держави. Посилаючись на висновки Суду у справі «Апай» (згаданий вище), Уряд стверджував, що предметом спору є здійснення суддівської професії, яка є одним із суттєвих проявів суверенітету. Тому виключення доступу до суду було виправданим з об'єктивних причин.

Заявник, посилаючись на справи Ескелінен (*Eskelinen*) (згадане вище) та Онберг проти Австрії (*Ohneberg v. Austria*) (№ 10781/08, 18 вересня 2012 року), стверджував, що стаття 6 Конвенції була застосовна до його скарги. Його справа була «звичайним трудовим спором», по-перше, тому що переведення на іншу посаду безпосередньо впливало на сферу трудових відносин, а по-друге, тому що переведення, очевидно, мало більше відношення до його роботи і поведінки, ніж до організації судової влади в країні. Передбачувана правова підстава для призначення, яка полягала в тому, що його робота була визнана «середньою» у 2005 році, не була розкрита йому під час оскаржуваного переведення, але, згідно з твердженнями Уряду, явно відіграла певну роль у прийнятті рішення ВССУ. Якби не зауваження Уряду щодо прийнятності його справи, він не мав би доступу до повного розкриття звіту про атестацію 2005 року або до правових підстав для його переведення.

В іншій справі «Регнер проти Чеської Республіки» [5] (*Regner v. the Czech Republic*), що стосується цивільної природи права, Палата застосувала тест Вільхо Ескелінена (див. рішення у справі «Вільхо Ескелінен та інші проти Фінляндії» (*Vilho Eskelinen and Others v. Finland*) [ВП], № 63235/00, § 62, ECHR 2007-II) і визнала, що заявник був державним службовцем. Однак вона відрізняла цю справу від справи Вільхо Ескелінена на тій підставі, що трудовий спір не був безпосередньо вирішальним для заявника, оскільки він не був відсторонений від посади в результаті анулювання його допуску до державної таємниці, а провадження, про яке йдеться, не стосувалося його звільнення. На думку Палати, навіть якщо скасування допуску до державної таємниці не призвело до автоматичного розірвання трудового договору заявника з Міністерством оборони, воно мало вирішальне значення для вибору доступних для нього посад (див. п. 55 рішення). Відповідно, рішення про скасування допуску заявника до державної таємниці та подальше провадження вплинули на його громадянські права, а отже, пункт 1 статті 6 Конвенції є застосовним (пункти 57-58 рішення).

Суд також повторює, що критерії, викладені у рішенні у справі «Вільхо Ескелінен та інші» (*Vilho Eskelinen and Others*), застосовуються до багатьох видів спорів, що стосуються державних службовців, у тому числі тих, що стосуються найму або призначення (див. *Juričić* проти Хорватії, № 58222/09, §§ 54-58, 26 липня 2011 року), кар'єри або просування по службі (*Dzhidzheva-Trendafilova*, № 12628/09, § 50, 9 жовтня 2012 року), переведення («Онберг проти Австрії» (*Ohneberg v. Austria*), № 10781/08, § 24, 18 вересня 2012 року) і припинення служби (див. «Олуїч проти Хорватії» (*Olujic v. Croatia*), №

22330/05, §§ 33-34, 5 лютого 2009 року, і «Назсіз проти Туреччини» (Nazsiz v. Turkey), № 22412/05, 26 травня 2009 року). Більш чітко Суд постановив у справі «Байер проти Німеччини» (Bayer v. Germany) (№ 8453/04, § 38, 16 липня 2009 року), яка стосувалася відсторонення від посади державного судового виконавця після дисциплінарного провадження, що спори про «заробітну плату, надбавки або подібні виплати» є лише невичерпними прикладами «звичайних трудових спорів», до яких стаття 6 в принципі повинна застосовуватися відповідно до критерію Ескелінена. У рішенні у справі Olujić (§ 34) Суд постановив, що презумпція застосовності статті 6 у рішенні у справі Eskelinen також застосовується до справ про звільнення.

Цікавим є те, що у справі Фабіан проти Угорщини [3] той факт, що, лінія повноважень стосується тлумачення та застосування матеріальних конвенційних гарантій (тобто статті 14 Конвенції у поєднанні зі статтею 1 Протоколу № 1 у першій справі та статтею 10 у другій справі) щодо диференційованого ставлення до працівників, віднесених до різних категорій згідно з національним законодавством, Суд визнав певні відмінності і для цілей гарантії належної правової процедури в контексті застосовності цивільної частини пункту 1 статті 6 до спорів, пов'язаних із державними службовцями. Так, розвиваючи колишню доктрину Пеллегріна («Пеллегрін проти Франції» (Pellegrin v. France) [ВП], № 28541/95, § 67, ECHR 1999-VIII) у те, що пізніше стало відомим як «тест Ескелінена» («Вільхо Ескелінен та інші проти Фінляндії» (Vilho Eskelinen and Others v. Finland) [ВП], №. 63235/00, § 62, ECHR 2007-II), Суд визнав зацікавленість держави в контролі за доступом до суду, коли йдеться про певні категорії персоналу, зазначивши, що «саме Договірні держави, зокрема компетентний національний законодавчий орган, а не Суд, повинні чітко визначити ті сфери публічної служби, які передбачають здійснення дискреційних повноважень, притаманних державному суверенітету, де інтереси особи повинні поступатися місцем» (там само, § 61)

Хоча ці висновки у справі Хейніш та Ескелінен не були сформульовані з метою оцінки того, чи порушує різниця у ставленні питання за статтею 14 Конвенції, вони, тим не менш, проливають світло на оцінку Судом особливостей ролі державних службовців у здійсненні державних повноважень та функцій на відміну від ролі інших категорій працівників.

Отже, важливість цієї доктрини наразі підкреслюється широко оприлюдненою інформацією про дисциплінарні провадження проти осіб, які займають посади державної служби. Оскільки *de lege lata*, умови для виключення застосовності ст. 6 Конвенції, компетентні органи, які розслідують та накладають санкції за дисциплінарні правопорушення проти суддів і прокурорів, зобов'язані поважати всі гарантії права на справедливий суд, які випливають із прямого формулювання Конвенції, а також із відповідної судової практики. З іншого боку, судді та прокурори, щодо яких ведеться дисциплінарне провадження, мають право на справедливий суд у межах мінімальних гарантій, гарантованих Конвенцією. Це, зокрема, гарантії щодо права доступу до цих органів, гарантії їх незалежності та неупередженості, а також гарантії щодо публічного та справедливого розгляду справи впродовж розумного строку.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Case of Bilgen v Turkey. Application no. 1571/07. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-208367>
2. Case of Eminağaoğlu v Turkey. Application no. 76521/12. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-208410>
3. Case of Fábíán v. Hungary. Application no. 78117/13 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-176769>
4. Case of Grzęda v. Poland. Application no. 43572/18 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-216400>
5. Case of Regner v. the Czech Republic. Application no. 35289/11 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-177299>
6. Case of Suren Antonyan v. Armenia. Application no. 20140/23 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-240206>
7. Case of Vilho Eskelinen and Others v Finland. Application no. 63235/00. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-118088>
8. Leloup M. Not Just a Simple Civil Servant: The Right of Access to a Court of Judges in the Recent Case Law of the ECtHR. European Convention on Human Rights Law Review URL: https://brill.com/view/journals/eclr/4/1/article-p23_003.xml

REFERENCES

1. Case of Bilgen v Turkey. Application no. 1571/07. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-208367>
2. Case of Eminağaoğlu v Turkey. Application no. 76521/12. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-208410>
3. Case of Fábíán v. Hungary. Application no. 78117/13 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-176769>

4. Case of Grzęda v. Poland. Application no. 43572/18 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-216400>
5. Case of Regnier v. the Czech Republic. Application no. 35289/11 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-177299>
6. Case of Suren Antonyan v. Armenia. Application no. 20140/23 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-240206>
7. Case of Vilho Eskelinen and Others v Finland. Application no. 63235/00. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-118088>
8. Leloup M. Not Just a Simple Civil Servant: The Right of Access to a Court of Judges in the Recent Case Law of the ECtHR. European Convention on Human Rights Law Review URL: https://brill.com/view/journals/eclr/4/1/article-p23_003.xml

Дата надходження статті: 31.07.2025

Дата прийняття статті: 15.09.2025

Опубліковано: 28.11.2025

ОФЕРТА ТА АКЦЕПТ ЯК СТАДІЇ УКЛАДЕННЯ КРЕДИТНОГО ДОГОВОРУ

УДК 347.4

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlrichsjournal-2025-14.10>

ДЕНИС ІЩУК

аспірант

Карпатського національного університету імені Василя Стефаника, Україна

ORCID: 0009-0009-6339-6923

Анотація. У статті досліджено правове регулювання оферти та акцепту як стадій укладення кредитного договору відповідно до положень Цивільного кодексу України та Закону України «Про споживче кредитування». Визначено умови, за яких пропозиції фінансових установ, що містять умови кредитування, слід кваліфікувати як оферту, а коли – як запрошення до укладення договору. Наголошено, що оферта повинна відповідати вимогам, закріпленим у ст. 641 Цивільного кодексу України, тоді як запрошення робити пропозиції укласти кредитний договір містить інформацію, яка привертає увагу потенційного позичальника і заохочує його звернутися до фінансової установи для укладення договору. Запрошення робити пропозиції укласти кредитний договір є реклама споживчого кредиту.

В роботі обґрунтовано, що звернення споживача до фінансової установи для отримання кредиту слід розглядати як ініціювання до укладення кредитного договору, а не як оферту. Передумовою прийняття позичальником усвідомленого рішення щодо укладення кредитного договору є ознайомлення з інформацією, яку кредитор надає до укладення такого договору. Істотні та інші умови кредитного договору формулюються з урахуванням потреб позичальника та його фінансового стану.

На основі аналізу спеціального законодавства зроблено висновок, що оферентом під час укладення кредитного договору виступає кредитор. Винятком є ситуація, коли сторони погодили умови кредитного договору і позичальник першим його підписав. Зазначено, що у випадку наявності у позичальника відкритого розрахункового, депозитного чи іншого рахунку в банку, договір про споживчий кредит укладається шляхом приєднання позичальника до умов, запропонованих кредитором. Незалежно від того, відбувається укладення кредитного договору у звичний (очний) спосіб чи з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем, цей процес включає дві стадії оферти і акцепту.

Ключові слова: кредитний договір; договір по споживчий кредит; порядок укладення; оферта; акцепт; позичальник; кредитор; споживач; фінансова установа.

OFFER AND ACCEPTANCE AS STAGES IN THE CONCLUSION OF A CREDIT AGREEMENT

UDC 347.4

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlrichsjournal-2025-14.10>

DENYS ISHCHUK

Postgraduate Student

Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Ukraine

ORCID: 0009-0009-6339-6923

Abstract. The article examines the legal regulation of offer and acceptance as stages in the conclusion of a credit agreement, taking into account the provisions of the Civil Code of Ukraine and the Law of Ukraine «On Consumer Lending». The conditions are identified under which proposals of financial institutions containing credit terms should be qualified as an offer, and when they should be regarded as an invitation to conclude an agreement. The author emphasizes that an offer must comply with the requirements established in Article 641 of the Civil Code of Ukraine, whereas an invitation to make proposals for concluding a credit agreement contains information that draws the attention of a potential borrower and encourages them to approach a financial institution to enter into the agreement. Advertising of consumer credit constitutes such an invitation.

The study substantiates that a consumer's application to a financial institution for obtaining credit should be considered as an initiation of the conclusion of a credit agreement rather than as an offer. A prerequisite for the borrower's informed decision to conclude a credit agreement is familiarization with the information

provided by the lender prior to the conclusion of such an agreement. The essential and other terms of the credit agreement are formulated taking into account the borrower's needs and financial situation.

Based on the analysis of special legislation, it is concluded that the lender acts as the offeror in the process of concluding a credit agreement. An exception arises when the parties have agreed upon the terms of the credit agreement and the borrower signs it first. The author also notes that if the borrower has an open settlement, deposit, or other account with the bank, the consumer credit agreement is concluded by the borrower's accession to the terms proposed by the lender. Regardless of whether the credit agreement is concluded in the traditional (face-to-face) manner or through information and telecommunication systems, the process involves two stages – offer and acceptance.

Key words: credit agreement; consumer credit agreement; procedure for conclusion; offer; acceptance; borrower; lender; consumer; financial institution.

Постановка проблеми. Незважаючи на доктринальну усталеність понять «оферта» та «акцепт» у цивільному праві, аналіз наукових праць, присвячених дослідженню цих категорій під час укладення кредитних договорів свідчить про існування окремих питань на які в доктрині цивільного права немає однозначної відповіді. Серед таких питань варто виділити наступні: як слід кваліфікувати пропозиції фінансових установ, що містять умови кредитування – офертою чи лише запрошенням до укладення договору? Коли відбувається акцептування кредитного договору – в момент його підписання чи вчинення інших дій, що свідчать про згоду? Також у судовій практиці останніх років є випадки звернення позичальників із позовами про визнання кредитних договорів недійсними у зв'язку з порушенням вимог чинного законодавства під час їх укладення.

Тому дослідження оферти та акцепту як стадій укладення кредитного договору є актуальним як у теоретичному, так і в практичному аспектах.

Важливий вклад у розвиток наукового вчення про укладення цивільно-правових договорів свого часу зробили такі вчені як С. М. Бервено, С. О. Бородовський, В. В. Васильєва, О. В. Дзера, В. М. Косак, І. В. Спасибо-Фатєєва та ін. Що стосується укладення кредитного договору, то ця проблематика розглядалася в дисертаційних роботах С. М. Лепех «Кредитний договір» (2004) [4], А. Ю. Бабаскіна «Кредитні відносини у цивільному праві України» (2019) [1], А. О. Громової «Недійсність кредитних зобов'язань за цивільним законодавством України» (2021) [3]. Отримані у цих наукових працях результати досліджень сформульовані на основі чинних у відповідний період правових норм, окремі з яких на сьогодні зазнали змін або втратили чинність.

Зважаючи на вищезазначене, метою статті є розкриття особливостей правового регулювання оферти та акцепту як стадій укладення кредитного договору, розмежування понять «оферта» і «запрошення робити пропозиції укласти договір».

Цивільний кодекс України (надалі – ЦК України) [13] не містить норм, які визначають особливості укладення кредитного договору і, відповідно, цей договір укладається в загальному порядку, що регламентується главою 53 ЦК України, стадіями якого є оферта і акцепт. Сторонами кредитного договору є кредитор (банк або інша фінансова установа) та позичальник. На стороні позичальника може бути як фізична особа, яка укладає кредитний договір для задоволення особистих потреб, так і фізична особа-підприємець чи юридична особа, які укладають кредитний договір для задоволення потреб, пов'язаних із здійсненням ними підприємницької діяльності.

Згідно з ч. 1 ст. 14 Закону України «Про споживче кредитування», якщо позичальником виступає фізична особа, то укладення договору про споживчий кредит здійснюється в порядку, визначеному цивільним законодавством України, але з урахуванням особливостей, які встановлені зазначеним Законом [10]. Це означає, що Закон України «Про споживче кредитування» не встановлює спеціального порядку укладення договору про споживчий кредит, а тільки деталізує загальні положення. Така деталізація дозволяє висвітлити особливості укладення кредитного договору шляхом аналізу норм ЦК України, які регулюють загальний порядок укладення цивільно-правових договорів, у контексті вимог законів України «Про споживче кредитування» та «Про електронну комерцію» [9].

Дослідження стадій укладення кредитного договору розпочнемо з аналізу правового регулювання інституту переддоговірних зобов'язань до яких належать зобов'язання, що виникають з оферти та акцепту і зобов'язання, що виникають за обставин, коли одна сторона мала намір вчинити договір, проте відмовилась від його вчинення [2, с. 7]. Правове регулювання переддоговірних відносин між фізичною особою, яка має намір отримати споживчий кредит, та фінансовою установою визначається

положеннями розділу II «Інформаційне забезпечення договору про споживчий кредит та дії, що передують його укладенню» Закону України «Про споживче кредитування». Стаття 9 зазначеного Закону визначає відомості, які повинна містити інформація, що надається споживачеві до укладення договору про споживчий кредит. Ознайомлення з цією інформацією є передумовою прийняття споживачем усвідомленого рішення щодо його укладення. Зі свого боку, кредитор на своєму офіційному вебсайті повинен розмістити інформацію, необхідну для отримання споживчого кредиту, включаючи інформацію про наявні та можливі схеми кредитування. Інформація, що надається споживачам фінансових послуг до укладання договорів, є дуже важливою для розуміння споживачами умов цих договорів. Щонайменше, споживачі повинні знати фактичну вартість кредиту, ефективну процентну ставку та інформацію про будь-які інші платежі, які сплачуються за видачу, обслуговування та повернення кредиту [6, с. 111-112].

Слід звернути увагу на те, що в Законі України «Про споживче кредитування», окрім «інформації, яка надається споживачу до укладення договору про споживчий кредит» у ст. 7 йдеться про «рекламу споживчого кредиту». У ст. 641 ЦК України використовуються поняття «пропозиція укласти договір (оферта)» та «запрошення робити пропозиції укласти договір». Особливістю «запрошення робити пропозиції укласти договір» є те, що, по-перше, запрошення завжди адресовано невизначеному колу осіб; по-друге, запрошення не містить істотних умов договору або може містити лише окремі з них. З аналізу положень ч. 2 ст. 641 ЦК України випливає, якщо інше не вказано у рекламі або інших пропозиціях, то реклама або інші пропозиції, адресовані невизначеному колу осіб, є запрошенням робити пропозиції укласти договір. Інформація, яку має містити реклама споживчого кредиту, визначається як «стандартна». Така інформація повинна включати 1) максимальну суму, на яку може бути виданий кредит; 2) реальну річну процентну ставку; 3) максимальний строк, на який видається кредит; 4) у разі надання кредиту для придбання товарів (послуг) у формі оплати з відстроченням або з розстроченням платежу – розмір першого внеску.

Основним призначенням реклами є формування обізнаності та інтересу її споживачів щодо особи, ідеї та/або товару, інформацію про яких вона містить. З урахуванням зазначеного та положень ст. 7 Закону України «Про споживче кредитування» можна зробити висновок, що «реклама споживчого кредиту» є запрошенням робити пропозиції укласти кредитний договір. Публікації в засобах масової інформації та на Інтернет-сайтах фінансових установ, повідомлення, які надсилаються потенційним клієнтам містять інформацію про умови кредитування. Через такий комунікаційний засіб фінансові установи формують інтерес споживачів до укладення кредитних договорів. Тому погоджуємося із С. М. Лепех, яка такі заявки пропонує розглядати лише як заклик до оферти. Аналогічно слід кваліфікувати і більшість рекламних оголошень типу: банк видає кредити під низькі відсотки; кредити у іноземній та національній валюті; коротко- та довгострокові кредити; кредити під низькі відсотки для розвитку підприємництва і т.п. [4, с. 98].

Відмінність між «пропозицією укласти договір (офертою)» та «запрошенням робити пропозиції укласти договір» полягає у тому, що оферта повинна відповідати вимогам, які закріплені у ч. 1 ст. 641 ЦК України, а саме: 1) містити істотні умови майбутнього договору; 2) виражати готовість оферента укласти договір, якщо така пропозиція буде прийнята; 3) бути адресованою конкретній особі або невизначеному колу осіб. При цьому за формою оферта може бути будь-якою: лист, телеграма, факс, е-мейл тощо. Крім того, офертою може виступати також і розроблений стороною, що пропонує укласти договір, проєкт такого договору [5, с. 49]. Натомість запрошення робити пропозиції укласти кредитний договір містить інформацію, яка може зацікавити потенційного позичальника і спонукати його звернутися до фінансової установи для укладення договору. Але чи є особа, яка відгукнулася на запрошення, звернувшись до банку чи іншої фінансової установи для укладення кредитного договору оферентом? Ствердною буде відповідь за умови, що позичальник сформулював всі істотні умови такого договору.

Відповідно до ч. 1 ст. 9 Закону України «Про споживче кредитування» до укладення договору про споживчий кредит кредитор надає споживачу інформацію, необхідну для порівняння різних пропозицій кредитора з метою прийняття ним обґрунтованого рішення про укладення відповідного договору, в тому числі з урахуванням обрання певного типу кредиту. Така інформація надається кредитором споживачу безоплатно за спеціальною формою (паспорт споживчого кредиту) письмово у паперовому вигляді або у вигляді електронного документа. Щодо правової природи паспорту

споживчого кредиту, то він є способом підтвердження виконання переддоговірного обов'язку кредитодавця. Ознайомлення з паспортом споживчого кредиту, його підписання споживачем не означає укладення договору про споживчий кредит та дотримання його форми, оскільки в паспорті кредиту не відбувається фіксація волі сторін договору та його змісту. Така позиція КЦС ВС відображена у Постанові від 23.05.2022 р. у справі № 393/126/20 [7]. Відповідно до ч. 10 ст. 9 Закону України «Про споживче кредитування» з метою забезпечення можливості оцінити чи адаптовано договір до потреб та фінансового стану споживача, останній може вимагати від кредитодавця надати йому пояснення шляхом роз'яснення інформації, що розміщена на офіційному веб сайті кредитодавця, а також інформації, яка необхідна для того, щоб споживач мав змогу порівняти різні пропозиції кредитодавця, істотні характеристики запропонованих послуг та наслідки для споживача у разі невиконання ним зобов'язань за таким договором.

Детальний аналіз ст. 9 Закону України «Про споживче кредитування» дає підстави для висновку, що звернення споживача до фінансової установи для отримання кредиту слід розглядати як ініціювання до укладення договору. Але ініціювання укладення договору і висунення оферти (у дійсному розумінні), як правильно зауважила Г. М. Ярошевська, – це не одне і те ж [12, с. 1253]. Ініціювання укладення договору засвідчує намір про його укладення і не має ніяких правових наслідків ані для споживача, ані для фінансової установи. Більше того на етапі переддоговірних відносин кожна із сторін кредитного договору до моменту його укладення може припинити ці відносини. Про можливість кредитодавця не продовжувати укладення договору про споживчий кредит із споживачем йдеться у ч. 9 ст. 9 Закону України «Про споживче кредитування». Підставою припинення процесу укладення договору може бути те, що кредитодавець має підстави не продовжувати або не бажає продовжувати його укладення.

Отже, під час звернення до фінансової установи споживач отримує всю необхідну інформацію для укладення кредитного договору. При цьому істотні та й інші умови кредитного договору формуються з урахуванням потреб споживача та його фінансового стану. На думку А. Ю. Бабаскіна клопотання (кредитну заявку) споживача до кредитодавця про надання кредиту (ч. 2 ст. 14 Закону України «Про споживче кредитування») можна розглядати: а) як підставу для визначення кредитодавцем можливості укладення кредитного договору та оцінки кредитоспроможності споживача; б) як пропозицію кредитодавцю робити оферту [1, с. 92]. Споживач може звернутися до фінансової установи із запитом (заявою) особисто або з використанням засобів дистанційного зв'язку. Положення ч. 2 ст. 14 Закону України «Про споживче кредитування» про те, що на підставі такого запиту кредитодавець оцінює можливість укладення договору та оцінку кредитоспроможності споживача є додатковим підтвердженням того, що запит споживача, звернений до банку не є офертою. З огляду на формулювання п. 3 ч. 3 ст. 47 Закону України «Про банки та банківську діяльність» [8] в якому йдеться, що надання коштів та банківських металів у кредит банк здійснює на власних умовах та на власний ризик, можемо зробити висновок, що умови кредитування визначаються банком і, відповідно, звернення позичальника до банку не є офертою, а лише свідчить про його намір отримати інформацію про умови кредитування. Додатковим обґрунтуванням зазначеного висновку слугують положення ст. 50 Закону України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» про те, що «умови договору про іпотечний кредит та іпотечного договору розробляє банк» [11] та ч. 9 ст. 9 «Про споживче кредитування» про те, що на вимогу споживача кредитодавець зобов'язаний безоплатно надати йому копію проекту договору про споживчий кредит у паперовому або електронному вигляді (за вибором споживача).

З урахуванням положень ч. 1 ст. 638 ЦК України кредитний договір є укладеним, якщо його сторони – кредитодавець і позичальник досягли згоди з усіх істотних умов договору. Особливість кредитного договору в тому, що однією із істотних умов цього договору є сума кредиту щодо якої, як правило, у кожного позичальника є різні потреби. Це ж саме стосується й строку договору. Відтак умови кредитного договору формуються в процесі його укладення. В. В. Васильєва цілком обґрунтовано звертає увагу, що «якщо укладення договору не вигідно чи з інших причин не становить інтересу для адресата оферти, він може або залишити оферту без відповіді, або направити акцепт на інших умовах, який становитиме собою нову оферту» [2, с. 126]. Тому слід погодитися із А. Ю. Бабаскіним, на думку якого: «Якщо кредитний договір укладається на умовах, які були спільно визначені сторонами в процесі

переговорів, офертою можна вважати підготовлений сторонами до підписання проект кредитного договору. Оферентом в такому випадку буде будь-яка із сторін, яка перша підпише такий договір» [1, с. 91]. Іншими словами, якщо умови кредитного договору погоджені і банк надає позичальнику підписаний проект договору, то оферентом буде виступати банк, а акцептантом – позичальник, але за умови підписання цього договору. Звернення позичальника до банку з метою укладення кредитного договору, з погляду кредитодавця, слугує інформацією для оцінки фінансовою установою його кредитоспроможності, а з погляду позичальника – як запит для отримання інформації про умови, на яких може бути укладено кредитний договір. Адже до укладення кредитного договору позичальника цікавить інформація про умови кредитування. Натомість кредитодавець зацікавлений в інформації про кредитоспроможність позичальника. Надання кредитодавцем відомостей про умови кредитування і отримання від позичальника відомостей про його кредитоспроможність відбувається до укладення кредитного договору.

Важливо зазначити, якщо позичальник має в банку відкритий розрахунковий, депозитний чи інший рахунок, банки звертаються до таких клієнтів з пропозицією укласти кредитний договір. Як правило, така комунікація відбувається дистанційно, з використанням телекомунікаційних засобів зв'язку, в телефонному режимі. За таких обставин оцінка кредитоспроможності позичальника здійснюється методом оцінки руху коштів на рахунку клієнта. Звернення банку, що містить інформацію про суму кредиту, відсотки за користування та строк і є офертою. Згоду позичальника слід розглядати як акцепт. Кредитний договір оформляється в електронній формі, що підтверджується підписами сторін. Як правило, йдеться про електронну ідентифікацію із застосуванням програмних застосунків, таких як Приват24, Ощад24 тощо. На нашу думку, у цьому випадку договір про споживчий кредит укладається шляхом приєднання позичальника до умов, запропонованих кредитодавцем.

Відповідно до положень ст. 11 Закону України «Про електронну комерцію» укладення електронного договору також включає дві стадії – оферту і акцепт. Відповідь на оферту може бути надана шляхом: 1) надсилання електронного повідомлення особі, яка зробила пропозицію укласти електронний договір; 2) заповнення формуляра заяви (форми) про прийняття такої пропозиції в електронній формі; 3) вчинення дій, що вважаються прийняттям пропозиції укласти електронний договір, якщо зміст таких дій чітко роз'яснено в інформаційній системі, в якій розміщено таку пропозицію, і ці роз'яснення логічно пов'язані з нею. У першому і другому випадках відповідь на оферту повинна бути підписана акцептантом у порядку, що визначений у ст. 12 Закону України «Про електронну комерцію». Відповідно, для укладення кредитного договору у формі електронного документа необхідно пройти ідентифікацію особи та вчинити електронний підпис через смс-повідомлення або через підтвердження, яке надходить у формі листа на електронну пошту позичальника чи у застосунок банку (наприклад, «Приват24»).

Підсумовуючи, можна зазначити, що укладення кредитного договору, незалежно від того, відбувається воно в очний спосіб чи з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем включає дві стадії – оферту і акцепт. Звернення позичальника до фінансової установи для отримання кредиту слід розглядати як ініціювання до укладення кредитного договору. Оферентом під час укладення кредитного договору виступає кредитодавець. Винятком є ситуація, коли сторони погодили умови кредитного договору і позичальник першим його підписав. Відмінність між «пропозицією укласти договір (офертою)» та «запрошенням робити пропозиції укласти договір» полягає у тому, що оферта повинна відповідати вимогам, які закріплені у ч. 1 ст. 641 ЦК України. Натомість запрошення робити пропозиції укласти кредитний договір містить інформацію, яка може зацікавити потенційного позичальника і спонукати його звернутися до фінансової установи для укладення договору.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Бабаскін А. Ю. Кредитні відносини у цивільному праві України: дис. ... докт. юрид. наук.: 12.00.03. Київ, 2019. 432 с.
2. Васильєва В. В. Договір як підстава виникнення цивільного зобов'язання: дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.03. Київ, 2013. 214 с.
3. Громова А.О. Недійсність кредитних зобов'язань за цивільним законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.03. Хмельницький, 2021. 250 с.
4. Лепех С. М. Кредитний договір: дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.03. Львів, 2004. 204 с.

5. Люльчук Наталія. Особливості укладення договору про надання правничої допомоги. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 2. С. 48–52. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/2/9.pdf> (дата звернення: 16.06.2025)
6. Оніщенко О. В., Степанова Ю. О. Сучасні тенденції розвитку та проблемні питання споживчого кредитування в Україні. *Юридичний вісник*. 2015. № 4 (37). С. 109–114
7. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 23.05.2022 р. у справі № 393/126/20. URL: www.reyestr.court.gov.ua/Review/104580342 (дата звернення: 20.05.2025).
8. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 року № 2121-III: станом на 10 січня 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text> (дата звернення: 25.05.2025).
9. Про електронну комерцію: Закон України від 3 вересня 2015 року № 675-VIII: станом на 01 січня 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text> (дата звернення: 25.05.2025).
10. Про споживче кредитування: Закон України від 15 листопада 2016 року № 1734-VIII: станом на 15 листопада 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1734-19#Text> (дата звернення: 25.05.2025).
11. Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю: Закон України від 19 червня 2003 року № 978-IV: станом на 01 січня 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/978-15#top> (дата звернення: 01.06.2025).
12. Ярошевська Г. М. Укладення договору про надання юридичних послуг. *Форум права*. 2013. № 1. С. 1251–1256. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a7826127-153a-48f4-abf4-116c4809fc4b/content?trackerId=30d46ced0f59e63c> (дата звернення: 01.06.2025).
13. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV: станом на 09 квітня 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 25.05.2025).

REFERENCES

1. Babaskin, A. Yu. (2019). Kredytni vidnosyny u tsyvilnomu pravi Ukrayiny. Dysertatsiia na zdobuttia stupenia doktora yurydychnykh nauk. 12.00.03 – tsyvilne pravo i tsyvilnyy protses; simeyne pravo; mizhnarodne pryvatne pravo. Kyiv. 432 s.
2. Vasylyeva, V. V. (2013). Dohovir yak pidstava vynyknennya tsyvilnoho zobov'yazannya. Dysertatsiia na zdobuttia stupenia kandydata yurydychnykh nauk. 12.00.03 – tsyvilne pravo i tsyvilnyy protses; simeyne pravo; mizhnarodne pryvatne pravo. Kyiv. 214 s.
3. Hromova, A. O. (2021). Nediysnist kredytnykh zobov'yazan za tsyvilnym zakonodavstvom Ukrayiny. Dysertatsiia na zdobuttia stupenia kandydata yurydychnykh nauk. 12.00.03 – tsyvilne pravo i tsyvilnyy protses; simeyne pravo; mizhnarodne pryvatne pravo. Khmelnytskyi. 250 s.
4. Lepek, S. M. (2004). Kredytny dohovir. Dysertatsiia na zdobuttia stupenia kandydata yurydychnykh nauk. 12.00.03 – tsyvilne pravo i tsyvilnyy protses; simeyne pravo; mizhnarodne pryvatne pravo. Lviv. 204 s.
5. Lyulchuk, Nataliya (2020). Osoblyvosti ukladennya dohovoru pro nadannya pravnychoyi dopomohy. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 2. С. 48–52. Retrieved from: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/2/9.pdf> (data zvernennya: 16.06.2025)
6. Onishchenko, O. V., Stepanova, Yu. O. (2015). Suchasni tendentsiyi rozvytku ta problemni pytannya spozhyvchoho kredytuvannya v Ukrayini. *Yurydychnyy visnyk*. № 4 (37). С. 109–114
7. Postanova Kasatsiynoho tsyvilnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 23.05.2022 r. u spravi № 393/126/20. Retrieved from: www.reyestr.court.gov.ua/Review/104580342 (data zvernennya: 20.05.2025).
8. Pro banky i bankivsku diyalnist: Zakon Ukrayiny vid 7 hrudnya 2000 roku № 2121-III: stanom na 10 sichnya 2025 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text> (data zvernennya: 25.05.2025).
9. Pro elektronnu komertsiiyu: Zakon Ukrayiny vid 3 veresnya 2015 roku № 675-VIII: stanom na 01 sichnya 2024 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text> (data zvernennya: 25.05.2025).
10. Pro spozhyvche kredytuvannya: Zakon Ukrayiny vid 15 lystopada 2016 roku № 1734-VIII: stanom na 15 lystopada 2024 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1734-19#Text> (data zvernennya: 25.05.2025).
11. Pro finansovo-kredytni mekhanizmy i upravlinnya maynom pry budivnytstvi zhytla ta operatsiyakh z nerukhomistyu: Zakon Ukrayiny vid 19 chervnya 2003 roku № 978-IV: stanom na 01 sichnya 2024 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/978-15#top> (data zvernennya: 01.06.2025).
12. Yaroshevska, H. M. (2013). Ukladennya dohovoru pro nadannya yurydychnykh posluh. *Forum prava*. № 1. С. 1251–1256. Retrieved from: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a7826127-153a-48f4-abf4-116c4809fc4b/content?trackerId=30d46ced0f59e63c> (data zvernennya: 01.06.2025).
13. Tsyvilnyy kodeks Ukrayiny vid 16 sichnya 2003 roku № 435-IV: stanom na 09 kvitnya 2025 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (data zvernennya: 25.05.2025).

Дата надходження статті: 30.07.2025

Дата прийняття статті: 15.09.2025

Опубліковано: 28.11.2025

ЮРИСДИКЦІЙНІ ТА АЛЬТЕРНАТИВНІ ФОРМИ ЗАХИСТУ АВТОРСЬКИХ ПРАВ

УДК 347.781

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlrichsjournal-2025-14.11>

ВАЛЕРІЙ КОРЧОВИЙ

аспірант кафедри теорії права та прав людини

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна

ORCID: 0009-0001-3933-5380

Анотація. У статті досліджені основні форми захисту авторського права, їх нормативна природа та практична ефективність. Акцентовано увагу, що авторське право перестає бути локальним механізмом регулювання творчої діяльності та набуває статусу універсального правового інструмента, який забезпечує належний обіг інтелектуальних ресурсів у глобальному інформаційному середовищі.

Обґрунтовано, що в умовах стрімкої цифрової трансформації оптимальною є модель взаємодії юрисдикційних та неюрисдикційних форм забезпечення належного захисту та відновлення порушених авторських прав. Встановлено переваги судового механізму захисту авторських прав формувати послідовну та сталу практику вирішення інтелектуальних спорів. Також наголошено на ефективності юрисдикційного судового захисту авторських прав у ключі поєднання обов'язковості рішень, процесуальних гарантій справедливості та можливості визначити сталі орієнтири правозастосовної практики у галузі права на інтелектуальну власність. Водночас підкреслено, що чинні судові та адміністративні процедури через наявний бюрократизм характеризуються значними часовими та фінансовими витратами. Зауважено про ризики погіршення міжособистісних та професійних відносин у разі застосування юрисдикційної судової форми реагування на конфлікт. У дослідженні звернуто увагу на альтернативні, неюрисдикційні форми врегулювання авторських спорів. Доведено, що останні форми ґрунтуються на добровільності, диспозитивності, рівноправності та консенсуальності сторін. Гнучкість, динамічність та конфіденційність альтернативних процедур захисту авторських прав сприяють збереженню партнерських комунікацій, а також запобігають подальшому розгортанню конфліктів між суб'єктами творчої діяльності. Фокус дослідження також спрямований на питанні інституційної спроможності держави вирішувати інтелектуальні спори на високому професійному спеціалізованому рівні. У цьому контексті висловлено позицію щодо нагальної необхідності запровадження Вищого суду з питань інтелектуальної власності як інструменту суттєвого підвищення якості і результативності правозастосування у цій сфері. Підкреслено, що відсутність такої спеціалізованої інституції істотно ускладнює належний захист та відновлення порушених авторських прав. Обґрунтовано, що виключно поєднання спеціалізованої юрисдикції та ефективних альтернативних процедур може забезпечити гнучкий, ефективний та результативний захист авторських прав.

Ключові слова: захист прав, авторське право, форми захисту авторських прав, юрисдикція, юрисдикційна форма захисту, неюрисдикційна форма захисту, Конвенція про захист прав і основоположних свобод.

JURISDICTIONAL AND ALTERNATIVE FORMS OF COPYRIGHT PROTECTION

VALERII KORCHOVYI

Postgraduate Student at the Department of Theory of Law and Human

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

ORCID: 0009-0001-3933-5380

UDC 347.781

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlrichsjournal-2025-14.11>

Abstract. The article examines the main forms of copyright protection, their normative nature, and practical effectiveness. Emphasis is placed on the transformation of copyright from a local regulatory mechanism of creative activity into a universal legal instrument that ensures the proper circulation of intellectual resources within the global information environment. It is argued that, in the context of rapid digital transformation, the optimal model for ensuring adequate protection and restoration of violated copyrights involves the interaction

of both jurisdictional and non-jurisdictional forms. The advantages of the judicial mechanism for copyright protection are identified, particularly its role in establishing a consistent and stable practice in resolving intellectual property disputes. The study highlights the effectiveness of judicial protection in terms of the binding nature of decisions, procedural guarantees of fairness, and the establishment of enduring benchmarks in intellectual property law enforcement. At the same time, existing judicial and administrative procedures are characterized by significant time and financial costs due to bureaucratic constraints, and the potential deterioration of interpersonal and professional relations in the event of jurisdictional conflict resolution is noted. In this regard, the study pays special attention to alternative, non-jurisdictional forms of resolving copyright disputes. These forms are shown to be based on voluntariness, dispositiveness, equality, and consensus among the parties. The flexibility, dynamism, and confidentiality of such alternative procedures help preserve collaborative relationships and prevent further escalation of conflicts between creative actors. The research also focuses on the institutional capacity of the state to resolve intellectual property disputes at a highly professional and specialized level. In this context, the article underscores the urgent necessity of establishing a High Court on Intellectual Property as a mechanism to significantly improve the quality and effectiveness of law enforcement in this field. It is emphasized that the absence of such a specialized institution substantially complicates the proper protection and restoration of violated copyrights. It is argued that the exclusive combination of specialized jurisdiction and effective alternative procedures can ensure a flexible, efficient, and results-oriented system for copyright protection.

Key words: rights protection, copyright, forms of copyright protection, jurisdiction, jurisdictional form of protection, non-jurisdictional form of protection, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

Постановка проблеми. В умовах спонтанного та нелінійного розвитку інноваційних технологій, стрімкого розширення комунікаційних мереж та необмеженого доступу до результатів інтелектуальної діяльності проблематика охорони та захисту авторських прав набуває особливої гостроти й актуальності. Авторське право перестає виконувати локальну регуляторну функцію у сфері творчих відносин, а трансформується на універсальний інструмент забезпечення обігу інтелектуальних ресурсів. Його захист постає одним з ключових інтегральних елементів сталого розвитку інформаційного суспільства, передумовою забезпечення балансу між інноваційністю, вільним доступом до мультимедійного простору, стимулюванням творчої активності та гарантуванням права інтелектуальної власності.

У цьому контексті особливої ваги набуває всебічне дослідження правових форм захисту авторських прав. Аналіз зазначених аспектів дозволяє не тільки окреслити структурні переваги та вразливі елементи існуючих способів реалізації права автора або правовласника на відновлення порушеного права, а й розробити комплекс ефективних і дієвих заходів безпосереднього впливу на порушника, сформулювати чіткі та обґрунтовані рекомендації щодо модернізації процедур забезпечення дотримання авторських прав з метою підвищення їх адаптивності сучасним інноваційним технологічним викликам.

Метою статті є теоретико-правове дослідження основних форм захисту авторського права, їх нормативної природи та практичної ефективності; визначення в умовах цифрового інформаційного середовища оптимальної моделі взаємодії юрисдикційних та неюрисдикційних механізмів у системі забезпечення належного захисту та відновлення порушених авторських прав.

Кожен має гарантоване право на захист своїх порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, а також на захист свого інтересу, за умови що такий інтерес не суперечить загальним фундаментальним засадам чинного законодавства. Єдність та неподільність інституту захисту прав ґрунтується на узгодженості матеріально-правових та процесуальних компонентів механізму правового регулювання.

Захист авторських прав в сучасних умовах глобального інформаційного середовища постає істотною передумовою підтримання балансу між технологічними інноваціями, вільним доступом до результатів творчої діяльності та гарантуванням непорушності інтелектуальної власності.

Інститут захисту авторських прав ґрунтується на концепції цілісності такого захисту, що передбачає системне поєднання та узгоджене функціонування всіх елементів механізму правового регулювання, необхідних для забезпечення ефективного поновлення прав відповідної особи. Така цілісність проявляється у визначеній послідовності правозастосовних дій, а також у притаманних їм матеріально-правових і процесуально-правових характеристиках.

Важливим компонентом механізму правового захисту авторських прав виступає форма захисту суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів, адже власне саме вона визначає коло суб'єктів,

уповноважених здійснювати відповідні дії та обирати заходи щодо відновлення та забезпечення порушеного права. Найбільш усталеним у теорії та правозастосовній практиці є підхід, згідно з яким захист авторських прав здійснюється в межах двох базових форм – юрисдикційної та неюрисдикційної. Ці форми, відображаючи різні моделі реагування на порушення прав інтелектуальної власності, охоплюють своїм змістом широкий спектр механізмів, спрямованих на охорону результатів інтелектуальної діяльності.

Під юрисдикційною формою захисту слід розуміти діяльність уповноважених та компетентних державних органів в межах передбачених законом процедур щодо забезпечення ефективного реагування на порушення чи оспорування авторських і суміжних прав та їх відновлення. У межах структури юрисдикційної форми захисту авторських прав розрізняють загальний та спеціальний порядок захисту. За загальним правилом, захист авторських прав реалізується у судовому порядку та гарантується через судові процедури.

Під юрисдикційною формою захисту авторських прав слід розуміти забезпечену державою можливість учасника правових відносин звернутися до компетентних органів, насамперед суду, у разі виникнення загрози або фактичного порушення його авторських і суміжних прав, а також домогтися їх відновлення шляхом ухвалення відповідного судового рішення [3, с. 46].

Юрисдикційний судовий порядок виступає найбільш усталеною та поширеною моделлю охорони прав та інтересів суб'єктів. Відповідно до ст. 55 Конституції України, судова влада виступає основним гарантом захисту прав і свобод людини і громадянина. Кожна особа наділена можливістю звернутися до суду з метою оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також посадових та службових осіб. Кожен має право відстоювати свої права і свободи будь-якими способами, що не суперечать закону та спрямовані на відвернення порушень або протиправних посягань. Крім того, після вичерпання всіх національних механізмів захисту, гарантується звернення до міжнародних судових інституцій, членом або учасником яких є Україна, з метою відновлення порушених прав і свобод (ч. 4 ст. 55 Конституції України [1]).

Відповідно до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [2] зміст захисту авторських прав набуває багатовимірного характеру, адже він інтегрує національні та міжнародні стандарти забезпечення інтелектуальної власності з фундаментальними правами людини. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод визначає правову рамку згідно з якою гарантується гармонійне поєднання свободи творчості та обов'язку держави забезпечувати ефективний захист авторських прав, не порушуючи при цьому право на свободу вираження поглядів та доступ до інформації. Як наслідок захист авторських прав постає не тільки інструментом охорони економічних прав та інтересів авторів, а й складовою реалізації основоположних свобод, в тому числі й реалізації права на участь у культурному та науковому житті. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод визнає пріоритет забезпечення пропорційних та справедливих механізмів правового реагування на порушення авторських прав, ефективних засобів їх відновлення, передбачаючи юрисдикційні судові та альтернативні способи врегулювання спорів.

Юрисдикційний судовий захист авторських прав постає ефективним механізмом захисту творчих результатів, що поєднує обов'язковість рішень, процесуальні гарантії справедливості та можливість визначати сталі орієнтири правозастосовної практики у галузі права на інтелектуальну власність. Такий захист є важливим інструментом охорони авторських прав, гарантією поновлення порушених майнових та немайнових прав автора. Юрисдикційний судовий механізм вирізняється інституційною незалежністю, яка сприяє об'єктивному встановленню факту порушення, визнанню належності твору конкретному автору та обсягу завданої шкоди.

Важливою ознакою є те, що судовий розгляд здійснюється згідно чітко регламентованої процедури, яка передбачає можливість кожної зі сторін на засадах змагальності подати належні докази авторства, клопотати про експертні висновки, долучити технічні протоколи фіксації порушень у цифровому середовищі. Така процесуальна регламентація сприяє формуванню обґрунтованих правових позицій сторін.

До істотних переваг можна віднести й обов'язковість виконання судових рішень, що свідчить про гарантії ефективної реалізації прав автора твору. Своїм рішенням суд може зобов'язати порушника припинити неправомірне використання твору, відшкодувати матеріальні збитки та компенсувати моральну

шкоду, а також визначити інші засоби захисту, що визначені чинним законодавством. Водночас, примусовий характер такого способу вирішення спору призводить за висловлюванням В. Савченко до ситуації win-lose, коли сторона, яка «програла» залишається незадоволеною результатом. Виняток становить лише можливість укладення мирової угоди, спрямованої на врегулювання спору на підставі взаємних поступок. Така угода може стосуватися виключно прав та обов'язків сторін, хоча допускається вихід за межі предмета спору, за умови, що він не порушує прав чи охоронюваних законом інтересів третіх осіб. Проте за своєю природою мирова угода ближча до перемовин, ніж до класичного судового механізму вирішення конфлікту. Процес укладення такої угоди характеризується мінімальним рівнем формалізації та забезпечує сторонам ширші комунікаційні можливості [6, с. 125].

Юридичною гарантією належного, ефективного та справедливого захисту прав творців і правовласників, ключовою передумовою стабільності правового регулювання, передбачуваності правозастосовних рішень у складних інтелектуальних спорах може стати формування спеціалізованої судової юрисдикції у сфері захисту авторських і суміжних прав. Вузька інституційна спеціалізація дозволить підвищити якість правового впровадження завдяки поглибленому розумінню технічних, творчих, цифрових вимірів об'єктів інтелектуальної діяльності.

Законом України «Про судоустрій та статус суддів» передбачено створення такої спеціалізованої судової інституції як Вищий суд з питань інтелектуальної власності. Разом із тим, незважаючи на важливість формального закріплення, фактичне його запровадження й досі не реалізоване. Відсутність такого органу, у поєднанні з істотними часовими та фінансовими витратами, властивими чинним судовим і адміністративним процедурам, а також із потенційним загостренням міжособистісних або професійних відносин між сторонами спору, значно ускладнює забезпечення ефективного захисту авторських прав. Враховуючи вищезазначене, слід погодитися з думкою І. Кісліциною, що інституційне запровадження в Україні Вищого суду з питань інтелектуальної власності – нагальна об'єктивна необхідність, без якої неможливо забезпечити ефективний, повноцінний та результативний захист прав учасників правовідносин у сфері інтелектуальної власності [4, с. 386]. Повноцінне функціонування такого спеціалізованого суду зможе підвищити якість та результативність правозастосовної практики у сфері охорони авторських і суміжних прав, забезпечивши послідовний і фахово обґрунтований підхід до вирішення відповідних спорів.

Спеціальний юрисдикційний порядок захисту прав застосовується у випадках, коли вирішення питань щодо порушених або оскаржуваних суб'єктивних прав та інтересів віднесено до юрисдикції визначених державних органів. Аналізуючи питання організації захисту прав інтелектуальної власності в контексті застосування у такому процесі належних форм, засобів і способів В. О. Токарева зауважує, що спеціальна форма захисту прав інтелектуальної власності – виняток із загального правила та застосовується тільки у випадках, прямо передбачених законодавством. Передусім мова йде про можливість потерпілого звернутися за відновленням порушених прав до уповноважених органів державної влади, органів місцевого самоврядування або нотаріуса, формально відповідно до нормативно визначених процедур [7, с. 53].

Неюрисдикційна форма захисту передбачає самостійне вжиття громадянами та організаціями заходів для охорони та захисту своїх авторських прав та інтересів, без звернення до державних або інших компетентних спеціально уповноважених інституцій. Безумовно, в такому разі мова йде виключно про правомірні та нормативно визначені засоби захисту, які доцільно відмежовувати від свавільних чи довільних самовладних дій, прямо заборонених законом. Показовими прикладами легітимних неюрисдикційних форм захисту авторських прав у цивільному праві є дії, вчинені у стані необхідної оборони або крайньої необхідності, у господарському праві – укладення мирних угод позасудового порядку, в тому числі щодо компенсацій за неправомірне копіювання програмного забезпечення чи використання комерційних творів у рекламі, в адміністративному праві – добровільне вилучення контрафактної продукції на вимогу право володільця у межах співпраці з контролюючими органами без застосування юрисдикційних процесів, в інформаційному праві – використання DRM-технологій та фіксація авторства у блокчейн-системах.

Досліджуючи неюрисдикційні способи захисту авторських прав, характеризуючи їх сутність, особливості процедури проведення, рольове значення для врегулювання спорів у галузі інтелектуальної власності О. Рудницька та Ю. Магась-Демидас констатують, що досвід правозастосування

у розвинених державах переконливо свідчить про популярність, затребуваність і результативність альтернативних форм захисту авторських прав. Акцентуючи увагу на ключових перевагах неюрисдикційних форм захисту авторських прав у приватноправовій сфері автори виокремлюють добровільність, рівність сторін, консенсуальність та високим ступінь процедурної гнучкості [5, с. 164]. Ґрунтуючись на добровільній згоді учасників правових відносин, головною метою неюрисдикційного захисту авторських прав є повне, неупереджене та взаємоприйнятне врегулювання спору. Завдяки гнучкості таких процедур учасники можуть суттєво зменшити витрати часу та ресурсів, самостійно обирати процесуальний формат обраного способу захисту.

Вищезгадані твердження видаються переконливими та виваженими з огляду на те, що дійсно такі механізми не тільки забезпечують швидке та ефективне врегулювання конфліктів без звернення до суду, а й сприяють збереженню доброзичливих партнерських відносин завдяки конфіденційності й нейтральному статусу суб'єктів врегулювання конфліктів. Особливу вагу становить акцент на диспозитивності та рівності сторін як ціннісної практичної складової альтернативного вирішення спорів.

Отже, аналізуючи вищесказане можна констатувати, що динаміка розвитку цифрових технологій, зростання відкритості інформаційного простору змінюють характер правовідносин у сфері авторського права, зумовлюючи необхідність в новітніх та оновлених підходах щодо його захисту. Авторське право перестає бути локальним механізмом регулювання творчої діяльності та набуває статусу універсального правового інструмента, що забезпечує належний обіг інтелектуальних ресурсів у глобальному інформаційному середовищі.

Розмежування юрисдикційних та неюрисдикційних форм захисту авторських права сприяє забезпеченню різноманітності інструментів реагування на порушення, а також впливає на доступність і швидкість відновлення таких прав. Юрисдикційний захист авторських прав традиційно зберігає провідне місце завдяки своїй формалізованості, обов'язковості прийнятих рішень та рівню процедурних гарантій справедливості. Зокрема, судовий розгляд у справах щодо авторських прав як його різновид забезпечує умови для формування стабільної, системної, узгодженої правозастосовної практики, що надзвичайно важливо у сфері гарантування права інтелектуальної власності. Натомість неюрисдикційні механізми, базовані на добровільності та рівноправності сторін, довели ефективність як ефективні засоби позасудового врегулювання спорів, передусім у приватноправовій сфері. Гнучкість, динамічність та конфіденційність таких альтернативних процедур сприяють збереженню партнерських відносин, а також запобігають подальшому розгортанню конфліктів між суб'єктами творчої діяльності.

Успішність захисту авторських прав значною мірою залежить не лише від інституційної здатності держави декларувати, а й забезпечувати фаховий, спеціалізований та оперативний розгляді відповідних спорів. У цьому контексті формування Вищого суду з питань інтелектуальної власності постає не тільки нагальною вимогою, а й важливою гарантією ефективного впровадження системи охорони та захисту авторських і суміжних прав. Виключно розбудова спеціалізованої судової юрисдикції, у поєднанні з оптимізацією та вдосконаленням альтернативних процедур захисту, має стати базисом для формування гнучкої та результативної моделі захисту авторських прав у глобальному інформаційному цифровому середовищі.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) від 04. 11. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
3. Діденко Л. Співвідношення судових та позасудових способів захисту цивільних прав. *Вісник Запорізького національного університету*. Серія Юридичні науки. 2020. № 3. С. 44–49. URL: <https://law.journalsofznu.zp.ua/archive/visnik-3-2020/6.pdf>
4. Кіслицина І. Утворення Вищого суду з питань інтелектуальної власності в Україні: дискусійні питання. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 7. С. 383–387. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/7/66.pdf>
5. Рудницька О., Магась-Демидас Ю. Неюрисдикційні способи захисту авторських прав. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 7. С. 162–165. URL: <https://eprints.zu.edu.ua/40970/1/40.pdf>
6. Савченко В. Юрисдикційна форма захисту авторських прав як різновид комунікації. *Communication as a factor of transparency of social interaction: psychological, historical, legal, economic and political dimensions*.

New realities in the conditions of war and in the post-war perspective. 2024. URL: https://www.researchgate.net/publication/387136808_Urisdikciijna_forma_zahistu_civilnih_prav_ak_riznovyd_komunikacii

7. Токарева В. Щодо питання захисту прав інтелектуальної власності. *Часопис цивілістики*. 2020. Вип. 36. С. 51–56. URL: <http://chasycivil.onua.edu.ua/index.php/chc/article/view/201>

8. Шевчук Н. Самозахист як спосіб захисту прав інтелектуальної власності. *Малий і середній бізнес*. 2009. № 3-4. С. 179–181. URL: <https://er.kai.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4e300049-785e-4bb3-a3ec-fdf1be270d88/content>

REFERENCES

1. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. zi zminamy ta dopovnenniamy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text>

2. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod (z protokolamy) vid 04. 11. 1950 r. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

3. Didenko, L. (2020). Spivvidnoshennia sudovykh ta pozasudovykh sposobiv zakhystu tsyvilnykh prav. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Serii Yurydychni nauky*. № 3. S. 44–49. Retrieved from: <https://law.journalsofznu.zp.ua/archive/visnik-3-2020/6.pdf>

4. Kislytsyna, I. (2020). Utvorennia Vyshchoho sudu z pytan intelektualnoi vlasnosti v Ukraini: dyskusiini pytannia. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo*. № 7. S. 383–387. Retrieved from: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/7/66.pdf>

5. Rudnytska, O., Mahas-Demydas, Yu. (2024). Neiurydyktsiini sposoby zakhystu avtorskykh prav. *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 7. S. 162–165. Retrieved from: <https://eprints.zu.edu.ua/40970/1/40.pdf>

6. Savchenko, V. (2024). Yurydyktsiina forma zakhystu avtorskykh prav yak riznovyd komunikatsii. *Communication as a factor of transparency of social interaction: psychological, historical, legal, economic and political dimensions. New realities in the conditions of war and in the post-war perspective*. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/387136808_Urisdikciijna_forma_zahistu_civilnih_prav_ak_riznovyd_komunikacii

7. Tokareva, V. (2020). Shchodo pytannia zakhystu prav intelektualnoi vlasnosti. *Chasopys tsyvilistyky*. Vyp. 36. S. 51–56. Retrieved from: <http://chasycivil.onua.edu.ua/index.php/chc/article/view/201>

8. Shevchuk, N. (2009). Samozakhyst yak sposib zakhystu prav intelektualnoi vlasnosti. *Malyy i seredniy biznes*. № 3-4. S. 179–181. Retrieved from: <https://er.kai.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4e300049-785e-4bb3-a3ec-fdf1be270d88/content>

Дата надходження статті: 30.07.2025

Дата прийняття статті: 15.09.2025

Опубліковано: 28.11.2025

LAWS AND CUSTOMS OF WAR: QUALIFICATIONS

UDC 343.4

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlrichsjournal-2025-14.12>

MARIANA TOMA

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor at the Department of Criminal Law

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

ORCID: 0000-0001-5081-78-42

Abstract. The article is devoted to the coverage of theoretical and practical problems of the qualification of actions provided for in Art. 438 of the Criminal Code of Ukraine «Violation of laws and customs of war». Modern legislation, both national and international, stands on the positions of guarantees of recognition of a person, his rights and freedoms, as the highest social value, to ensure the activities of both the state authorities of specific individual countries and the entire international community as a whole. However, it is fundamental that basic human rights, recognized by international law, continue to exist and be protected both in peacetime and in wartime.

The present makes adjustments to our lives every second and, unfortunately, they are not always positive. The terrible date in the calendar, February 24, 2022, the Russian Federation invaded the territory of sovereign Ukraine and began military operations to occupy it. Few people in the modern world would think that in the 21st century there is a place for such bloody crimes against humanity, which were known during the Second World War, but Ukraine faced them.

Analyzing the features of the crime provided for in Article 438 of the Criminal Code of Ukraine, we came to the conclusion that the relevant provision is blanket and directs us to the norms of international humanitarian law on the law of war. The norms of international law themselves are not clearly defined, which requires the bodies of the pre-trial investigation and the court that issues a guilty verdict against convicted servicemen of the armed forces of the Russian Federation to clearly define which of the acts provided for in the disposition were violated in a specific case. Accordingly, the blanket disposition of the first part of Article 438 of the Criminal Code of Ukraine is called international law. In order to bring the culprits to justice, it is necessary to clearly indicate which specific Convention was violated by the suspect, with the accused noting its full official name, it is also necessary not only to indicate the names of the conventions, but also to indicate which specific articles of them constitute a violation of the laws and customs of war, as well as the absence of a reference as to the specific norms of international humanitarian law on the law of war, as well as to specific articles (parts thereof) of these norms, is a violation of the requirements for establishing the fact of the commission of the crime itself, which in the future may indicate a violation of the rights of the suspect, the accused to know what criminal offense was committed he is suspected and accused of a crime.

Key words: violation of the laws and customs of war, war crimes, international humanitarian law, international human rights law, crime, law enforcement, sentence.

ЗАКОНИ ТА ЗВИЧАЇ ВІЙНИ: ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ

УДК 343.4

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlrichsjournal-2025-14.12>

МАРІАНА ТОМА

кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна

ORCID: 0000-0001-5081-78-42

Анотація. Стаття присвячена висвітленню теоретичних та практичних проблем кваліфікації діянь передбачених ст. 438 Кримінального кодексу України «Порушення законів та звичаїв війни». Сучасне законодавство, як національне, так і міжнародне, стоїть на позиціях гарантій визнання людини, її прав і свобод, як найвищою соціальною цінністю, на забезпечення якої має бути спрямована діяльність як органів державної влади конкретних окремих країн, так і всієї міжнародної спільноти в цілому. Проте, принциповим є те, що основні права людини, визнані міжнародним правом, продовжують існувати й захищатись як у мирний, так і у воєнний час.

Сьогодення щосекунди вносить корективи в наше життя і вони, на жаль, не завжди позитивні. 24 лютого 2022 року РФ вторглася на територію суверенної України та розпочала воєнні дії щодо її окупації. Мало хто в сучасному світі міг би подумати, що в ХХІ сторіччі є місце для таких кривавих злочинів проти людяності, які були відомі за часів Другої світової війни, але Україна з ними зіштовхнулася.

Аналізуючи ознаки складу злочину, передбаченого ст.438 Кримінального кодексу України, зроблено висновок, що відповідна диспозиція є бланкетною та направляє до норм міжнародного гуманітарного права про право війни. Самі ж такі норми міжнародного права чітко не визначені, що вимагає від органів досудового слідства та суду, який ухвалює обвинувальний вирок щодо засуджених військовослужбовців збройних сил російської федерації, чітко визначати, які з діянь передбачених диспозицією було порушено у конкретному випадку. Відповідно бланкетність диспозиції частини першої статті 438 Кримінального кодексу України названо міжнародно-правовою. Для притягнення до відповідальності винних потрібно чітко вказати, яка конкретно Конвенція була порушена підозрюваним, обвинувачуваним зазначивши її повну офіційну назву, також необхідно не лише вказувати назви конвенцій, а й зазначати, які конкретно їх статті становлять собою порушення законів та звичаїв війни, також відсутність посилання як на конкретні норми міжнародного гуманітарного права про право війни, а також на конкретні статті (їх частини) цих норм є порушенням вимог, щодо встановлення факту вчинення самого злочину, що в майбутньому може свідчити про порушення прав підозрюваного, обвинуваченого знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення його підозрюють, обвинувачують.

Ключові слова: порушення законів та звичаїв війни, воєнні злочини, міжнародне гуманітарне право, міжнародне право прав людини, злочин, правозастосування, вирок.

The provision of Article 438 of the Criminal Code of Ukraine establishes criminal liability for the violation of the laws and customs of war. However, since the beginning of the full-scale invasion of Ukraine by the Russian Federation, the practical application of this provision has become more relevant than ever, though the situation is not entirely straightforward. In practice, unresolved issues persist regarding the forms in which the acts constituting the objective side of this criminal offense may manifest, the characteristics of its subjective side, and the differentiation from other categories of criminal offenses. According to statistical data as of 20 February 2023, during the first year of the war, 75 criminal proceedings were initiated concerning charges under Article 438 of the Criminal Code of Ukraine, 19 of which have already been considered by the courts. However, over the three years of the war, statistics indicate that the number of criminal proceedings registered under national legislation for violations of the laws and customs of war is several times higher, with more than 300 proceedings referred to the courts, yet relatively few verdicts have been rendered. In this context, the coordination of efforts is crucial, encompassing the stages from investigation and procedural supervision to judicial proceedings and the issuance of court decisions.

The objective of this scholarly work is to examine the specific features of the criminal-legal qualification of offenses related to the violation of the laws and customs of war under the criminal legislation of Ukraine. To achieve this objective, the following tasks are outlined: to elucidate the concept of the «laws and customs of war» in international law; to analyze the «laws and customs of war» under the national legislation of Ukraine; and to examine open proceedings under Article 438 of the Criminal Code of Ukraine as well as the relevant court judgments.

Throughout its history, humanity has intermittently been in a state of war. In the contemporary world, a vast number of international treaties have been established at the legislative level to protect individuals both in peacetime and during armed conflicts. However, regrettably, this codification has not functioned as a protective shield for people during war and cannot fully ensure the protection of their rights against the arbitrariness of authoritarian regimes. The UN Charter of 1945 prohibited war, yet since then, more armed conflicts have begun than ended, and an increasing number of civilians have become victims.

This negative trend is vividly illustrated by the example of two conflicts from different centuries. In the 19th century, when war was considered «permissible», its customs were not yet codified, and human rights were only beginning to be discussed at the national level. For instance, during the Franco-Prussian War, only 2% of civilians perished, whereas the Vietnam War claimed the lives of 3 million civilians compared to 150,000 military personnel, meaning that 95% of casualties were civilians. The very nature of armed conflicts is also changing, which in turn complicates the legal regimes governing such conflicts. Whereas in earlier inter-state wars only International Humanitarian Law (IHL) was applied and International Human Rights Law (IHRL) was largely irrelevant—being primarily designed to protect individuals in peacetime—today there is an increasing recognition of the interconnection between IHL and IHRL.

It was only at the end of the 19th century that the formation of rules, customs, and laws of warfare began (the Hague Conventions). As a result of the bloody Second World War, which revealed to the world an unprecedented scale of hostilities and their catastrophic consequences for both combatants and civilians, rules governing the conduct of war and other armed conflicts were developed, and legislative norms prohibiting such acts and establishing liability for their commission were formulated at both the international and national levels [1].

Since the beginning of the full-scale invasion and aggression of the Russian Federation against Ukraine, the administration of justice in criminal proceedings concerning crimes provided for in Chapter XX, «Criminal Offenses against Peace, Humanity, and the International Legal Order»; Chapter I, «Crimes against the Foundations of Ukraine's National Security» (including treason and collaboration); and Chapter XIX, «Criminal Offenses against the Established Order of Military Service (Military Criminal Offenses)» of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, among others, has become particularly significant [2].

This raises the question: what are the laws and customs of war? In the modern world, this is referred to as International Humanitarian Law (IHL), as mentioned above. The terms «laws and customs» are older but simpler to understand. They regulate the conduct of parties during armed conflicts.

It was only at the end of the 19th century that the formation of rules, customs, and laws of warfare began (the Hague Conventions). As a result of the bloody Second World War, which revealed to the world an unprecedented scale of hostilities and their catastrophic consequences for both combatants and civilians, rules governing the conduct of war and other armed conflicts were developed, and legislative norms prohibiting such acts and establishing liability for their commission were formulated at both the international and national levels [1].

Since the beginning of the full-scale invasion and aggression of the Russian Federation against Ukraine, the administration of justice in criminal proceedings concerning crimes provided for in Chapter XX, «Criminal Offenses against Peace, Humanity, and the International Legal Order»; Chapter I, «Crimes against the Foundations of Ukraine's National Security» (including treason and collaboration); and Chapter XIX, «Criminal Offenses against the Established Order of Military Service (Military Criminal Offenses)» of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, among others, has become particularly significant [2].

This raises the question: what are the laws and customs of war? In the modern world, this is referred to as International Humanitarian Law (IHL), as mentioned above. The terms «laws and customs» are older but simpler to understand. They regulate the conduct of parties during armed conflicts.

Beginning as early as 2014 and continuing to the present day, the Russian Federation has ruthlessly invaded Ukraine in blatant violation of all international norms, disregarding the laws and customs of war. From crimes against Ukrainian civilians to the destruction of critical infrastructure, the occupiers consistently flout all established rules.

The laws and customs of war are, in fact, International Humanitarian Law (IHL), as noted above; that is, a set of rules and obligations applicable during armed conflicts and binding on all parties involved. Their primary function is to restrict the actions of warring parties, delineating what is permissible and what is strictly prohibited. These rules were codified with the singular purpose of reducing the brutality and lethality of wars, which is particularly relevant in the context of increasingly modern and deadly weaponry.

The laws and customs of war have not always existed. Humanity recognized the need to establish certain rules only after numerous bloody wars claimed hundreds of thousands of innocent lives. In 1889, the first Hague Convention was adopted; however, the First World War, which erupted fifteen years later, vividly demonstrated the complete ineffectiveness of these rules, as the parties failed to comply with any of the prescribed requirements. Unfortunately, Ukrainians themselves witnessed the ineffectiveness of international law during these conflicts.

The necessity for new, clearer rules of warfare became evident after the conclusion of the Second World War – the bloodiest and deadliest conflict in human history up to that point, claiming unprecedented numbers of civilian casualties. Consequently, in 1949, four Geneva Conventions were adopted, which became the foundation of International Humanitarian Law.

However, International Humanitarian Law does not explicitly prohibit the initiation of wars; in essence, it does not address this issue. All rights, duties, and prohibitions enumerated in the Conventions assume by

default that an armed conflict is already underway. Therefore, the mere fact of the Russian Federation's invasion of Ukraine is not prohibited under this body of law [3; 4; 5; 6; 7].

From the very first days of the invasion, the Russian military violated all applicable norms of International Humanitarian Law and national legislation, raising the question of holding those responsible criminally liable for the offenses provided for under Article 438 of the Criminal Code of Ukraine.

Accordingly, Article 438 of the Criminal Code of Ukraine establishes liability for the cruel treatment of prisoners of war or civilians, the forced displacement of civilians for labor, the plundering of national assets in occupied territories, the use of means of warfare prohibited by international law, and other violations of the laws and customs of war as provided for in international treaties whose binding force has been consented to by the Parliament of Ukraine, as well as the issuance of orders to commit such acts [8].

Thus, the prohibition established by the norm encompasses seven forms of the objective side of the crime, all of which are formulated, to a greater or lesser extent, according to the rules of a blanket (or referential) disposition: it is impossible to understand or assess what constitutes, for example, «cruel treatment» or «prohibited means of warfare», and even more so «other violations», without referring to the relevant international treaties in the field of International Humanitarian Law.

An analysis of the composition of the crime under the formulation of violations of the laws and customs of war at the national level indicates that the legislator, when specifying an indicative list of acts in which such a violation may be expressed («cruel treatment of prisoners of war or civilians», «forced displacement of civilians for labor», «plundering of national assets in occupied territories», «use of means of warfare prohibited by international law»), left the list open-ended. The legislation explicitly states that relevant unlawful acts may be expressed in «other violations of the laws and customs of war provided for in international treaties whose binding force has been consented to by the Parliament of Ukraine».

Consequently, from this formulation, it follows that the national definition of the offense of violating the laws and customs of war is characterized, as noted above, by blanketness. This blanketness is of an international-legal nature, as it pertains to violations by the perpetrator of those international treaties whose binding force has been consented to by the Parliament of Ukraine (the so-called «international norms of the law of war») [9, p. 166].

As of today, Ukraine is not a party that has signed and ratified the Rome Statute of the International Criminal Court (ICC); therefore, it should not be assumed that the unofficial codification of crimes included in the Rome Statute can be automatically and unconditionally applied when determining the presence of a criminal offense under Article 438 of the Criminal Code of Ukraine. The jurisdiction of the ICC extends to the territory of Ukraine pursuant to the Declaration of the Parliament of Ukraine to the ICC recognizing Ukraine's acceptance of the Court's jurisdiction over crimes against humanity committed by senior state officials that resulted in particularly grave consequences and the mass killing of Ukrainian citizens during peaceful protests from 21 November 2013 to 22 February 2014, as well as the Declaration of the Parliament «On the Recognition by Ukraine of the Jurisdiction of the International Criminal Court Regarding Crimes against Humanity and War Crimes Committed by Senior Officials of the Russian Federation and the Leaders of the «DPR» and «LPR» Terrorist Organizations, Which Resulted in Particularly Grave Consequences and the Mass Killing of Ukrainian Citizens».

The elements of crimes constitute normative guidance of the ICC, outlining the criteria (elements) that must be reflected in the justification of a court's conclusion regarding the established circumstances of a specific offense. The ICC proceeds from the existence and analysis of the so-called material criterion (*actus reus*), i.e., the objective element – the external manifestation of the act – which corresponds to our understanding of the features of the objective side of a committed offense. The mental criterion (*mens rea*) can be regarded as the subjective element of the offense.

Moreover, specific categories of international crimes – namely war crimes and crimes against humanity, which are encompassed by the offense under Article 438 of the Criminal Code of Ukraine – have special elements. This includes the contextual element, which must be established and supported by evidence when determining whether the acts of an individual bear the characteristics of these crimes. The contextual element is the most complex. The context must be linked to an armed conflict, and the incriminated criminal offense must be connected contextually, causally, and logically with the committed acts, regardless of the manner in which the act manifests itself (this could include killing, rape, abduction, appropriation of property, etc.).

In the very title of Article 438 of the Criminal Code of Ukraine, the term «war» is used; however, international and national law predominantly employ the terms «armed conflict», «military aggression», «military conflict», and others. There are different approaches to the correlation of these concepts, yet most scholars agree that the distinction between them is largely conventional, and the notion of «war» is distinguished from others by the existence of a legal fact of its declaration, which has long lost its original significance.

Therefore, to establish the elements of the offense, it is necessary to identify all constituent components, namely: the environment – the set of conditions in which the crime is committed, encompassing both physical and legal (juridical) characteristics.

Characteristics of an armed conflict include the use of armed forces, the degree of organization, intensity, and the possibility of identifying the parties to the conflict. These characteristics are significant not only for the correct legal qualification and the differentiation of war crimes from other offenses with similar features, but also for determining the applicability and scope of International Humanitarian Law norms. An armed conflict is considered international when the armed forces of one state clash with those of another; however, military actions of one state against another are recognized as an international armed conflict even if the latter state does not resist. Article 1 of the Law of Ukraine «On the Legal Regime of Martial Law» [10] provides the definition of martial law.

Thus, the established fact of an international armed conflict, to which the norms of International Humanitarian Law apply, as an element of the environment in which the crime under Article 438 of the Criminal Code of Ukraine is committed, is legally established and holds evidentiary value both during the armed conflict and after its conclusion with respect to its consequences and related circumstances.

The methods employed, as a mandatory feature of the objective side of the offense, also have significance for holding perpetrators accountable under Article 438 of the Criminal Code of Ukraine. These methods are derived from the formulations of international law norms relevant to this sphere of legal regulation.

Cruel treatment of prisoners of war or civilians. Article 438 of the Criminal Code of Ukraine does not specify the concrete methods (forms of cruel treatment) contextually; however, since it concerns violations of the laws and customs of war, reference should be made to the concepts formulated in international law [6; 7].

Forced displacement of civilians for labor. As a general rule, civilians are protected under International Humanitarian Law, with the content and scope of protection, as well as the acts and effects covered, defined in specific norms.

Plundering of national assets in occupied territories. From a doctrinal perspective, the norm employs the broader concept of «national assets», which includes, among other things, cultural assets.

Use of means of warfare prohibited by international law. The use of prohibited means of warfare, including banned weapons, constitutes a violation of the laws and customs of war in any case, regardless of the manner in which it is applied. All types of prohibited weapons can be divided into two groups: weapons of mass destruction and conventional weapons that cause excessive suffering and superfluous injury [11, p. 88].

Other violations of the laws and customs of war provided for in international treaties whose binding force has been consented to by the Parliament of Ukraine. In defining other violations of the laws and customs of war – specifically, those that differ from the acts listed in the preceding paragraphs of Article 438 of the Criminal Code of Ukraine – reference should be made to the provisions of international treaties whose binding force has been consented to by the Parliament of Ukraine, as well as to the universally recognized principles and norms of international law regarding armed conflicts (as indicated in Protocol I) [12].

Issuance of an order to commit such acts. To establish this particular method of committing a crime, it is important to determine the structure of command in order to clarify the procedure for issuing orders and to reconstruct the chain from the decision-making to the transmission of the order to the executor. Establishing and holding accountable only the direct executor of the order may be insufficient. The entire chain of actions must be established, from the person who issued the order to the person who executed it. The nature of the command's actions must be determined not only with respect to issuing the order; it also has evidentiary significance in terms of planning, aiding and abetting, incitement, and direct participation in the commission of the crime. The participation of a person in committing a crime is assessed taking into account the following: the order, the order plus an independent decision, and the independent decision itself.

The connection of a person's actions with the conditions of the armed conflict. It should be noted that not all personal or individual acts of behavior during an armed conflict fall under the norms of law relating to

armed conflicts; only those acts that are directly connected to such a conflict do. Therefore, the mere fact that a particular crime is committed under the conditions of an armed conflict is not sufficient to classify it as a war crime, including the offense analyzed in this study concerning violations of the laws and customs of war. In each case, the connection between the act and the military operations, as well as the circumstances that are inseparably linked in time and space, must be proven – that is, the act must exhibit a chain effect.

Thus, the blanket nature of the analyzed criminal offense, namely the «Violation of the Laws and Customs of War» as provided for under national legislation in Article 438 of the Criminal Code of Ukraine, directs attention to a significant number of international legal instruments necessary for understanding and qualifying unlawful acts that are prohibited under international law and have become the subject of national criminal liability for violations of the laws and customs of war. However, for the investigation and proof of the analyzed crime, the national mechanism is of crucial importance, considering that International Humanitarian Law does not contain specific guidelines in this regard. Given that such acts are not subject to statutes of limitation, it is essential to meticulously document each violation, collect the evidentiary base, and adhere to pre-trial investigation standards, which will ensure that those responsible can be held accountable.

BIBLIOGRAPHY

1. Махмурова-Дишлюк О. П. Місце і роль Женевських конвенцій у забезпеченні прав, свобод і законних інтересів громадян в умовах російсько-української війни. *Вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2024. № 69. С. 166–169.
2. Мовчан Р. О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми: монографія. Київ: Норма права, 2022. 244 с.
3. Женевські конвенції про захист жертв війни від 12 серпня 1949 р. (всі чотири набули чинності для України 03.01.1955 р. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/uk/zhenevski-konvenciyyi-pro-zahist-zhertv-vijni-1949-roku>
4. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text
5. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії зі складу збройних сил на морі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text
6. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text
7. Конвенція про захист цивільного населення під час війни. Женева, 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
8. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
9. Ковбан А. В. Імплементация міжнародних норм права війни як об'єкту глобальних прав в законодавство України. *Правова держава*. 2015. № 19. С. 165–169.
10. Про правовий режим воєнного стану : Закон України. Відомості Верховної Ради. 2015. № 28, ст. 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
11. Права людини і збройні конфлікти : навч. посіб. О. В. Сенаторова. Київ 2018: ФОП Голембовська О. О. 208 с.
12. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. Набуття чинності для України: 25 липня 1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

REFERENCES

1. Makhmurova-Dyshliuk, O. P. (2024). Mistse i rol Zhenevskykh konventsii u zabezpechenni prav, svobod i zakonnykh interesiv hromadian v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny. *Visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Seriiia : Yurysprudentsiia. № 69. S. 166–169.
2. Movchan, R. O. (2022). «Voieniini» novely Kryminalnoho kodeksu Ukrainy: pravotvorchi ta pravozastosovni problemy: monohrafiia. Kyiv: Norma prava, 244 s.
3. Zhenevski konventsii pro zakhyst zhertv viiny vid 12 serpnia 1949 r. (vsi chotyry nabuly chynnosti dlia Ukrainy 03.01.1955 r. Retrieved from: <https://www.ombudsman.gov.ua/uk/zhenevski-konvenciyyi-pro-zahist-zhertv-vijni-1949-roku>
4. Konventsiiia pro polipshennia doli poranenykh i khvorykh u diiuchykh armiiakh. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text
5. Konventsiiia pro polipshennia doli poranenykh, khvorykh ta osib, yaki zaznaly korabelnoi avarii zi skladu zbroinykh syl na mori. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text

6. Zhenevska konventsiiia pro povodzhennia z viiskovopolonenymy. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text
7. Konventsiiia pro zakhyst tsyvilnoho naselennia pid chas viiny. Zheneva, 12 serpnia 1949 roku. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
8. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05.04.2001. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 2001, № 25-26, st. 131. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
9. Kovban, A. V. (2015). Implementatsiia mizhnarodnykh norm prava viiny yak ob'ektu hlobalnykh prav v zakonodavstvo Ukrainy. *Pravova derzhava*. № 19. S. 165–169.
10. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu : Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady. 2015. № 28, st. 250. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
11. Prava liudyny i zbroini konflikty : navch. posib. O. V. Senatorova. Kyiv 2018: FOP Holembovska O. O. 208 s.
12. Dodatkovyi protokol do Zhenevskykh konventsii vid 12 serpnia 1949 roku, shcho stosuietsia zakhystu zhertv mizhnarodnykh zbroinykh konfliktiv (Protokol I), vid 8 chervnia 1977 roku. Nabuttia chynnosti dlia Ukrainy: 25 lypnia 1990 r. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

Дата надходження статті: 29.07.2025

Дата прийняття статті: 15.09.2025

Опубліковано: 28.11.2025

ДО УВАГИ АВТОРІВ FOR AUTHORS

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЙ

Редакція журналу приймає до публікації наукові статті, есе, лекції, рецензії на книги, а також переклади праць Євгена Ерліха.

Стаття повинна бути створена особисто тією особою (особами), що вказана (вказані) як автор (автори); не повинна бути опублікованою (повністю або частково) чи перебувати на розгляді щодо опублікування у будь-якому іншому виданні.

Статті повинен бути властивий науковий стиль викладу матеріалу (точність, лаконічність, логічність, зрозумілість) та високий науковий рівень.

Наукова стаття має містити такі **структурні елементи**:

- 1) постановку проблеми та визначення її зв'язку з важливими науковими чи практичними проблемами;
- 2) оцінку ступеня наукової розробки проблеми із зазначенням невирішених попередниками аспектів загальної проблеми, розв'язанню котрих присвячується стаття;
- 3) мету дослідження;
- 4) конкретні задачі дослідження;
- 5) обґрунтування методології дослідження (в тому випадку, якщо вона містить новизну і може зацікавити читача, зважаючи на предмет статті);
- 6) виклад основного матеріалу дослідження та здобутих автором (авторами) наукових результатів;
- 7) висновки, у яких стисло зазначається, в чому саме полягає досягнення поставленої мети та вирішення конкретних задач дослідження.

Дані елементи у тексті виділяти не потрібно.

Порядок розміщення структурних елементів:

- Рубрика журналу.
- Назва (не більше 15 повнозначних слів), котра повинна точно відображати зміст праці, містити ключові слова.
- УДК.
- Ім'я, прізвище автора(ів), науковий ступінь і вчене звання, посада, місце роботи/навчання, електронна пошта, номер ORCID (<http://orcid.org/>), Scopus-Author ID (зазначається за наявності індексованих публікацій у Scopus).
- Анотація (обсягом не менш як 1800 знаків) – містить коротку стислу характеристику змісту праці і результатів досліджень, що дозволяє читачеві зрозуміти, чи може зацікавити його повний текст рукопису.
- Ключові слова. Сукупність ключових слів повинна відповідати основному змісту статті, відображати результати дослідження і забезпечувати їх тематичний пошук. Ключові слова потрібно подавати у називному відмінку через кому.

Перелічені структурні елементи подаються українською і англійською мовами.

Усі аббревіатури та скорочення, за винятком загальноприйнятих, повинні бути розшифровані при першому використанні у тексті. Необхідно точно вказувати джерело згадуваних у статті цитат, цифрових і фактичних даних. Бібліографічні посилання в тексті оформляються за допомогою квадратних дужок. Перша цифра – порядковий номер праці в списку літератури, друга – сторінка цитованої праці (наприклад [2, с. 148], або [4, ст. 26] – якщо посилання на статтю закону).

Список літератури подається в кінці статті (в алфавітному порядку або в порядку згадування) під назвою «Використані матеріали». При оформленні бібліографічних посилань та списку літератури слід дотримуватись ДСТУ 8302:2015. Також подається список літератури, оформлений латиницею – References. Даний список оформлюється згідно з міжнародним стандартом APA.

Відповідальність за зміст і достовірність рукопису несе автор.

Редакційна колегія зберігає за собою право редагувати рукописи, а після публікації розмішувати їх на веб-сайті журналу.

REQUIREMENTS FOR MANUSCRIPTS

Ehrlich's Journal admits for publication Articles, Essays, Book Reviews and translations of Eugen Ehrlich's papers in English and Ukrainian.

The paper must be created individually by the person(s) indicated as the author (authors). The paper should not have been published, and should not be reviewed for publication elsewhere.

The manuscript must be written in a scientific style of presentation of the material (accuracy, conciseness, logic, clarity) and have a high scientific level.

The article sent to the Journal should include the following elements:

- 1) description of the problem and research area and its connection with important scientific or practical tasks;
- 2) review of scientific publications on the topic of research with the indication of the unsolved aspects of the general problem to which this article is devoted;
- 3) purpose of the research;
- 4) specific objectives of the research, solution of which is required to achieve the purpose of the research;
- 5) justification of the research methodology (in the case if it contains novelty and may interest the reader, taking into account the subject of the article);
- 6) presentation of the main research material with full scientific substantiation of the received scientific results;
- 7) conclusions which summarize briefly, what exactly is the achievement of the purpose and the solution of specific research tasks.

These elements are not required to be highlighted in the text.

Manuscript should include:

- The section of the journal.
- The title should include reflect the content of the paper; contain keywords, but no more than 15 full-wording words.
- UDC.
- The first name, surname of each author, academic degree, position, name of scientific institution (including department), E-mail address, ORCID and ResearcherID identifiers (if any).
- Abstract of no less than 1800 symbols (summarizes the paper and research results and allows the reader to understand, whether it's full text is interesting).
- The set of keywords should correspond to the main content of the article, reflect the results of the research and provide the thematic search. Keywords must be submitted in the nominal case.

The listed structural elements are presented in Ukrainian and English.

All abbreviations, except for common, may be introduced when first occurred in the text. It is necessary to indicate precisely the source of citations quoted in the manuscript, numerical and factual data. Bibliographic references in the text are made using square brackets with two numbers. The first is the number of the sources in the list of literature (references), the second is the number of the page of the quoted source (for example [2, 148], or [4, art. 26] – if reference to the article of the legal material).

If the paper is in Ukrainian, the references should be given in the end of the paper in two formats:

- 1) USED MATERIALS (in Cyrillic), presented according to the national standards 8302:2015
- 2) References (in Latin), presented according to the international standard APA.

The author is responsible for the content and authenticity of the manuscript.

ПОЛІТИКА РЕЦЕНЗУВАННЯ

Процес рецензування

«Ерліхівський журнал» публікує лише ті матеріали, що успішно пройшли процедуру рецензування. Усі матеріали, які надходять до редакції «Ерліхівського журналу», проходять «подвійне ‘сліпе’ рецензування». Воно здійснюється двома незалежними рецензентами, котрі діють окремо, не знають про оцінки один одного. Імена рецензентів та авторів приховані один від одного.

Матеріал, що надсилається на розгляд «Ерліхівського журналу», перш за все має відповідати тематичним та технічним вимогам. Якщо матеріал не відповідає вимогам журналу, він одразу повертається автору для виправлення. Рецензування та публікація рукописів є настільки оперативною, наскільки це можливо. Як правило, рецензентам пропонується надати відповідь до 2 тижнів.

Рецензування передбачає співпрацю з експертами в конкретній (вузькій) галузі, які є кваліфікованими і здатні забезпечувати об'єктивний розгляд.

Остаточне рішення щодо публікації приймає редакційна колегія та головний редактор, зокрема.

На підставі рішення, котре приймається із врахуванням отриманих рецензій, авторам надсилається лист електронною поштою, який містить загальну оцінку статті і остаточне рішення щодо прийняття до публікації чи відхилення рукопису.

Інструкція для рецензентів

Оцінювання включає два етапи: попередній огляд та детальний огляд.

Обґрунтованість і достовірність отриманих результатів – є ключовими аспектами, які повинні бути відзначені в рецензії (форма рецензії додається).

Попередній огляд дає можливість рецензенту дослідити загальну цінність матеріалу і повинен містити відповіді на питання:

- Чи є актуальною наукова проблема, обрана автором?
- Чи чітко сформульовано мету та завдання дослідження?
- Чи відповідає стиль і логіка викладу тексту науковій природі матеріалу?
- Чи містяться посилання на актуальну літературу з обраної проблеми?

Детальний огляд ґрунтується на розгорнутому дослідженні рукопису і включає наступні питання:

- Чи має місце особистий внесок автора у вирішення поставленої проблеми?
- Чи використовуються в дослідженні новаторський та творчий підходи?
- Чи чітко представлено отримані результати?
- Чи містяться в роботі значимі результати?
- Чи мають отримані результати теоретичне значення?
- Чи мають отримані результати прикладне значення?
- Чи можна вважати рукопис цінним внеском для галузі?

Рецензенту також пропонується надати коментарі щодо рукопису із зазначенням обов'язкових та рекомендованих змін.

І, насамкінець, рецензент підводить *підсумок* щодо рецензованої роботи:

- 1) рекомендувати рукопис до друку;
- 2) рекомендувати рукопис до друку після відповідних виправлень та вдосконалень;
- 3) відхилити рукопис.

Політика рецензування «Ерліхівського журналу» покликана забезпечувати найвищі стандарти опублікування рукописів. Добір рецензентів проводиться із врахуванням їх спеціальних знань та наукового досвіду.

THE REVIEW POLICY

Review Process

«Ehrlich's Journal» publishes only those materials that have successfully passed the review process. All materials submitted to the «Ehrlich's Journal» are double-blind reviewed. It is carried out by two independent reviewers who operate separately and don't know about each other assessments. The names of the reviewers and authors are hidden from each other.

The material sent to the «Ehrlich's Journal» primarily should correspond to the thematic and technical requirements. If the material does not correspond to requirements of the Journal, it is being immediately returned to the author to make corrections. Reviewing and publishing of manuscripts are as prompt as possible. Reviewers are proposed to give an answer within 2 weeks.

Reviewing involves collaboration with experts in specific (narrow) field, who are qualified and able to provide an objective review.

The final decision on paper is made by the Editorial Board and Editor-in-Chief.

On the basis of the decision, which was adopted with taking into account the received reviews, the authors are sent an email, containing an overall assessment of the manuscript and the final decision in relation to an acceptance to the publication or rejection of the manuscript.

Instructions for Reviewers

Evaluation involves two stages: a preliminary overview and a detailed review.

Validity and authenticity of the results – are key aspects that should be noted in the review (The Review Form added).

Preliminary review of the manuscript gives an opportunity to the reviewer to investigate the overall value of the material and should contain the answer to the questions:

- Is the scientific issue, chosen by the author, relevant?
- Are the purpose and objective of the research properly formulated?
- Do the style and the logics of rendering correlate with the scientific nature of the material?
- Are the references to the relevant literature on the issue, present?

Detailed review of the manuscript based on an expanded study of the manuscript and includes the following items:

- Does the author personally contribute to solving the designated issue?
- Are the innovative and creative approaches being used in the research?
- Are the achieved results clearly presented?
- Does the work include significant results?
- Do the achieved results have a theoretical value?
- Do the achieved results have a practical value?
- Can the manuscript be considered as a valuable contribution to the sphere?

The reviewer is also suggested to present comments to the paper and to suggest mandatory and recommended amendments.

Finally, the reviewer is asked to present the conclusion:

1. Recommend the manuscript to be published.
2. Recommend the manuscript to be published after appropriate amendments and improvements.
3. Reject manuscript.